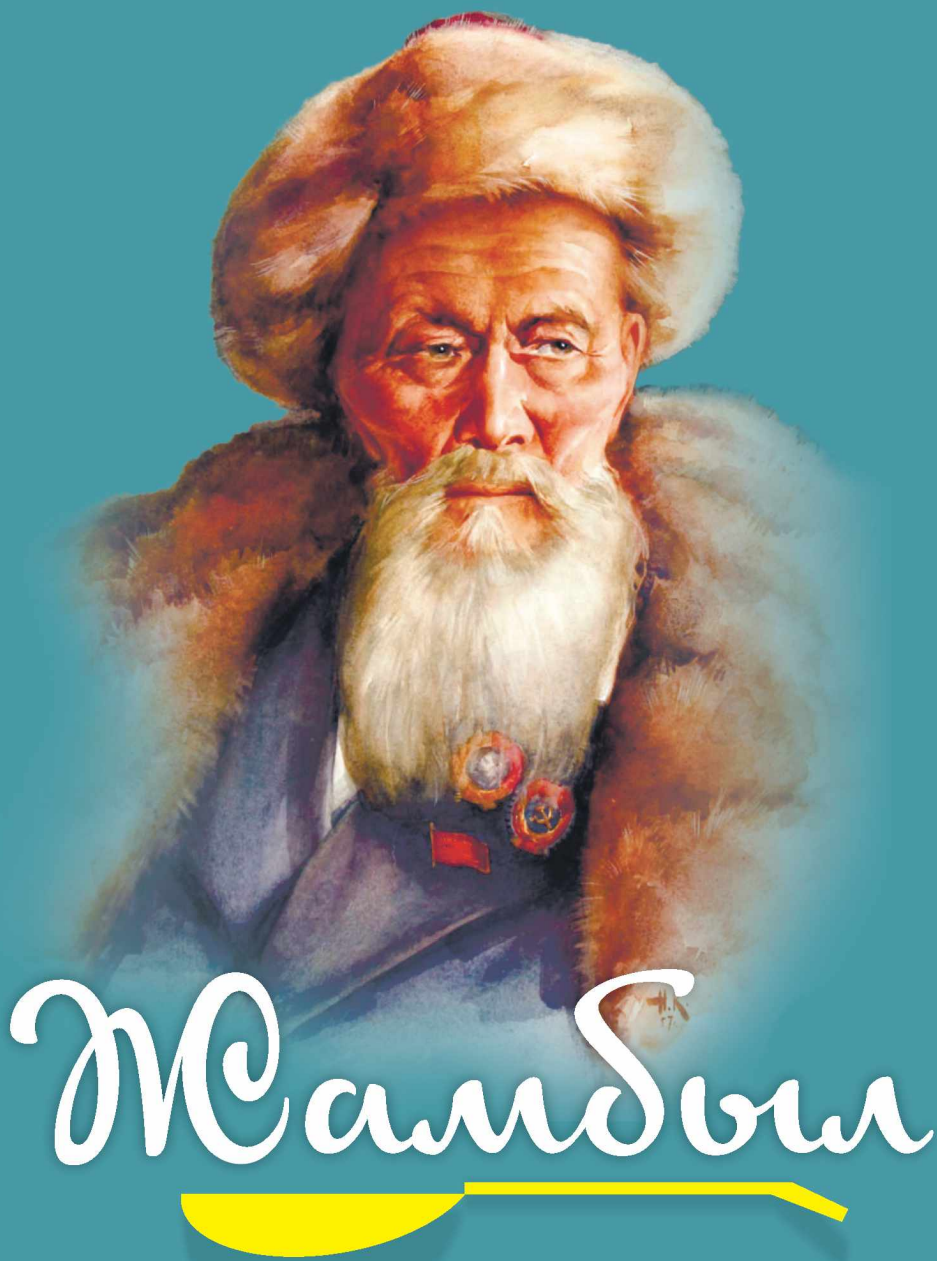

Уәлихан ҚАЛИЖАНОВ

Уәлихан ҚАЛИЖАНОВ

ЖАМБЫЛ

Роман-этюд

Алматы
2022

ӘОЖ 821.512.122
КБЖ 84(5Қаз)
Қ 26

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі
«Мәдениет және өнер саласындағы бәсекелестікті жоғарылату,
қазақстандық мәдени мұраны сақтау, зерделеу мен насихаттау
және архив ісінің іске асырылу тиімділігін арттыру» бағдарламасы
«Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін сатып алу,
басып шығару және тарату» кіші бағдарламасы
бойынша жарық көрді*

ҚАЛИЖАНОВ У.

Қ 26 **Жамбыл.** *Роман-эюд.* / Уәлихан Қалижанов. – Алматы:
«SUNSHINE plus», 2022. – 240 бет.

ISBN 978-601-06-8954-1

Филология ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасының Еңбек сіңірген қайраткері, Ұлттық ғылым академиясының академигі, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі Уәлихан Қалижановтың «Жамбыл» атты роман-эюдi жыраулық, айтыс өнерінің көрнекті өкілі, ғасыр Гомері атанған, екі заманның куәсі Жамбыл Жабаевтың өміріне арналған.

Роман-эюд Жамбылдың ақындық, айтыскерлік, азаматтық болмысын ашады. Кезінде қазақтың ұлы классик жазушысы Мұхтар Әуезов оны «Жетісу ақындарының алтын дiңгегі» деген еді. Роман-эюдте Жамбылдың 1917 жылғы Қазан төңкерісінен бұрынғы және кеңестік дәуірдегі өмірі көркем әдістермен сипатталады.

Оқиғалардың барлығы Жамбыл туралы естелік қалдырған қайраткерлердің жазбаларының негізінде жазылған. Өмір шындығы, заман келбеті нақты көрсетілген.

Роман-эюд тосын деректерімен оқырманды баурап алады.

ӘОЖ 821.512.122
КБЖ 84(5Қаз)

ISBN 978-601-06-8954-1

© Қалижанов У., 2022
© «SUNSHINE plus», 2022

ЖЫРАУ ТУРАЛЫ ШЫНДЫҚ

Қолымызға У. Қалижановтың «Жамбыл» аталатын роман-этиюдтің қолжабасы тиіп отыр. Бұрынғы монографиядағы көркем топтама-шығармаларға қоса, автор тағы да «Ұзынағаш базарындағы бірауыз сөз», «Жамбыл Мақыш ақынды неге жақсы көрді?», «Ақын – шындық шырағы», «Бар сөзде ақ пайгамбар өлең ғана», «Жәкең Мәлік батырды қалай күтті», т.б. тыңнан жазылған циклді туындылар бүтін түркі халықтарына ортақ тұлға, жыршы, ақын, жырау Жамбыл Жабаевтың суырыпсалмалық өнерімен біте қайнасқан шығармашылық тұлғасының пәлсапалық, психологиялық, әдеби-эстетикалық қырларын жан жақты ашуға септігін тигізеді.

Шығарма Жамбылдың әкесі Жапаның, ұстазы, пірі Сүйінбайдың, Жәкеңнің атақты ақын, сазгер замандастары – Кененнің, Шашубай мен Балуан Шолақтың, қазақтың басқа да өркешті өнерпаздарының образын беллетристикалық мәнерде, нақтылы да нақышты суреттейді. Композициясы шымыр, жинақы, туған халқының засырдан астам арғы-бергі тарихын қамтитын, Жетісу өңірінен, Қазақтың ұлан-ғайыр даласынан бастап сонау Мәскеу, Ленинград, Кавказға дейінгі өңірлерге этикалық құлашын жайған, нәзік махаббатты лирикамен көмкерілген туынды, айт-айтпа, – нағыз роман-этиюд.

Шығарманың: «Сүйінбайдан Жамбыл қалай бата алды?», «Жұлдыз қалай жанады», «Өз құнын өзі алып кеткен», «Жамбыл

қалай Жетісудың бірініші ақыны атанды?», «Мадақтан шыққан шатақ сөз», «Майкөт қалай ығысты?», «Үзеңгі жолдас», «Жеңілген Сарыбас жері осы», т.б. этюдтерінен өлең сөздің Жамбылға ажырамас бақ болып қонуының, айтыс ақын өнерінің қалыптасу, шыңдалу, бәйге бермес шабандозы аталуының қыр-сырына қанығамыз.

Роман-этиюд Жамбылды Жамбыл еткен, ХХ ғасырдың Гомері атандырған қасиетінің қыр-сырларына қанықтырады. Жамбылдың ұстазы Сүйінбайдың, дос, жолдас інісі Кененнің, сондай-ақ Жамбылмен айтыс бәсекесіне түскен Құлмамбет, Майкөт, Сарыбас, т.б. ақындардың бейнелері және Жамбылдың Өтеген, Саурық, Сұраншы батырларға арнаған жыр-поэмалары бір бөлек, Кеңес кезінде туған жыр, поэмалары бір бөлек сөз етіледі. Жамбылдың мінез-бітімі, ой-сезім ерекшеліктері – қайтпас қайсар жсаужүректілігі, «алмас қылыш» характері айтыстарда шыңдалады. «Ауыздығымен алысқан кемел шаққа жеткен», «орда бұзған отызды» артқа» тастаған Жамбылдың Құлланаян Құлмамбетпен айтысы айтылғанға айқын дәлел.

Адамдықты айт, ерлікті айт,
Ел бірлігін сақтаған батырлықты айт.
Қарымбайдай сараңдар толып жатыр,
Оны мақтап, әуре болмай, жөніңе қайт!

Роман-этиюд суретінің бояулары қанық, тартымды, жылтырауық, жарқырауық емес. «Жамбыл бірден ат ойнатып, жаңа заманның жыршысы болды десек, тарихқа да, Жәкең рухына да қиянат болар еді» деп ескертеді автор. Роман-этиюд жаңа заманның жақсылықтарын асырмайды, жамандықтарын жасырмайды. 1929 жылы Жамбыл жиырмаға тарта жылқысын қосып колхозға мүшелікке өткенімен, отызыншы жылдың бас шенінде Қырғызстанға көшуге мәжбүр болады. 1932 жылғы аштықта өзіне тартқан ақын, талантты перзенті Қожаш опат болады («Қырғыз асқан екі жыл» атты этюд).

Жамбылдың бақытына қарай, көп ұзамай басына түскен қайғының қара бұлты сейіле бастады. Бұл жайттарды, Жамбылдың жаңа өкіметпен қалай тіл табысқанын роман-этиюд қысқа да ұтымды жеткізеді. Кернейлетіп, сырнайлатпайды. Ел жақтан Жамбыл: «Кеңес өкіметі кең екен». «Жаңа өкімет бәрін теңестірді. Енді бай да, кедей де жоқ отырықшы кәсіпке үйретеді» деген жүрек жылытар хабар естиді. «Шалқардың шалқып жүрген мен аққуы, Келмеді сасық шалшық жерде қалғым» деп шалқыта бастағаны дән сол кездер. Жамбыл 1934 жылы Алматыда ақындар мен әншілердің, өнерпаздардың республикалық жиынына қатысып, «Алматыға көк есекпен келіп, даңқ пырағына мініп қайтады». Автордың тыңнан қосқан «Арыз бен парыз», «Шөже ақын мен Жамбыл», «Қайта оралған жиырма бес», «Ақын – шындық шырағы», «Бар сөзде ақ пайғамбар өлең ғана», т.б. туындылары да ауыз әдебиетінің ірі өкілі Жамбылдың ақындық болмысын танытуға мол мүмкіндік береді.

Этиюдті жазу барысында автордың Жамбыл ақынның қасында жүріп, әдеби хатшылық қызмет атқарған Сапарғали Бегалин, Қасым Аманжолов, Ғали Орманов, Әбділдә Тәжібаев, Тайыр Жароков сынды қазақ әдебиетінің танымал өкілдерінің жазып қалдырған естеліктеріне, басқа да Б.Кенжебаев, С.Садырбаев, М.Жолдасбеков, С.Негимов, Н.Төрөқұлов және Я.Амандықов секілді ғалымдардың зерттеулеріндегі деректер мен тұжырымдарға арқа сүйегендігі айқын аңғарылады. Сондай-ақ халық ақындары К.Әзірбаев, Ү.Кәрібаев, Ө.Қарғабекұлы мұраларындағы деректік мағлұматтарды көркемдік желіге қатыстырған.

Жамбылдың 1936 жылы Мәскеудегі қазақ әдебиеті мен өнерінің онкүндік мәдени шарасына қатысуы, алыс-жақыннан келген өнер иелерімен жақыннан танысып-білісуі ақынға ерекше шығармашылық қуат сыйлайды. Осы жиында қазақ

халқының мәдениеті мен рухани-әлеуметтік өмірін кеңінен жырлайды. Роман-этиюдтердің бір парасы осынау айтулы мәдени мерекені маңыздандыруға үлес қосқан Жамбыл ақынның шығармашылық қызметін қамтиды. Мәскеудегі қазақ әдебиеті мен өнерінің онкүндік мерекесі Жамбылдың әдеби мұрасы мен қазақ мәдениеті тарихында ерекше орын алады.

Жамбыл XX ғасырдың алғашқы жартысында КСРО аймағында орын алған өзгерістердің бәрін көріп, біліп отырды, тіпті, өзі де ұлы оқиғалардың арасында жүрді. Ұлтымыздың ұлы қуанышын халық атынан жырлады. Роман-этиюд сол бұлжымас шындықты, айдай ақиқатты қаз-қалпында суреттеген. Роман-этиюд Жамбылдың Ленинград көшелеріне плакат болып ілінген өлеңін шын жүректен сүйіне, сүйсіне толғайды: «...Жақсылық ешқашан ұмытылмайды. Бүгінде Егемен елдің Жамбыл ақыны Петербург төрінде тұр...«Ленинградцы, дети мои, Ленинградцы, гордость моя!» деп басталатын өлең мыстан құйылып жазылған».

Ойымызды түйіндеп айтқанда, У.Қалижановтың «Жамбыл» аталатын роман-этиюдінде қос ғасырдың замандасы – XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың алғашқы жартысында өмір сүрген Жамбыл Жабаяевтың айтыскерлік, жыршылық, ақындық, жыраулық тұлғасы жан жақты зерделеніп, қазақ әдебиетінде үлкен құбылысқа айналған ақынның күрделі табиғатын ашуға ұмтылыс жасалған. «Жамбыл» роман-этиюді белгілі қаламгер, публицист, ғалым Уәлихан Қалижановтың мазмұны терең, тілі шұрайлы, оқылуы тартымды еңбектерінің аясын кеңейтіп, оның қазақ әдебиетіндегі биік орнын көрсетеді.

Шериаздан ЕЛЕУКЕНОВ,

Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты,
филология ғылымдарының докторы, профессор

ЖАПА – АЛТЫН САҚА

XVIII ғасырдың соңына қарай қазақ жері өзінің егемендігінен толықтай айырылды деуге болатын еді. Бір жағынан Ресей, екінші жағынан Орта Азиялық хандар қазақ даласын екі жақтан қыса бастады. Шығыстан Қытай келді. Осы кезде қазақ хандары мен билері Ресейдің қол астына өтуді жөн санады. Бірақ қазақ жеріндегі күрес тоқтаған жоқ.

Жапа осындай жаугершілік заманда дүниеге келеді. Бұл 1812 жылдың шамасы еді. Оның жастық шағы қысылтаяң кезеңге дөп келді. Ол төрт ағайынды болатын. Жапа, Жадыра, Мәйке және Қазыбай. Әкелері Ыстыбай деген Шапыраштының Екейінің беткеұстар адамдарының бірі болған. Осындай үркіншілік кезінде Жапа барымташы да, сарбаз да болады.

Ол кезде бірде қырғыз, бірде қазақ барымта жасап, бір-біріне күш көрсетіп жатады. Ар жақтан Манаптың, бер жақта байлардың нөкерлері бір-біріне доқ көрсетіп, сойылдасу әдетке айналған. Жапа осылай сойылдасудың шебері болып, алды қонданып, бақуатты жандардың қатарына қосылған.

Көктоқал деген жүйрік аты қырғыз-қазақтың қызыға қарайтын сәйгүлігіне айналады. Ол сойылдасуға әбден дағдыланғаны сонша қарсыластың атын кеудесімен соғады екен. Сондықтан да Жапаға ешкім көп тегеурін көрсете алмаса керек.

Сондай барымталасудың бірінде Көктоқалдың тұяғы суырдың ініне кіріп, сүрінеді, Жапа қолға түседі. Қырғыздың көктен сұрағаны болды. Алдыртпайтын да, шалдыртпайтын да барымташы топ етіп қолға түсті. Енді мұның құны жоқ. Ашық шайқаста қолға түсті. Тау-теке терісінен жасалған тұлыпқа Жапаны салып, өңменімен байлап, керегеге іліп қояды.

Бұл қорлықтың нағыз өзі. Қасындағы жолдастарының тастай қашқанына күйінді. Енді не шара? Жапа месқаптың ішінде тұрса да осал жау емес. Бір бейқамдықты, бір сәтін салар сәтті күтеді. Манапқа момақан боп, бір қателік кеткенін айтып, өзін залалсыз адам ретінде көрсетуге тырысады.

Ерте ме, кеш пе, бұл тұлыпты не турап шығады, не қырғыз өзі босатады. Сонда көрсін Жапаның кім екенін? Манаптың екі жүйрігі мамада байлаулы тұр. Сірә, барымташылардан хабар келіп қалар дей ме, алдына шөп салып, ертоқымын ыңғайлап қойған. Сыртқа бір шықса, бір сәйгүлікті тақымға, бір жүйрікті жетекке алып зымырап кетер еді. Ұстап көр тау ішінен.

Түннің бір уағы болған-ау шамасы. Бәрі қорылға басты. Жапа тұлыптың бауын тісімен тартып әйтеуір шешті-ау. Кермедегі қанжарды алып, дәл Манаптың тұсындағы үзікті тіліп шығып кетті. Кермедегі аттың біріне секіріп мініп, екіншісін жетекке алып, шаба жөнелді.

– Қашты атаң қазақ, ұстағыш, – деген Манаптың ащы дауысы шықты. Өздері іштен байлаған есікбау шимайланып қалған екен, әрең ашты. Құғыншы кетті.

Жапа «Аллалап» құйғытып келеді. Артына қарай-қарай шабады. Бірақ қырғыздар да қояр емес. Алатаудың бір бұлталауына кірген соң Жапа сабырға келе бастады. Аттарды тынықтырды. Таң алакеуімде кең жазыққа шыққанда бір қуыстан аттылы топ қиқулап қуа жөнелді. Сол шапқаннан Жапа шаба берді, шаба берді. Ылғи сәйгүлік мінген топ ентелеп, арақашықтық жақындай түскен. Алда – Іле. Ағыны мықты. Өткел іздейтін шама жоқ. О, тәңірім қолдай гөр! Жапа ат-матымен ұзын жарғабақтан Ілеге қойып кетті. Абырой болғанда әккі аттар судан алып шықты. Қырғыздар Ілеге түсуге дауаламады. Кіжініп-кіжініп кері қайтты. Жай қайтқан жоқ, жолай бір кедей ауылды шауып кетті.

Кейін қазақ-қырғыз мәмілесіп, өткенді кешісіп, сірне жеп тарқамақшы болады. Жапа осының алдында тағы бір қырғызды қапыда қалдырып, астындағы жүйрігін мініп кеткен. Манап сол жігітті көрмекші болып, «жүйрігімнің көзін бер» деп қиылып тұрып алды.

Бұл кезде Жапа қайынжұрты жаныстарды паналап, Әшекей байдың ауылына қонсы қонған болатын.

Әшекей ұлы Бекболаттан Қазмойын атын беріп жібереді. Жапа қазақ-қырғыз тобына желе жортып келеді де:

– Ассалаумағалейкум, Манап аға, жеңілген жігітіңе сауап аға, – деп сәлем беріпті. Сонды Манап:

– Мынауың Құлжаның асығындай шымыр екен. Қолға тұрмайтын сақа сияқты, жылт-жылт етеді. Ұстаса қолға тұрмас, байласа жіпке тұрмас. Алғаның адал екен, – деп аттан түсіп, қонақ болыпты.

ТҮЙЕ ҚОМЫНДА ТУҒАН ҰЛ...

1846 жылдың ақпан айында ақ түтек боран соғып, Жапа Хан мен Жамбы тауларына ығыстап келе жатады. Жапаның әйелі Ұлданның айы-күні жақындаған кез. Ұлдан көп жаныстың айтулы қызы. Нағашысы – жалайыр. Жалайыр болғанда да Қанадан деген тәуіп, қобызшының қызы.

Ұлдан арықарай атқа міне алмады. Толғақ қысты. Енді не істеу керек? Артта түре қуып қырғыз барымташылары келеді. Бірақ, амал жоқ. Жапа жігіттерді топтап, мықтыларын іріктеп алып, шолғынға қойды. Өзі түйелерді айналдыра шөктіріп, жүктерді үйіп, киіздерді жауып жаппа жасады. Кексе қатындар от қойып, қар еріте бастады. Иә, жасаған аман қыла гөр! Шыр етіп дүниеге ұл келді. Кіндігі кездікпен кесіліп, шаранасы қар суына жуылды. Таң ата көш қайта жолға шықты. «Жау келе жатыр» деген шолғыншылардан шабарман келген.

Атын кім қою керек? Азан шақыратын уақыт тар. Жапа бораны басылып, шұғылалы күн астынан Хан тауының басынан жамбыдай жалт-жұлт еткен Жамбы тауды көрді.

– Жамбыл! Бұл Ұлымның атын Жамбыл қойдым. Жарқырап аты шықсын, қол бастаған батыр болсын! Е-е-ей, естисіңдер ме, таулар! Бұл – Жамбыл!

Жапа дауысы қарлыққанша айғайлады. Сол ит жылының 28 жұлдызында айдалада, ақ қар көк мұздың ішінде өмірге Жамбыл келді.

Ал Ұлдан Жапаға қарап:

– Түс көргем. Нағашы атамның кара қобызы жана туған нәрестемнің қолында тұр екен. Қанадан атамның өнері Жамбылға қонар ма екен? – деп еміреніп еді.

Бәрі Алланың қолында. Бірақ Жапа үшін баласының жынойнақ диуана болғаны емес, кеткен кегін, алынбаған жылқысын қайтаратын барымташы керек. Сонда көйлегі көк, тамағы тоқ болады.

«Баланың жақсы болмағы нағашыдан» деп жатады. Қазақ айтса тауып айтады. Жамбыл бала батыр болып ойнамайды. Көзін ашып, тәй-тәй басқаннан домбыраға жүгірді.

Жамбыл жасынан қисық-қыңыр мінез танытады. Ол болмашы нәрсеге өкпелеп, тырсия қалады. Жеті-сегізге келгенде тай мініп, жылқышыларға ілесіп, ойын-тойдың ішінде жүреді. Бұл Жапаға жақсын ба? Жапаға шыныққан, шымыр, белдесер белі бар ұл керек. «Адам болмассың» деп әкесі құйрығынан тартып жіберсе керек. Көп балалардың ішінде таяқ жеген тіпті қиын.

Ауыл сыртындағы биік төбенің үстіне шығып алып аспанға қарап, қиялына қиял қосып жатады. Бір топ салт атты тоқтай қалыпты.

– Жолдан атсоқты болып келеміз. Түсетін үйге апаршы.

– Жүріңіздер, мынау біздің үй. Әкем кеше бір биені барымталап әкеліп сойған. Қазы да, қарта да жетеді. Жүріңіздер.

– О, өркенің өссін! Кімнің баласысың, атың кім?

– Жапаны естіп пе едіңіздер. Мен сол кісінің Жамбылымын.

Ет асылды, Жамбыл қонақтармен бірге етке сылқия тойды.

Бірде Жапаның үйіне жаныстың Қазыбек деген тәуірі түседі. Жамбыл атын отқа қойып, ерін түсіріп, төрге шығарады.

– Балаң батыл екен. Айтпай істеген баланың ісіне мақтану керек.

– Қайдан білейін, – деді Жапа. – Тентек пе, қисық-қыңыр ма?

– Тентек терте теппес. Көзінің оты бар. Атыңды түбі осы бала шығарады.

– Мына қыдырымпаз ба? Таңертең кетеді, кешке келеді. Немен айналысып жүргенін бір құдайым білсін.

– Өнер қонған балаңа. Екі көзі менің домбырамда, – деп Қазыбек домбырасын Жамбылға ұсынды.

Жамбылдың көзі жарқ ете түсті. Домбыраны кеудесіне басып, шықты да кетті.

– Ишерге тамағы, киерге киімі жоқ осында бір әумесер ақын бар. Дәу де болса соған кетті.

Қонақ риза болып аттанды. Жапа Жамбылдың соңынан іздеп кетті. Жас Жамбылдың дауысы ерте шықты. Домбыраны тартып әуендетіп жүрді. Үйге қыры жоқ, есіл-дерті ойын-сауық Жамбылға Жабай ұрса-ұрса шаршайды. Сонан соң қолын бір-ақ сілтеді.

Жамбыл дулат пен шапыраштының ақсақалдарымен қатарласа отыратынды шығарды. Жырларды айтып, дауысы кемериектеніп келе жатты. Бұл балалықтың бітіп, бозбала шақтың хабар бергені еді.

Жардан секіріп, құс болып ұшу балалардың ермек ойыны. Бір топ салт атты бұларға қарай жақындап келді.

– Батыр деген кім? Ақын деген кім? Шешен деген кім? Жетім деген кім?

– Елін жылатпаған сол батыр, көгенін емес, көргенін айтса сол ақын, сөзіне біреу тоқтаса сол шешен, сіздің сұрағыңызға кім жауап бере алмаса сол жетім.

– Дәл сенің үйіңе түсемін. Мінгес. Сені туған шешенді, тәрбиелеген әкенді көрейін.

– Көретін нәрсе көп. Әкем аттан түспейді – ұры, шешемнің қазаны оттан түспейді – нұрлы.

Бұл Балқаш, Іле бойына аты шыққан Бөлтірік шешен еді. Ет желініп, сорпа ішіліп болған соң Бөлтірік шешен:

– Атың Жамбыл болса, көкірегің даңғыл болар, – деп батасын беріп Жамбылға: – Текті бала тік келеді, – деп бетін сипапты.

...Сол Жамбыл таңға жуық шошып ояныпты. Анасы Ұлдан ұшып тұрып, «бисмилла» деп Жамбылды ұшықтап, неден шошынғанын сұрайды. Сонда Жамбыл:

– Түсімде Қызыр ата, өлең аласың ба, көген аласың ба, – деп сұрады. – Екеуін де алам деп оянып кеттім.

– Қанадан бабаң шығар. Саған ақындық ауып қонбай, тауып қонған екен.

– Әй, әй ол болмайды, өлең асырамайды. Оданда орнымды бас, барымташы бол. Болмаса оқып молда...

Әке сөзі Жамбылға ауыр тиді. Енді ақындық қонғаны анық еді. Өлең түйдек-түйдек жүректен құйылып жатты. Өнерін түсіне алмаған әкесіне жыр арнады. Әкесіндей барымташы болып, біреудің малын ұрлай алмайтынын жеткізіп, мақсатын да айғақтады.

...Қоныстан елді бостырып,
Неміз бар енді шабатын!
Өлең мен сөзді дос қылып,
Құрамын ақын санатын.

Молда болу да Жамбылға қол емес. Шәкірт болған күндеріндегі тәтті етті ащы шыбық ойғанын айтып, зарланады.

...Айтқаны ішке қонбаған,
Оқығанша мен одан
Домбыраны қолға алам.
Өлең кірген түсіне,
Жөргегінде мен болам...

Өлең Жамбылға ажырамас бақ болып, балағынан кіріп, басына қонды...

СҮЙІНБАЙДАН ЖАМБЫЛ ҚАЛАЙ БАТА АЛДЫ?

Жетісу жерінде Сүйінбай аты аңызға айналған адам. Өлең жүрегіне қонған бала Жамбыл Сүйінбайдың Тезек төре мен қырғыздың Қатаған ақынымен болған айтысты жатқа білетін. Жамбыл да Жетісудың азулы ақындарының қатарына қосылмай ма? Өткір сөз

қылыштан жаман. Қылыш басыңды алады, сөз ұрпағыңа таңба салады. Бұдан кейін жер басып жүрудің өзі азап.

Жамбыл дүниеге шыр етіп түскенде Сүйінбайдың аты Алатаудан асып, асқақтап тұрған. Елудің үшеуіне келген екпінінен жел ескен Сүйекең басына қонған баққа шомылып жүрген. Ақын – адалдықтың ақ алмасы. Мынау ағайыным, анау жұрағатым, мынау төрем, анау бай туыс демей шындықты шырақ етсе, оның тұсында халық жүреді.

Сүйінбайды бір көру Жамбылдың арманына айналды. Білгені Сүйінбай ағайынның алысы емес, жақыны. Шапырашты ішінде Екей баласы. Соның Жарымбетінен. Жарықтықтың төрт әйелі болған екен. Бертис деген әйелінен Жарымбет көп бала сүйеді. Жамбыл осы Бертистен тараған ұрпақ. Ал Сүйекең Әлти деген тоқалынан туады. Жатыры бөлек демесең, тіні бір. Ақын болғысы келген адам ең алдымен өз тұқымын түгендейді, кем-кетігін, жақсылығын тереді. Құда-жекжатқа дейін іріктеліп, ми-сандыққа жиналады.

Ағайынның азары болса да, безері болмайды. Жаныс Әшеке болыстың ауылында қоңсы, болмаса қайынсақ болып жүрген Жапаны елге әкелмесе ағайындыққа сын. Сол Жапаны елге, атақонысқа алып кету үшін атақты Сүйінбай барады. Көшті күтіп Сарыбай болыс Суықтөбенің баурайында қалады. Жері құт, пейілі кең Жаныс қасқарау Бұғымүйіз-Бесмойнақта шапырашты бауырларын төрге отырғызып, малын жайлауға шығарған. Осы жерде малы қонданып, өздері әлденіп, Қарғалы бойындағы Майбұлаққа көші түзеліп қайтады. Қасқараудың Малтақбайұлы Сыдық бастап, Үмбетәлі қоштаған тобы Майбұлаққа дейін әкеліп салып, үйлерін тігіседі. Сол Үмбетәлі менің бабам, Қалижанның әкесі.

Дулат пен шапыраштының еншісі бөлінбегенін тарихи жәдігерлер айтады. Ол Қазыбек бек Тауасарұлының «Түп-тұқияннан өзіме шейін» атты кітабында да бар. Сол деректің жарқын көрінісі шапырашты-дулаттың қоныс тебуі. Ағайынды екі туыс қатар отырады. Бір ауыл – дулат, бір ауыл – шапырашты. Сонау Сүйінбай ақын баба кезінде бұл ерекше орын алады. Мысалы, Жамбыл Сүйінбай ақынды Қасқарау Жаныстың мекені Бұғымүйіз, Бесмойнақ сағасында көреді.

Бұл пейіш мекен, ғажайып жер. Ек таудан екі өзен құлай ағып, Бес-мойнақ етегінде қосылып, Арнаға айналады. Сол екі таудың ортасында теп-тегіс жазық бар. Ол жерде жеті қат жердің астынан қыста да қатпайтын зәмзәм сулы бұлақ бар.

Сүйінбайдың аты дүркіреп шыққан кезі. Тезек төрені тепсіндірмей тұқыртып, айтқан сөзі аңызға айналған кез. Жамбылдың кеуде сарайына бекінген Сүйінбайдың бір өлені бар.

Ат құйрығын бұлаған,
Қол жеткен жерін сұраған.
Егескен жауы жылаған.
Қызыл тілін безеген,
Найзасын тасқа тежеген,
Тұлпар мініп, ту алған,
Мен Қарасай ұлымын.

Жамбыл Сүйінбайдың бар өленін жатқа біліп те алған. Тезек төремен айтысын айтқанда ауыл жастары ерекше қуанышқа бөленетін. Өйткені Жамбыл өте тапқыш. Екі домбыраны екі жағына қояды. Екі шекпен қасында, екі бас киім. Бірі жаңалау, екіншісі көнелеу. Сонан соң, бірде Сүйінбай, бірде Тезек төре болып, дауысын ұқсатыңқырап, әндете жөнеледі. Оған қоса бағанда ілініп тұрған аттың қу басын әкеліп жастықтың астына тығып қояды. Сонан соң Жамбыл-Тезек:

Мен едім Абылайдың хан Тезегі,
Жылқының ұстатпайды сұр көжегі.
Ордаға құл мен құтан басып кірген,
Құдайдың бұ да болса бір кезегі.

Атамды шалған қыдыр Абылайдан,
Жақсының көңілі жұмсақ сары майдан.
Шөл бүркіті Бүйенген сары жігіт,
Сұраймын руыңды, келдің қайдан?

Тезек төре торғайдың шөжесіндей бір орнында отыра алмай, селдір сақалы дір-дір етіп, ешкінің текесіндей жылдам екенін Жамбыл жақсы білетін. Енді сол сипатты салып Жамбыл отыр. Оған бәрі мээ.

Жамбыл–Сүйінбай:

Ұраным менің – Қарасай,
Мен – Сүйінбай!
Өлеңді Қарасайлап айтамын-ай!
Сәлемге келген кісінің атын алып,
Неден пейілің тарылды тақсырым-ай.

Ассалаумағалейкум, Тезек төре,
Елден жылқы қоймаған кезеп төре!
Телі менен тентекті тыят десе,
Өзің ұрлық қыласың әттегене!

Осы кезде Жамбыл қара сөзге көшеді. Тезек төре әрі сараң болса керек. Сүйекеңе сілесі қатқан, сары атты береді. Соған Сүйінбай Тезек төреге қарап былай депті:

Тақсыр-ау, бұл бергенің сары ат па еді?
Аузында бір тісі жоқ кәрі ат па еді?
Кірпігіне қарасам, қурап қапты,
Тұсында Абылайдың бар ат па еді?!

– Тезек төре жерге кіргендей қара сұр болып отырып қалыпты. Сонан соң Сүйекең сары ат болып сөйлепті:

Сары ат:

Тұсында Абылайдың мен бір сары ат,
Жас күнімде болып ем ерге қанат!
Талай құда келгенде, талай досы,
Бермеп еді, хан Тезек мені қамап.
Мойнымнан жел, бойымнан әлім кетті,
Әл кеткен соң өзіме кәрілік жетті.
Ала жаздай бойыма шыр бітпейді,
Қыс болса, өкпе тұстан суық өтті.

Жамбыл аттың басын алып, екі қолымен арлы-берлі қозғап қояды. Бұдан артық қандай қызық болсын! Ана қойдың басы неге керек? Жамбыл одан әрі қызықтыра әңгімелейді.

– Тезек төре сөзге жеңіліп, басы түйе тоғыз мал беріп, тай сойып, қонақ етеді. Қоштасарда қараса тоғыздың ішіне жетекке жарамайтын, жауыр болған қаракер ат бар екен. Ақынның қырағы көзі соны байқап қалады. Сонан соң тоғыз қараға жақын келіп, қаракер атқа былай депті:

Бейшара, болдырыпсың, қаракер-ай,
Кешке жаяу жүрсем де алмаймын-ай.
Өзі жауыр, өзі кәрі ақсақ екен,
Мұныңды алып елге бармаймын-ай.

Орта жолда болдырып, өліп қалар,
Мұның мен обалына қалмаймын-ай.
Қаракер, жөніңді айтшы өзің маған,
Айтсаңшы, қайдан келген сорлы едің-ай?!

Жамбыл осы жерде сөзді келте тоқтатады. Бәрінің көзі Жамбылдың аузында. Тағатсыздық. Бәрі ентелеп отыр. Осы кезде Жамбыл аттың басын иығына дейін апарып, Қаракер болып сөйлейді:

Мен жөнімді айтайын, ай, Сүйінбай!
Түргендегі мұжықтың аты едім-ай.
Төрең барып сол жерден алып келген,
Қысы-жазы өзімде бір тыным жоқ,
Үстіме шыр бітпеген қу едім-ай!

Жамбыл енді арқасын кеңге салады. Асықпай, сақалы бар адамдай иегін сипалайды. Көзін жұмады, екі тізесіне салмақ салып, теңселіп қояды. Бұл Сүйінбай кейпі. Сүйінбай енді сөйледі, сөйлегенде бүй деді:

Ұйтқыған әрбір сөзім жел құйындай,
Хан-қараға сөйлеген мен Сүйінбай.
Арыз айтып алдымда жылап тұрған,
Көрдің бе жандарды қаракер тай.

Ұрлығына мінгізіп күндіз-түні,
Малдықтан кетіріпсің оны былай.

Ал жерден арқаға пышақ салған,
Төре, Құдай болсаң да тартсаңшы айбат!

Енді Жамбыл Тезек төре бола қалды. Бағанағы маңғаз, керенау отырыс жоқ. Шындық бетін шарпыған. Оттай ыстық шындық. Мойындамасқа шара жоқ.

Тезек төре:

Тұсында Абылайдың Бұқар жырау,
Хан Әділдің кезінде Түбек тұр-ау...
«Әр заманның бар дейді сұрқылтайы»,
Сұрқылтайым менің де екен мынау!

Тезек төре сүрінді. Сүйінбай сөзі тарады да кетті. Ащы сөз не жақындастырады, не көрместей болып алшақтатады. Тезек төре ғана емес ақын да еді. Ақыннан ақын жеңілсе – жеңіл, төре жеңілсе – ауыр. Осы екі ұдай көңілмен Тезек Сүйінбайды сүйеу тұтып қалып еді. Сол сенім алдамапты. Сүйінбай қырғыздың Қатағанымен айтыста Тезек төренің атын шығарды.

...Бұғымүйіз-Бесмойнақтың сары жазы көңілді. Самал жел, саф ауа, көкорай майса сылдырлап аққан бұлақ. Бұрқ-бұрқ қайнаған ет. Қып-қызыл болып пісіп жатқан бауырсақ. Желіде – құлын, көгенде – қозы, мeste пісілген сары қымыз. Он екі қанат үйде Сүйінбай отыр. Өндетіп отыр, әңгімелеп отыр.

Осы кезде жарапазаншының дауысы естілді. Сүйінбайдай ұстаздан бата алып, ақындық жолына түспекші.

...Ақ сәлдесі басында,
Боз інгендей боздаған.
Қайтып сабақ береді,
Айтқаны ішке қонбаған,
Оқығанша мен одан,
Домбыраны қолға алам,
Өлең кірген түсінде,
Жергөгімде мен болам...

Баланың сөзі ерек, өлеңі бөлек. Сүйінбай ұнатты. Екейдің Тағаш пен Дүйсен байлары қасқару жанысқа қоңсы қонып, мәре-сәре болып

жатқан. Әрі жұртты елеңдеткен екі есім бар. Бірі Сүйінбай да екіншісі Саурық. Тосын дауыс Сүйінбайды селт еткізді. Өлеңнің киесі қонған бала ғана мұндай сөз айта алады.

Жамбыл имене кіргенмен аңтарылып қалған жоқ. Көзі өткір. Сопақша жүзі нұрланып тұр. Кішкентай домбырасы иығына асылыпты. Жаңағы сөзіне тәнті болды ма, киіз үйдің іргесінен шапан алып, бала Жамбылға жапты. Жамбыл шапанды Сүйінбайға ұсынып, бата сұрады. Ақындықпен тапқан шапанына құтты болсын айтып, Сүйінбай кейін бір батама лайық сый жасарсың деп, қолын жайды:

О, Жамбыл, бата дедің – бердім саған,
Бақытты, өмірлі бол, жүргің аман.
Батасын ат орнына берді ғой деп,
Қоймағың былай шығып кінә маған.

Соңынан Сүйінбайдың орнын басып,
Тіліңнен балың тамсын соралаған.
Жапаға риза болсын айта барғың,
Осымен өкпелемей жүрсін маған.
Әумин!

Бұл бата қабыл болды. Осыдан бірнеше жыл бұрын Қарғалы бойында Әшекей үйінде Жамбыл Сүйінбайды көрген. Бірақ әлі балаң еді. Сондықтан да бата сұрай алмаған. Енді он беске келген шағында оң-солын таныды. Ақындықтың қонғанын сезінді. Бұл кездесу Жамбылдың тағдырын мүлдем өзгертіп жіберді. Сүйінбайдан бата алып қана қоймай, қасына ілесу құрметіне ие болды. Сүйінбай бата-сына өлең мен шапан жапты.

Менің пірім – Сүйінбай,
Сөз сөйлемен сыйынбай.
Сырлы, сұлу сөздері,
Маған тартқан сайындай.
Сүйінбай деп сөйлесем,
Сөз келеді бұрқырап,
Қара дауыл құйындай.

ЖҰЛДЫЗДАР ҚАЛАЙ ЖАНАДЫ

Талас бойына жас Жамбыл жиі баратын-ды. Бұл – атақоныс, қасиетті өлке. Өзені толқындап ағатын, өрік-алмасы ерте көктемде бүршік жаратын, жүйрігі бапталған, күнде ойын, күнде той, дәуренді, кенен ел еді. Өлеңді серік еткен Жамбыл ұрынарға қара таба алмай, қайда той, қайда айтыс сол жерді қиядан естіп, домбырасын қынына салып, желе жортып жететін-ді. Ат үстінде көп жүргендіктен домбырасына көң терімен қапталған шанағы әрлі-берлі сырғымайтын домбырақап жасатып алған-ды. Мұны аттай қалап, бір ту қой беріп ағаш ұстаға жасатқан. Кейін бұл домбыра Жамбыл домбыра деп аталып, бүкіл қазақ даласына жайылып кететінін ақын Жамбыл қайдан білсін?! Ал бір домбыра Абай домбыра деп аталды. Сарыарқаның Шыңғыстауы мен Жетісудың Суықтөбесінің арасын жайлаған екі ұлының аты бірі қазақ жазба әдебиетінің бастауына айналса, екіншісі ауыз әдебиетінің алыбына айналды. Беу-беу дүние!

...Бәдік – сөз өнерінің бір түрі. Мұндай сәтте әлдебір ақын сөзі таусылып, атарға оғы жоқ, жандауа көңілмен бәдік сөзге көшетін. Бұған ақындардың бәрі шыдай бермейді. Көріксіз сөз – ауыз бұзар. Дәл осындай бір пәленің боларын Жамбыл ерте сезді. Сондықтан да өз аты ұмытылып, Сайқал қыз атанып кеткен ақынмен айтысудың ұрымтал сәтін Жамбыл іздеп-ақ баққан. Қыздың бетқаратпас мысы да, бәдік сөзбен бедіре айтатын сұсы да белгілі болып қалған.

Кез келген ақын қарсыласы туралы түп-тұқиянына дейін қазбалап, мәлімет жинап алатын. Сондықтан да Жамбыл да Сайқал қыздың сайтанын басатын деректі тапқанда, бір сойқанның болатынын сезген. Бірақ ақындық серті осы. Не сенің, не оның қиятасы қиылады. Сайқал да Талас бойына Жамбылдың келгенін естіген. Өзін іздейтініне сенімді еді. Сондықтан да сөз сойылдасу оңай болмайтынын білген. Әсте, айтыс ақындар ешқашан бейқам жүрмейтін. Өз өңірінің аты шығар-шықпас ақынынан, көрші өлкенің менмін деген ақындарының түр-түсі, үрім-бұтағы, мінез-құлқы жөнінде мәліметтерді жинап, миқапқа салып қоятын. Керек кезінде ал да пайдалан.

Сайқал десе Сайқал! Оған Алла құдай көрік те, сөз де берген. Ал айтыстың басталуына себеп керек. Сайқал аяғын әдемі кебісінен шығарып, балтырын жарқыратып, бармақтарын жауып отырады.

Жамбыл «ассала-ау» деп үйге кіріп келгенде Сайқалды айтпай-ақ таниды. Қалың жұрт арасында әйел де, қыз да тәнін жалаңаштамайды. «Батыр кел, батыр» дегендей қыз сирағы жиылар емес. Сәлемдескен Жамбыл енді кешеуілдеуге болмайтынын бірден сезді. Бүркіт түскенде қасқырды бірден бүріп түсірмесе өзі жем болады. Ал қызыл түлкі әккі. Бұрандап та, бұлтарып та көреді. Қалың шеңгелге кіріп, елі кейіпте жата да қалады. Мұны жас Жамбыл қансонарда шыққан саятшылардан талай көрген. Құдай ауызға сөз салды:

«Арқаның жардай болар сары нары,
Кетпейді Алатаудың жазда қары.
Істікке шанышқан сирақтай құп-қу қылмай,
Қуартпай табаныңды тартсаңшы әрі...».

Болды да қалды. Кебіс көтерілді, балтыр балықтай жарқ етіп, жоқ болды. Көк көйлек етегі түсірілді.

Сайқал не айтар екен? Жұрт сілтідей тына қалды. Желінбей ет қалды, ішілмей шай қалды. Бірінің бөркі түсіп, бірінің өңі кіріп, бірінің жоны шодырайып, қисық ауыз төренің ернінен сілекейі ағып, тылсым тыныштық орнады.

Сайқалдың жұтқыншағына шом орнағандай буынып барып, өлеңдетті:

Жіп айыл, құр құйысқан, киіз терлік,
Япыр-ау, бір соны елді жана көрдік.
Жиылған ақсақал мен бозбалалар,
Қалайша бұл Жамбылға жауап бердік – деп сағы сынған-

дай сыздана сөйледі.

Қаптың аузы ашылды. Өлең сөз нөсерлетті. Терлетті, тепсіндірді, өкіндірді. Бұл Жамбыл ұшқыр сұңқар екен, шашасы терлемес тұлпар екен! Енді не істеу керек? Ескі айлы-шарғыдан басқа жол жоқ.

Жеңілдім десе Жамбылдың қанжығасында кетеді, бүркіттің тоятына түседі. Жазылмаған дала заңы осы. Жеңгеннің жетегінде жүру – ата-заң. Мүмкін іштей оған өзі де қарсы емес-ау. Көзі өткір, қанаты кең, тұлға темір Ақиықтың өзі ме дерсің. Бірақ ойық-тілік оған көне қоя ма? Арты жанжал, ағайын арасы ашылып, абырой айрандай төгілгенге не дауа? Не болса да бәдік сөзбен түйреу керек. Иманжүзді екен, қыз сөзіне тұншығып, үндемес... Үндегенде не табар дейсің?

Сайқал қыз домбырасын қатты қақты. Бірі естір, бірі естімес. Нар тәуекел!

Ей, Жамбыл, көйлегім көк, дамбалым көк,
Кел-дағы, жақсы көрсең к...ді өп.
Өп дегенге бұл Жамбыл өліп кетті,
Анық өпсін, қарап тұр, жиылған көп.

«Жарайсың», «Жамбылың бітті» деп кеусілдеген жұрт дастарханды түре өре түрегелген. Сайқалдың да екі езуі екі құлағында. Көк көйлектің етегін көлбеңдетіп, көтеріп-көтеріп қоятынын қайтерсің? Осымен айтыс тамам. Жамбылға қараған жұрт жоқ. Енді кешеуілдесең өлгенің, ақындығыңды Талас жеріне көмгенің...

«Ау, жарандар, неге өрекіп тұрсыздар
Айтар арыным бар, ұрар сойылым бар».

Шу тез басылды. Бұған Жамбыл не дерсің?

Жамбыл шекпенін жерге атып ұрды. Сонан соң, домбырасын қағып-қағып жіберді.

Ей, Сайқал, көйлегің көк, дамбалың көк,
Ұяты жоқ қыз сөзі келеді тік.
Бұрын өпсе к...ді ағаң өпсін,
Бір жырыққа бір жырық келеді дөп.

Сайқалдың өлген жері осы еді. Жамбыл қапыда қалмапты. Ағасының жырық ауыз екенін қалай ойламаған.

Ақын қыздың аты өшіп, Жамбыл ақынның жұлдызы жанып бара жатты...

ЖАНАЙ БЕРМЕ КӨШІМДІ...

Жамбыл ақынның тағдырына әсер еткен тағы бір сұлу бар. Ол да өлең сөздің шебері, айтыспен аты шыққан Бөлек қызы. Бұл үлкен айтыс дәрежесіне жетпеген, қыз бен жігіттің сөз қақтығысы. Бұл 1870 жылдардың маусым айының аяғына қарай Іле өзенінің Алтын-Емел жағындағы Жалайыр ағайындардың арасында болған кезде өтеді.

Алтын Емелдегі той-думан бітіп, Жамбыл Суықтөбеге қайтпақшы болып жолға шығады. Біраз бозбала әр көштің ар жағынан бір, бер жағынан бір шығып, әрине, сұлу қыз іздейді. Реті келсе сөз қағыстыру, сөз жарыстыру. Жас жігітке бәрі жарасымды. Әсіресе, Жамбылға. Не құдіреті бар? Әйтеуір қыз-қырқын көрсе Жамбылдың айналасынан шықпайды. Жамбыл да кет әрі емес. Әзіл-қалжыңмен бәрін шыр көбелек айналдырып кетеді.

Шеңгелдіден Қарашоқыға қарай бұрылғанда тау бөктеріне қарай сәнді көш кетіп барады. Бұл кедей кепшіктің көші емес. Сұрастыра келе Бөлек деп аталып кеткен Балғалы деген бақуатты адамның көші екенін білді. Аттылы топ желе жортып көшке жақындады. Тоғыз түйе жетелеген қыз отыр құла аттың үстінде. Үстіндегі парша камзол, дүрия көйлек, күміспен қаптап, алтынмен апталған ер-тұрманы күнге шағылысады.

Жамбыл ентелеп торы шолағын қызға жанай жортып, ерге қисайып отыр. Сұлу көрінді. Қара торының қияқтысы. Жамбыл үнсіз. Не істер екен? Ұялып көлікті көштің шоғырланғанын тоса ма? Әлде үнсіз кете ме? Қыз тағатын тору – әккі жігіттің әдісі. Үнсіздікті қыз бұзды.

Көк шолақпен тепектеп,
Тор шолақты жетектеп.
Жанай берме көшімді,
Түйелерім шошиды.

Іздегенге сұраған. Қыздың тілі шықты. Күміс көмей екен. Үні бұлақ суындай сылдырап шықты. Еркетотайдың өзі ме? Қыз Жібектің өзі ме? Баян Сұлудың көзі ме? Жамбыл қарап қалсын ба?

Әсем басқан құла атың,
Өзінді де ұнаттым.
Жақындағым келеді,
Жақсы көрген жұратым.

Жамбыл жөн сұрасқаннан Бөлектің жалайыр тумасы екенін білген. Шапырашты жалайырға сонша алыс емес. Алыстан қосылатын ағайын жұрағат деп жақын тарта сөйледі. Жылы-жылы сөйлесе жылан інінен шығады деген. Тоят тапса тіпті игі. Қыз жауап қатып үлгерді.

Қыз:

Қашан құда болып ең Балғалымен,
Күн өткізген түрің бар сандалумен.
Балғалының батасы бұйырмайды,
Қол қусырып келсең де мал-жаныңмен.

Жамбыл:

Жолаушылап келемін, өзім жүдеп,
Киім тозған, сәнім жоқ, жолға түнеп.
Жылы көріп жүзінді жақындап ем,
Қамытсынып сөйледің үдеп-үдеп.

Қыз бен жігіт айтысы басталды десе, жұрт үйме-түйме болады да қалады. Жамбыл бұның сырын жақсы біледі. Сөз жақындатады, сөз иландырады, сөз сенім ұялатады. Қимас көңілге ұласып, жастар сай табанда сырласып та қалады.

Қыз:

Құла қасқа – бәсірем кешке мінген,
Құлақ жұмса атыңды сескендірген.
Қапелімде қаларсың күлкі болып,
Кетсең деймін жарқыным көш шетінен.

Осы кезде тарпау-тарпау басып, бесті бие мінген күндігі желкілдеген әйел ентелеп келіп еді. Қыздың шешесі екенін Жамбыл жазбай таныды. Қыз шешесінен сойып қаптағандай аумайды екен. Жамбыл өлеңін айтып үлгерді.

Не қылсаң да кетпеймін мен қасыңнан,
Сүйкімді боп барасың алғашқыдан.

Ат тістесе атымды қуанамын,
Тәңірімнің ісі деп жармастырған.

– Әй, Жамбыл, тоқтат сөзіңді. Көшімнің берекесін алма. Ақынның күні сөзінде, ананың көзі өзінде, еркектің белі кө...нде. Қызойнақ жер бұл емес. Ана тоғызыңды ал да, жүре бер, айтыспадым деп өкінбе...

Қиналған Жамбыл жері осы. Көш алға, ақын кері кетті.

БҰРАҢДАҒАН БҰРЫМ-АЙ...

...Жайлаудың жұпар шашқан келісті кезі...Бұлақтар сылдырап ағып, қозылар жамырап, құлындар ойнақшып, қыз-бозбала алтыбақан теуіп, сырнайлатып, кернейлетіп жататын саумал кеш-ті. Жамбылдың аты ауызға ілініп, қыздардың көзмайына айналған бозбала шағы болатын.

Той да, думан да, көкпар да осында. Желіде құлын, көшеде қозы... Той десе қу бас домалайды демей ме, қазақ. Суықтөбенің сауыры кең, баурайы ашық. Қыр асып, дөң асып адамдар ағылып келіп жатыр, кетіп жатыр. Мұндайда жігіттің жолы болып жатады. Қыздар келер мың бұралып, шолпылары сылдырлап, тілерсектерін соғып, төстері комзол ішінде тырсылдап, жігіттің дегбірін қаштыратын сәт осы. Сөйлесіп қалу да, сөз салып қалу да осында.

Жамбыл жарапазан айтып, тай мінген. Көңілі көкте қалқып, көзі оттай жанып, масаттанып тұрған.

Көрмесе көздің несі көз! Бұлқынбаса жүрек неге жүрек! Перінің қызы жалт етті де жоқ болды. Ол Жамбылдың жүрегін қарыды. Тынысы тарылды.

Ол кім? Мойылдай қара көзі шарасына сыймай барады. Жүріп бара жатқан жоқ жүзіп барады. Қолаң шашы – қос білек. Үкісі кетті желбіреп. Жамбылдың жүрегін дір-дір еткізді бір тілек.

Қыз дегені келіншек болып шықты. Бірақ Жамбыл іздегенін тапқандай еді. Есімі Бұрым екен. Бұрым десе бұрым. Он алтыда қырықтың табалдырығын аттаған қаба сақал Төлегеннің қалыңдығы екен.

Алда обал-ай! Әрі Бұрым қара жаяу емес, айтыскер болғаны қандай
ғажап! Құдайдың бергені осы. «Не бел кетеді, не белбеу кетеді».

Сен лашын болғанда, мен ақсұңқар,
Бір көріп дидарыңды болдым іңкәр.
Көркің бар көрген адам таң қалғандай,
Шыққандай жүзден жүйрік, мыңнан тұлпар.

Жасымнан жақсыларды жағаладым,
Алатау, Қаратауды араладым
Қай тұсқа аттың басын тіресем де,
Өзіңнен басқа сұлу таба алмадым.

Жас жүректер ұғысты, қос сезімдер тоғысты. Бұрым Қыдырма-
қызы теңін тапты. Асау көңіл аласұрды. Ақыры күздеуге түсер кез-
де Жамбыл нартәуекелге бел байлады. Күнде көзінен, түнде түсінен
кетпеген Бұрымды алып қашуға бекінді. Сертке серт, білекке білек,
тілекке тілек. Бұрым Жамбылдың етегінен ұстады.

Жамбылдың Бұрымды түсіретін үйі болмады. Жер дауы, жесір
дауына қоса қалыңмалы төленген қыздың құны соған тепе-тең, дау-
дың нағыз қарақұйыны болатын. Сондықтан да Жамбыл Бұрымды
Сарыбай болыстың інісі Саржанның үйіне түсірді.

Шапыраштының арасына жік түсті. Заман сұрқы осы. Ғашық бо-
лып алыпқашты деген ұғым ол кез ешкімнің ойына кіріп шықпайды.
Есік көрді деп те жатпайды. Қалыңмалын екі-үш есе төлеп, айыбын
өтеуі қажет. Бұрымның төркіні айқым руы, ал айттырған жағы шыбыл
еді. Екей, Жамбыл сүйекке таңба салды деп екі жақ бірдей атқа қон-
ды. Жапаның ауылы сойылды топтың астында қалды. Үй-үйді тінтті.
Жамбыл да, Бұрым да ізім-айым жоқ. Сөз тастың ішінде де жатпай-
ды. Жамбыл Бұрымды Саржанның үйіне түсіргенін ел жеткізді, жел
жеткізді.

Сарыбай болыстың ауылын шауып алу, ауқатты бай Қыдырманың
қолынан қайдан келсін! Көретінді Жапа көрді, еститінді Жапа естіді,
жер басып жүрудің өзі қиын болды.

Жапа баласы Тәйтiнiң қасына бiр топ адам қосып Сарыбай болысқа жiбередi.

– Жамбыл бiреудiң атастырған қызын алғанша өзiнiң атастырған Момынын алсын, ол Сарыбайдың сөзiне ғана тоқтайды, – деп сәлем айтады.

Сарыбай болыс қамшысын етiгiне ұрып, бiраз отырды. Қақырынды, жөткiрiндi. Жамбылда үн жоқ.

– Қайтар бiреудiң қалыңдығын, Қыдырманьң қызының асты алтын, үстi күмiс пе едi? Ағайынның өкпесi ендi тарап, бiр болыс болып басымыз жаңа құрала бастағанда буынсыз жерге пышақ салғаның не?

– Бұрымсыз әнiм жоқ, үйде сәнiм жоқ. Қайтармаймын...

– Қарабасқыр, не оттап отырсың? Бұрымыңның әкесi баукеспе ұры емес пе едi, ымыраға көнбей отыр. Не қан, не жан? Алмаймысың айттырған қалыңдығыңды.

– Керегеден аттады, бiздiң жұрттың суын ұрттады. Қайтаратын мал емес қой. Жiгiт деп етегiмнен ұстамап па едi, Бұрым қыз?!

– Әй, Жамбыл, қыз да, қатын да табылады. Ұнағанын ата. Алып берейiн. Бiрақ аталаспен жауласуға болмайды. Қалай жер басып жүреміз. Есiң бар ер емес пе едiң, мына езiлiп отырысың не?

Аталы сөздi әсте аттамайды. Ел бақытсыз болғанша ер бақытсыз болсын. Қош, қайран Бұрым, әнiм Бұрым, жырым Бұрым...

Жазған құлда жазық бар ма? Жапа үш тоғыз айып төлеп Бұрымды қайтарды. Аһ ұрып Жамбыл қалды. Өкiнiшi өлгенше өзегiн өртедi.

Айрылдым ай жарықта Бұрымымнан,

Азаптың кiм құтылған құрығынан.

Жастықтың желiгiмен жүргенiмде,

Келмейтiн Сырдың суы жұлығымнан...

Дала дауының қатал, өз заңы бар. Мұндайда махаббат уәжге жүрмейдi. Бұл Жамбыл жүрегiнде қалған сұлу сезiмнiң өкiнiшi едi. Жеңгесi Гүлжанға да махаббаттың кеселiнен айыға алмағанын айтады.

Есiмнен еш кетпейдi қайран Бұрым,

Мүшесi байланбаған ол бiр құлын.

Қайтесің өткен істі еске салып,
Гүлжан-ау, белгілі ғой менің сырым.

Алғашқы махаббат деген осы! Кейін Топарда «Шіркін-ай, судан көтеріп өткенімде Бұрымның ақ балтыры ақ балықтай жарқ ете түсіп еді» деп Ғалиясын әнге қосқан Балуан Шолаққа Жамбыл да мұнын шақпап па еді.

Бірінші махаббаттың шоғы сөнбейтіні рас шығар...

АЙКҮМІС, АСЫҚПАУҒА ШАМАМ БАР МА?

Жан-жарасын уақыт жазады. Бірақ сызаты қалады. Дегенмен жастықтың желігі, сезімнің махаббат серігі болады. Жан-жарасы жазылар-жазылмас шақ-ты. Сондай кездесу Жамбылдың Айкүміспен арақатынасы еді. Ақтасты шапыраштының Есқожасынан тараған Мырзабек елінің жаз жайлауы еді. Осында дүркіреп той өтіп жатқан. Жамбыл кіріп келгенде, домбыралы қыз ернін тістеп алыпты. Жиырма жетіге жаңа толған Жамбыл тепсе темір үзетін шақта еді. Аты шыққан, бабы келген, өлеңі өрге сүйреген шақ. Сұлулыққа іңкәр жігітті көргенде Айкүміс неге мазаланды. Әлде Жамбылды көргенде көзіне шоқ түсті ме?

Айкүмісті көргенде Жамбылдың жүрегі шым ете түсті. Ай-шайға карамай домбырасына жармасты. Көп естігеннен бір көрген артық екен. Айкүмісті атын әкесі қалай тауып қойған. Бұраң белдің өзі. Аппақ. Күмістей жылтырайды. Сәл тәмпіштеу мұрыны демесең тал бойында бір кінәрат жоқ. Маржан тістері аппақ. Салалы саусақтарында күміс жүзік жарасып-ақ тұр.

Жамбыл тіс қаққан ақын. Алыстан арбаламай тіке шабуылға көшті:

Әдейі ат терлетіп келдім тойға,
Айкүміс әуелден-ақ болдың ойда.
Әуірі басылмаған албырт едім,
Асығыс айтқаныма кінә қойма.

Бұл – ұрыну. Қыз бен жігіттің айтысы. Ашық та қанық сөз. Бұл анайылыққа жаппайды. Айтыстың өз қалпы бар. Мұндайда қыз да қарап қалмайды. Ағайын-туыс та мұндайға түсіністікпен қарайды. Айтыскер қыздың еңсесі биік. Оны ешкім бетінен қақпайды, етегінен тартпайды. Сонда Айкүміс не дейді, сөйлегенде бүй дейді:

Аптығып, ә дегеннен амандаспай,
Әдепті үйренбепсің, Жамбыл, жастай.
Асылға арсыдағы қол жетпей ме,
Ақылмен қимылдасаң аспай-саспай.

Қыз ұқты Жамбылды. Асығу – шайтанның ісі. Бірақ бейнелі сөздің тұспалы қандай? Жамбылдың асығы алшысынан түсті. Айкүміс сөз кәдірін біледі. Сырласуға, тұспалдап тілдесуге дайын.

Айкүміс асықпауға шамам бар ма,
Жасшылық ұрындырды талай жарға.
Сен үшін жатсам-тұрсам, арманым көп,
Жем болып кете ме деп жамандарға.

Жамбылдың Айкүмістің барар жерін білгені ғой. «Жаманға қор боп» көк шыбынды үймелетер, «көргенің...ылғи сор боп» деп қыз тағдырына алаңдаушылық білдіреді. Бірақ Айкүміс осал емес екен. Ол да Жамбылдың тағдырына қанық болып шықты.

Жамбыл-ау, күйінесің неге сонша,
Құтқарып қыз біткенді қалған жанша.
Қолдағы қаршығаңнан неге айырылдың,
Тұтқасы дүниенің сенде болса.

Бұрымның зары тағы алдынан шықты. Сөнбеген күйік қайта өртеді. Жеке тағдыр қатыгез заман күйігі екені алға шықты.

Жалғанның сорлысы екен қыз бен жігіт,
Жүрмеген бірге ойнап, бірге күліп.

Бастаған сөзді тастау қиын. Жамбыл енді қиыннан қиыстырып тұспалды қойып, жігіттік назға көшеді.

Ауылым жайлап отыр Ақсеңгірді,
Көз сүзіп сіздің жаққа еңсем құрды.

Қолыма бір ұстатсаң түсінерсің,
Томпайған төсіндегі өртендірді.

Міне, эстетикасы жоғары көркемдік. Ашық-шашық жатқан анайы сөз жоқ. Сөз мәдениеті, адам руханияты бар. Өрелі сөздің жауап өрнегі қандай десеңші.

Жамбыл-ау, ұстатпаймын, кінә қойма,
Кетейін қайтып ардан мына тойда.
Жақсы сөз – жан семіртер деген бар ғой,
Әдепті мінездерің жүрсін ойда.

Жамбыл да биік тұғырында қалады. «Атыңды, ақ жүзіңді ұмытпаспын, кеудемнен қашан менің от сөнгенше...»

Айкүміс те Жамбыл тағдырындағы махаббат мұңына ұласқан айсеуле болып қала берді.

БАЛДАЙ ТӘТТІ БАЛУ-АЙ

Ақын жүрек – ғашық жүрек. Жұрт мақтаған жігітті қыз жақтаған. Оның ішінде ағайыны Ораздың Балү атты сұлу келіншегі бар-ды. Сол Балү Жамбылдың көңіліне қаяу түсірді. Ғашық болды. Есіл дерті ауды. Көңілі алмай тынғысы келмейді.

Ораз марқұм қайтыс болғалы Балү екіұдай оттың астында қалды. Алам деген Жамбыл бар, әменгерімнен айырылмаймын деген Ожан қайнысы бар.

Балү тілегі Жамбылда. Дала заңы Ожанда. Ағайынның игі-жақсылары Ожан жағында. Не істеу керек?

Жамбыл ақында Жамбыл ақыл бар емес пе? Ағайынның арасына іріткі салма? Жауластырма? Жол Ожандікі. Өз жесірі. Бір-біріне тимесін кесірі. Ожан алады, басқа ағайынға ауады.

Мұндай шешім – кесімді шешім! Ер – елдікі, әйел – жеңдікі.

Сынық көңіл Жамбыл қалды, жылай-жылай Балү кетті. Өмір-ай...

ҮКІЛІ КӘМШАТ...

Отызында жігіт орда бұзуы керек екен. Осыны ойлағанда Жамбылдың ұйқысы шайдай ашылады. Мал да біткен. Баста бақ та бар. Бірақ ақын үйде отыра алмайды. Қазыққа байланған ат бір жерде жүре берсе айналма болады.

Шу бойы ну. Жамбыл дүр дүние үстінен шықты. Күнде ойын, күнде той. Қалың күз түссе де Шу бойы қыстауға асықпайды. Әбден қар тобықтан келгенде ғана жылжиды. Семірген малды қумай, жай жүріп жазыққа түседі.

Жамбыл жүрегі жарылып кете жаздады. Кәмшат сұлу не сөзге, не топшенгелге келмейді. Керім байдың Кәмшаты үкілі кербездің өзі екен. Менсінбеді ме? Күнтудың қыздары қырын қарады. Бұл Жамбылдың жанын ауыртты. Ғашық болып қалу деген осы. Қалың беріп айттыруға шама жоқ. Бұл отыз күн ойын, қырық күн тойын жасайтын Керімнің қызы.

Күйінген, сүйінген Жамбыл ата-баба жоралғысын жасады. Кәмшаттай қыздың атын жырға қосты.

Кермиық Кәмшат қыздың көрдім көркін,
Қондырған шекесіне құндыз бөркін.
Секілді Алтай түлкі сылаң қағып,
Шеніне келтірмейді-ау, емін-еркін.
Қырандай қияннан ілер едім,
Қырқада қызыл жүрсін бұрса бетін.

Шаң жұқпас шашасына саңлақ едім,
Сан жерде шаршы төске самғап едім.
Жұртшыдай жұрт торымай, алысқа ұшып,
Алатын тотымды таңдап едім.
Айдынның ақ шортанын жібермейтін,
Жасымнан жаза баспас қармақ едім...

Жамбыл ақын Күнту елінен осылай өкіне кетеді. «Болғанмен сырым қораш, ішім сұлу», «Солмай ма көктемдегі әдемі гүл» деп қимай-

қимай елге жиналады. Осы жерде Кәмшаттың атастырған күйеуі бар екенін, оның ұрын келіп жатқанын естиді. Қарымбай деген жұртқа жақпаған сараң біреу екен. Соны естіген Жамбыл Кәмшатқа өлең арнайды. Іштегі өкінішін басады.

Сыртың бір сұлу жан екен,
Сыпайы көзге көрінген.
Сыр-мінезің бар екен,
Сөйлеуге ерінген.
Қамқа-камзол киініп,
Қас-қабағың керілген.
Қарапайым адамнан,
Қамытсынып жерінген.
Жұбайыңды естідім,
Таңдап тапқан еліңнен
Өзі сараң, тарыншақ,
Қас Қарымбай делінген...

Жамбыл ақынның жүрегінде тағы бір асыл бейне өлеңге қосылып, бұл-дағы көрген түстей ғайып болды. Жамбыл ұнатқан бір қыздың аты тарихта қалды...

АППАҚ СҮТТЕЙ, АДАМНЫҢ АҚҚУЫНДАЙ...

...Бұрымнан айырылып, жаны қайғырып жүрсе де ақын сұлу қызды көргенде бүркіттей бүріп қалады екен. Сезім мен өлең астасып, шабытына шабыт қосылып, өмір-дәуреннің өз дегені болып жатады.

Әр ақынның өз жыры болғанымен, тағдырлас болса, бір-бірін тіпті айтпай түсінеді. Сүйекеннен хабар келгенде Жамбыл бір жерде пайыз тауып отыра алмады. Өйткені пір тұтқан ақыны айтысқа емес, сонау Жолбарыстыға бармақшы. Қыс ішінде қара суыққа қарамай Жолбарысты жонына бару оңай деймісің? Бірақ қансонарда шыққан аңшыдай Жамбыл бұл хабар жетісімен жолға қамданды. Ішігін орап,

қанжығаға байлады. Атқа отыруға жеңіл болсын деп қапсырма шекпен киді. Етігін жылқы қазысымен майлап, пеш түбіне қойды. Сонан соң ысқылап майды теріге әбден сіңірді. Бөрікті қойып, мойнын жауып тұратын түлкі тұмақты ыңғайлады. Осылай ақпанның ысқырық желіне қарамай желе жүріп Сүйекене жетті. Онда Сүйінбай ақын Қастек таудың баурайында отыр еді. Адуынды Қастек өзенінің қалың мұзы шытынай бастаған екен. Мөп-мөлдір сулар моншақ секілді су астында жылт-жылт етеді. Бұрымның мойнындағы аппақ моншақтар сияқты... Отыздың ортасын ойған Жамбыл ақын көңілі осылай бұзылып еді. Бірақ не шара? Өмір – ағыс. Өмір – өзен. Өмір – сезім.

Жамбыл, «ассал-ау» деп табалдырығын аттағанда-ақ, Сүйекеннің өзі емес, өлеңі сөйледі:

...Топырақ қанға піскендей,
Жан алқымнан қысқандай.
Ат бауырынан қан ағып,
Тұяғына тиген тас.
Аспанға шоқ боп ұшқандай,
Ноғайдан шыққан Жабайды
Бес мың кісі қамайды.
Жабай алды найзаны,
Істеді талай айланы.
Суырды алмас қылышты,
Бес мың топты жауменен,
Жабай жалғыз ұрысты...

Сонан соң ар жағын сен айтып жіберші, – деді.

Жамбыл мұндайға дайын. Сүйекен толғауын толғап жатқанда өзі де іштен қайталап тұрған. Талай сынды көрген Жамбыл емес пе? Сүйекеннің бүкіл жырын жатқа айтады. Сөз өлмейді. Сөз осылай ұрпаққа жетеді.

...«Жалғыздың жары құдай» деп,
Батыр Жабай заулады.
Қолында бар көк серек,
Дұшпанда бар зеңбірек.

Бұрынғы қырғын сияқты,
 Басқа жанға не керек?!
 Таудың басы тұман-ды,
 Жусанды жер шыманды.
 Не боларын білмеді,
 Ердің көңілі күмәнді.
 Соққандай етті борасын,
 Қызыл қанға толтырды,
 Екі көше арасын...

– Болды, болды, арысым, Жабайдан туған барысым, – деп Сүйінбай Жамбылды қапсыра құшақтады.

Бөрілі байрақ астында,
 Бөгеліп қалған жан емен!
 Бөрідей жортып кеткенде,
 Бөлініп қалған жан емен!

Сүйекең өлеңінің осы бір тұсына келгенде Жамбылдың жан дүниесі толқып еді. Нағыз рух шақыратын тарихты түгендейтін, тарихты қаузайтын алмас сөз.

Ұстаз бен шәкірт көптен бері бір жүрмеген. Кездеспегендері көрініп тұр. Қыстың көзі қырауда кім жолаушылай береді. Бұл шақырыстың не сыры бар?

Жамбыл көсіле жырлады. «Көроғлыны» біраз жерге апарып тастады. Қаумалаған жұрт қара қою қараңғы болса да тарқар емес. Әйтеуір сығырайған білте шамның жарығы ұзақ тұрды. Тек төсек салынып, жатар алдында ғана Сүйекең:

– Момын келін қалай? Кішкентайларың өсіп жатыр ма? – деді.

– Өсіп жатыр. Келініңіз қарап қалған жоқ. Қайынағаға деп бір қарын сарымай беріп жіберген. Құрт-ірімшігі де болса керек. Бәйбішенің қолына ұстатқам.

– Бопты Жамбыл. Өскен жердің қызы ғой. Шаңырағың керілер, қарабөрілер көбейер. Момынның ақысын құдай жемейді...

Сүйекеңнің сөзін Жамбыл асықпай бағып отыр. «Неге шақырдыңыз?» деп сұрау да әбестік. Ұстазы, ағасы болған соң шақырады да... Жолаушыға серік керек.

– Күн сына жолға шығамыз. Сен менің Кескен кекіл деген қызбен айтысып қалғанымды білуші ме едің?

– Білгенде қандай? Кескен кекіліңіз Кескенжал емес пе еді? Төлеміс тұқым.

– Дәл өзі. Ол бір арман, ол бір дәурен еді...

– Бұрыннан сертіңіз бар секілді. Кескенжал жадыңыздан неге шықпайды?...

– Бұрымның күйігін сен ұмыта алдың ба, Жамбылжан?

– Қайдан, Сүйеке! Күйіктің орны жүрегімде түйетабан мөр болып басылып тұр.

– Солай... Сұлуды көп құшқанмен шөлің қанбайды, шөліңді қандыратын қасиетті әйел ғой...

– Кетік кесе ерніңді, серттен кеткен қыз жүрегіңді жаралайды...

– Дұрыс айтасың, Жамбылжан. Кескенжал десе Кескенжал еді. Қалың қара шашы тізе соғатын. Шолпысы сылдырлап өткенде есің ауады. Жүрісі қандай еді? Жүрмейді – жүзеді. Бірақ менің де қолымды жоқшылық тұсады. Соған қарамастан кінәні өзіне аударғым келгенін қайтерсің.

Кескенжал кекіліңді кестің неге?

Кескеннен пайда көрмес сендей неме.

Айтысқан қол, алысқан сөз бар еді,

Бекер-ақ алданыппын әттегене!

– Ала алмайтыныңзды білген соң, кеткен ғой ұзатылып. Бірақ ақындығы да осал емес екен. Тұспал сөзіңізге тұсау сөз айтыпты ғой:

Сүйінбай, жақсы айтасың, қызыл ине –

Ойнаған қыз күнімде қызыл дүние.

Ештеңе алып, ештеңе бермегенмен,

Келіп кетіп жүресің біздің үйге.

Киіз үйдің екі шетінде екі ақын ары аударылып, бері аударылып, ұзақ дөңбекшіп жатты.

...Жолбарыстыға жай қонақ емес, Сүйекең сәлем салғалы барған екен. Кескен кекілдің шешесі әу баста қызының Сүйінбайға барғанын қалап, ақ батасын берген. Бірақ ерінен аса алмай, жылай-жылай

қызын ақ босағаға енгізген. Бұл Сүйінбай ақынға ерекше әсер етеді. Қыз шешесін анасындай көріп, жылына бір рет сәлем беріп тұрады. Осы жолда қасына Жамбылды ертпек. Сондықтан екі ақын күн көтерілісімен ауылдан шығып, қас қарая Жолбарыстыға жеткен.

Кескен кекілдің шешесі Сүйінбайға келгенде «балам келді» деп, мәре-сәре болып, ағайын-туысты, әнші қыз-бозбаланы жинап, той-дастарқан жібереді. Бұл жолы да солай болды. Соғымның семіз сүбелері мен қазы-қартасы салынып, қазанды от жалай бастады. Іші пысқан қыз-бозбала үшін бұл ерте келген көктемдей болды. Небір күлкі, небір сәнді қыз-қырқын.

Шайды кербез келіншек құйды. Бүрмелі көйлегімен аппақ саусақтары көрініп, сұлу күлкісімен бірден Жамбылды баурап алды. Әйтеуір шайды сораптап отыр.

– Аманжолдың қызының қатығы тиген бе, Жамбыл.

Бұл Кескен кекілдің шешесінің майда үні еді.

– Өзі де сұлу, көзі де сұлу, саусағынан бал тамып отыр. Алыс емес, өзіміздің айқымның қызы екен...

– Айқымның қызы – еркектің сыны. Төмен етекті болып, итқұса боп жүр. Ері-тері соған күйінеді.

Осы бір кездесу соңы көңілге көп ой салды. Қыздың тамырын басты. Жамбыл жанына шипа тапқандай болды.

Шыбыл деген елім еді,

Суықтөбе жерім еді.

Тұла бойым керігеді.

Келіншек бота көздерін сүзіп, ер Жамбылдан сөз күтеді.

Жамбыл ертесіне Сүйекеңмен кері қайтты. Қопа бойында көзінің қарашығындай бір асыл зат қалып бара жатты.

...Көктем ерте келді. Қыр қызғалдаққа толды. Көктеу гүл-бәйшешекке оранды. Жамбыл Қопада қалған сұлу келіншекке берген уәдесін әстін-әстін еске алып қояды. Издегенге сұраған дегендей Қопа бойындағы қалың шыбыл Қопа құмын тастап Төңірек, Құршын атты жаз жайлауларына келді.

Жамбыл әлдебір ән әуенін ыңылдап жүр. Момын өз күйбеңімен күйеуінің осы бір мінезіне көндігіп те алған. Киімі жуулы, тамағы істеулі, балалары балпанақтай күтімді. Енді Жамбылға не жетпейді? Осыны түсіне алмай алай-дүлей көңілде отыр.

«Екейдің еркегі дәрі, жүрегі әрі-сәрі». Осыны айтпақшы болып ерні жыбырлай бастап еді, ол сөзді Жамбыл айтқызбай-ақ өзі жалғастырып жібермесі бар ма?

– Бәйбіше, – деді Жамбыл, – бір өзін күйбің-күйбің етесін де жүресің, шаршап, шалдығасың. Бізге бір тоқал керек-ау, шамасы.

Жамбылдың сөзі біртүрлі шықты. Ойнап тұрғаны ма, әлде шыны сол ма... Бірақ еркектің көңілі ауса бір пәленің болғаны. Қыстай қыр аспаған Жамбылға қайдан шыға келген тоқал. Сынап көргісі келген болар. Жамбыл қатынының үстіне кімнің қатын болғысы келеді? Байы өліп, бейбақ болған біреу болмаса?

– Алсаң ал, екеулеп құрт қайнатып, май шайқаймыз. Бірақ екі күн берем. Әкелсең әкелдің, әкелмесең әдірем кетесің...

Жамбылдың аты Жамбыл. Әйелдің аузынан сөз шықты. Сол түн кетті де, ертесіне Аманжолдың сұлу қызын байының қойнынан суырып алып, қашты да кетті. Шу шығармай досы Алпысбай диірменшінің үйіне түсірді. Не де болса шу басылсын. Бір секем алатындары, әрине, Жамбыл. Бірақ ол түк болмағандай үйінде жүр.

Күндіз үйінде, түнде жас келіншектің қойнында Жамбыл алаңсыз бірнеше күн өткізді. Бірақ Жамбылдан басқа кім Аманжолдың қызын алып қашуы мүмкін? Айқым, шыбыл атқа қонды. Аңдыған алмай қоймайды. Күртібай мен Айдапкел Айқым-Шыбылдың атқамінерлері еді. «Алтын көрсе періште жолдан таяды». Жоңышқа суарам деп Жамбылдың түнде үйде қонбайтынын біліп алған соң, істің мәнісі белгілі болды. Жамбыл қолға түсті. Бірақ Жамбыл ақын келіншекті кері қайтаруға бермеді. Ал келіншектің күйеуі талақ тастауға көнбеді. Айқым, шыбыл, екей арасы дауға айналып, үш жақ та айыр-тұрманын тартып тұрған. Ақыры сөз пірі ақын Сүйінбай келді.

– Былтыр біліп ем көзіңдегі қызыл жолбарыстың отын. Байы бар қатынды алып қашу әдетке жат. Ағайынды үшеуіміз көз көрмес,

құлақ естімеске кетпесек, мына Суықтөбеде қалай жер басып жүреміз? Тояттаған бүркіт құсады, сонан соң қайта ұшады. Қайтар...

Сүйінбай сөзіне кім қарсы тұрмақ? Әрі Аманжолдың қызы есті сөз айтты.

– Байым ер болғанмен сері емес-ті. Құзғын құстай құсығыңды жей берер. Сен сөзіңде тұрдың, ақын Жамбыл, еркек екенсің, – деп күйеуіне барды да, жетектеп жөніне кетті.

«Аппақ сүттей, адамның аққуындай» болған Аманжолдың қызы көзден ғайып болғанша Жамбыл ноқаттан көзін алмай ұзақ қарап тұрды.

...Аспанда ай туып, жұлдыздар жанды...

ӨЗ ҚҰНЫН ӨЗІ АЛЫП КЕТКЕН

Ақын өмірдің өзінен оқиды. Халықтың тарихын жүрекке тоқиды. Халықтың жоғын жоқтап, мұнын мұндайды. Ақын сол кездегі өмір шындығының шырақшысы деңгейіне жетсе ғана, ел құрметіне бөленеді. Ел ішіне келген игі-жақсыларды қарсы алып, халық жағдайымен таныстырады. Жамбылдың сондай азаматтық, адамдық биігі атақты Кенесары ханның баласы Сыздық сұлтанмен кездесуі еді.

Бұл кезде Жамбыл ат жалын тартып, дуалы сөзіне жұрт тоқтаған кемел шақта еді. Орда бұзатын отыздың дер шағы.

Дүние бұрандаған бір қисық жол. Қазақтың басын қосып, орысқа бодан болмау үшін Кенесары жан алысып, жан берісті. Сол жолда мерт болды. Қырғызды шауып, топқа қосқысы келіп еді. Бірақ тәңірдің жазуы болады. Кекіліксайда қапыда қолға түсіп, мерт болды.

Сыздық сұлтан да әке жолын қуып біраз жыл қаһарлы Ресеймен шайқасты. Амал не? Шиті мылтық пен қылыш, найза, зеңбірекке, арнайы әскери жасаққа қалай төтеп берсін. Ақыры жансауғалап, орыспен мәмілеге келіп, соғысты қойды. Тоз-тоз болып кеткен ағайындарының біразы Сыр бойын сағалап кеткен. Ақмешітте біраз жыл тұрып, жан жарасы жазылғандай болған. Бірақ жүрекке шемен боп

қатқан өкініш бар. Соның өтемі қажет. Әке өлген жерге барып дұға жасап, құран бағыштау. Ас беру. Осы ойлармен 1876 жылдың жазында Сыздық сұлтан Жетісу жеріне ілініп еді.

Адамнан сөз жүйрік. Сыздық сұлтан келе жатыр деген ұзынқұлақтан сөз Шудан асып, Суықтөбе баурайында отырған елге жеткен. Не істеу керек? Хан Кененің баласы Сыздық сұлтан аты Жетісу қазақтарына әбден таныс. Алдынан шығып ағайындық көрсетпесе несі қазақ? Атадан қалған жол бар. Шапырашты, дулаттың игі жақсылары жиналып, жол бойы үй тіктіріп, қымыз байлатып, әнші-жыршыларды жинап құрмет көрсетеді. Сол топтың ішінде Жамбыл да бар еді.

Сыздық сұлтан ұлы жүз қазақтарының мынау кең қолтық құрметіне әбден разы. Әсіресе, Қордайдан Ноғайбай, Басбатырдан Сарыбай би тосып алып, құрмет көрсеткеніндегі ілтипат қандай?! Ноғайбай да, Сарыбай да орыс патшасынан оқалы шапан киіп, әскери шен алып, алмас қылыш асынған ел ағалары еді.

Күнде ойын, күнде той болып, Сыздық думанды күндерді өткізіп жатқан. Бір топ шабарман қырғыз манабы Жантайұлы Шабданға келіп, хабар жеткізді.

Ел іші тыншып, қырғыз-қазақ қайтадан құдандалы болып, сірне жеп, көкпар тартып жүрген. Мұның арты не болар екен? Сыздық сұлтан құн сұрай келді ме, әлде жаналысуға келді ме?

Осылай қырғыз жағы шала бүлінді де қалды.

Сыздық сұлтанға, әсіресе, жанары жанған, сөзі кесек Жамбыл ақынның амандасуы ерекше ұнады.

Сәлем бердім, алдияр,
Орын бердің қасыңнан.
Сен бір қалған көз едің,
Кенесары асылдан.

Жұрт жамырап, «Жарайсың, Жамбыл!» деп жатты. Жамбыл да арыны басылмаған тұлпардай тоқтар емес.

Сыздық атың жайылды,
Бұл өңірге жасыңнан.

Айбатыңды көргенде,
Дұшпандарың бас ұрған.

Данқынды естіп жүруші ем,
Шар-тарапқа шашылған.
Ақ жүзінді көрген ел,
Енді мауқы басылған.

- Әй, мына Жамбыл тауып айтты.
- Жан тұқымы асылдан, сөз асырмас басынан.
- Қара халық үшін сұлтан ақ жүзді болса жарасып-ақ тұр...

Сыздық төренің күн соқты болып, қарақошқылданып отырған кезі еді. Бірақ орынды теңеуге не дерсің. Жүзі жылып, өңі кіріп отыр. Жақсы сөз жанына жағып отыр.

Ауылға жүр, қонақ бол,
Атан алып, ат мініп.
Ағайынға беріп қол,
Аттанарсың, Сыдыке,
Ата жолы деген сол!

Сыздық сұлтан Жамбыл ақынның сөзіне де, өзіне де, көзіне де риза. Отты көзі болмаса, отты сөзі бола ма? «Атаңыздың аруағын, сыйлайды екен бір тайпа ел» деп жүрек ауыртпай, Кенесары мен Наурызбайдың хақ өлімін қалай жеткізді.

– Мен кеткенше қасымда жүр. Қырғызға да бірге барамыз, – деп Сыздық сұлтан күміс шақшасын Жамбылдың қолына ұстатты.

Хан Кененің өзі өлгенмен рухы өлмеген екен. Бұл күндерде әңгіме айналып келіп, Кенесары мен Наурызбай батырдың ерлігі, елі ішіндегі алауыздық, ағайындардың арасындағы жауыздық туралы да әңгіме айтылып жатты.

Қырғыз асатын күн де жетті. Ылғи жарақ ат мінген би-шешендер, ақын, сал-серілер тобы Қастек асуынан өтіп, қырғыз жаққа түс ауа жеткен.

Қырғыз-қазаққа аты мәлім Шабдан манап Сыздық төрені «ой бауырымдап» қарсы алды. Көңіл айтты. Алмағайып заманның айдаһар жұтқан күндеріне нәлет айтты.

Ақбозат сойды, Ақбоз үй тікті. Иығына жанат шапан жапты.

– Сыздық сұлтан, біз ұлтан. Көшкін дүниенің көріксіз күні құрысын, қырғыз-қазақтың құны сұраусыз кеткен ғұрыпы құрысын. Ат тон айыбын төлеуге қырғыз ағайының дайын. Кенесарының басын шапқан қылыш, сол сарбаздың өзінің де мойнын үзген. Не айтасың?

– Ол бір өткен ірі адамның жорығы, – деді Сыздық сұлтан. – Өзі бастады, өзі істеді, өзі аяқтады. Қырғыз өлтірмелік дегенде, әкем тізе бүккен тірлікті керек қылған жоқ. Ерлікпен өлген әкемнің аруағын жасытып, кек қуып, құн алам ба, оны не қылам?! Менің әкеме қандай құн төлеуге болады. Ол өз құнын өзі алып кеткен...

Сыздық сұлтан:

– Әкемнің сүйегін бер, аталарына қосайын, алтын жүзігін бір қолыма салайын, сарқасқа ерін бер – астыма мінейін, бұйымтайым осы ақ, – деп бедерлі сөз айтады.

Сарыбағыш уәлі сөзді ушықтырудың қажеті жоқ екенін түйсініп отыр. Енді қырғыз-қазақ бүлінсе дәу бүліктің басталатыны анық еді. Сондықтан да бейіті ұмытылғанын айтып ері мен жүзігін бергізді.

Әкенің көзге ыстық ері Сыздық сұлтанның көзіне оттай басылды. Ұзақ сипап тұрды. Әке қолының жылуын сезіне ме?

Кенет Сыздық сұлтан қынаптан қанжарын суырып алды. Суық қару күнге жарқ ете түсті. Қырғыз-қазақ найзасы мен қылышын көтерді. Бірақ Сыздық сұлтан ердің басын ырғап-ырғап ортасына қақ бөлді. Сонан соң тілік-тілік алтынды алып қоржынына салды.

– Қырғыз да, қазақ та мұның не? – деп айта алмайтын. Өйткені Сыздық сұлтан өз әкесінің мұрасын иемденіп отыр. «Бұйырған нәрсе ғой» деп Сыздық сұлтан бір аманатты орындаған.

Бұл Жамбылға ерекше әсер етті.

«Он бір жыра» деген жер,

Оны да айтты ағайын

Іштен шыққан қайғы-шер.

Атаның не арманы,

Іздеп келіп артынан,

Бата қылса Сіздей ер, – деп өлеңмен Сыздық сұлтанның мәртебесін өсіріп, мадақ жыр айтты.

Жамбыл Сыздық төрені өлеңге қоса отырып, Кенесары-Наурызбайды ұлт айбыны ретінде жырлады.

Сен бір қалған көз едің,

Кенесары асылдан.

Айбатыңды көргенде,

Дұшпандарың бас ұрған.

Ақ жүзінді көрген соң,

Енді мауқым басылған.

Міне, бұл жыр ғана емес, тарихи дерек те. Сондықтан да Жамбыл өлеңдері ол өзі өмір сүрген дәуірдің, заманның тарихи деректері ретінде де қымбат.

Ілікке бүлік іздемей Сыздық төре елді табыстырып жіберді. Ақсарбас сойылып, құран оқылып Сыздық төре бабалары алдына бас иіп кетті.

– Қазақ батырларға кенде емес. Өз елінің де аты шыққан алмас қылыш ұлдары бар емес пе? Соларды жырла, сол атыңды шығарады, өлтірмейтін өлеңің қалады. Өткір сөзің, ұтқыр ойың болса, сол байлық, – деп еді Сыздық төре Жамбылға риза көңілмен.

Сыздық төре аузынан шыққан бұл сөз Жамбылдың жанына жақты. Енді Жамбыл өлтірмейтін сөз, қазақтың ұлтарақтай жері үшін жан берген батырларды жырлайды.

Сыздық төре Жамбылға, Жамбыл Сыздық төреге ұзақ қарап тұрды...Екі ай екі-ақ күндей көрінді. Жамбылдың жүрегін Сұраншы, Саурық, Өтеген батырлардың ерліктері туралы дастан жырлары толқытып тұрды.

Бұл Жамбылдың көзден де, көңілден де кетпейтін күндері еді...

ЖАМБЫЛ ҚАЛАЙ ЖЕТІСУДЫҢ БІРІНШІ АҚЫНЫ АТАНДЫ?

1881 жылы Жамбыл ауыздығымен алысқан тұлпардай кемел шаққа жеткен. Орда бұзған отызды артқа тастап Жамбыл есімі етектегі Қопадан төбедегі Суықтөбеге, Іледен асып Шуға кеткен. Ол тықыршыған тұлпардай бір жерде отыра алмай, іздейтіні сауық болды. Ал сауық болған жерде айтыс болады. Айтыс болған жерде табыс пен атақ бар.

Жамбыл Талғар, Түрген бойындағы ағайындарға жиі келетін. Бұл бақуатты ел, өскен өлке. Шөбі шүйгін, суы мол, даласы кең. Қалың ағайын албан-дулат пен шапырашты.

Осында ағайыншылап келіп ауыл жағалап жүргенде албан ағайындар үлкен той жасайтын болыпты. Шәрипа деген қыз. Әкесі мыңғырған малы бар байлардың бірі.

Бұл сөз Жамбылдың құлағына тиісімен мазасы кетті. Аздаған қойешкіні алдына салып екі қона ауылға жетті.

Екі-үш күн домбырасын тартып, албан, дулат, суан тарихына қатысты деректерді ойға жинақтады. Бас көтерер болыс-билері, ақындары мен шешендері, батырларын ойға жүгіртті. Әшейінде бір жүретін Бәйдібек баба балалары айтыста бөлініп шыға келеді. Бұл айтыс заңы. Бірақ оны кек сақтамайды. Жеңді. Алды. Кетті. Онан кейін бір-бірін ой бауырымдап іздеп жүреді. Сондықтан да айтыскер ақындардың беделі де, салмағы да әнші ақындардан көш жоғары. Бұл айналып келгенде бүгінгі парламенттің депутаттық сауалдарына ұқсас қоғамдық ойдың жаршысы. М.Әуезов айтқандай «дене қартаяды, ақындық қартаймайды». Айтыс жас та талғамайды. Мұндай кезде бәрі жас жағынан теңеседі. Бірақ, әдетте, әдептен аспайды.

Асы жайлауы Ой жайлау емес, ай жайлау. Жұлдыз да, ай да төбеңе құлап тұрады. Бұл жайлау күллі ұлы жүз ағайын үшін ортақ. Той да, қызық та, көкпар да осында. Тау асып қырғыздар да келе қалады.

Албан тойы есте қалу үшін не істеу керек? Міне, осыған бола Шәрипаның әкесі жан-жаққа хабар салған. «Отыз күн ойын, қырық

күн той» деген осы. Алды он күн, арты үш күн болатын той. Оның әдет-ғұрыптары қаншама?

Бұл тойға, әрине, Құланаян Құлмамбет келеді. Әзірше Жетісудың бас ақынын иеленіп жүрген сол. Оның қарым-қауқарын Шәбден ма-напқа барғанда көрген. Адуынды. Бір жағы үзенгі жолдастығы бар, екінші жағынан ұстаздығы бар. Түбекпен, Жанакпен, Бақтыбаймен, Майкөтпен, Тезек төремен айтысқан. Сүйінбаймен де сөз қағысқаны бар.

Құласаң нардан құла. Осы жолы Жамбыл Алла бұйыртса Құл-анаянның шабын құлатып тынады. Не өзінің сағы сынады. Нартәуекел!

Асы жайлауы пейіштің төрі. Алты, он екі, он алты қанат үйлер тігіліпті. Құлмамбет алты қанат ақбоз үйде қалың текеметтің үстіндегі құрақ көрпенің үстінде отыр. Анау-мынау адамға қарамайды. Бұл ақындық сес. Жамбылға да жақтырмай қарады. Мысын басқысы келеді. Мысқылдап күлгені жанға батады.

Талай ақын жолда қалды. Мәреге бір-бірінен сескенген, бір-біріне қасқырша атылғалы екі түз тағысы отыр. Бір-бірін аямасы белгілі.

«Аға бордан, іні жолдан» бола ма? Әлде той иесінің толағайын айтып Құлмамбет шыға ма? Бәрі сілтідей тына қалған. Қымызға бөрітіп Құлмамбет, домбыраға сыйынып Жамбыл отыр. Бірі – төрде, бірі – етекте. Құланаян Құлмамбет жолбарыс жүрек Жамбылды көрмеген болады.

Құланаян Құлмамбет айтысты бастап жіберді:

...Құланаян Құлмамбет менің атым,
Сайрайдағы кеудемдегі жазған хатым.
Албан, дулат жиылып бата берді,
Құлақ салып ұға бер жамағатым.
...Қара күннің баласы Ысты батыр,
Кім өлсе соған түсер заман ақыр.
Жамбыл деген бар дейді бір немесі,
Ақын болса, ол неме, қайда жатыр?

Құлмамбет үшін айтысқа кіру алдындағы ет қыздыру.

Құдайберген Жамбылға барып, қолтығынан демеді. Қарқарадан келген ағаға амандасу керек емес пе? Тоғыз ақын тақиясына тар келіп отырса Құлмамбет не дерсің? Жамбыл төрге келіп отырды. Дәл сол жағынан:

Ізденіп келіп тұрмын Қарқарадан,
Аузыңда сәлемің мен аманың жоқ,
Үлгісіз көргенім жоқ сендей надан.
...Шапырашты, сөйлесең жаманың жоқ
Туу десең бәрің жүйрік шабаның жоқ,
Майтөбе, Құлансазда өлеңдетіп,
Баяғыдай гулеген заманың жоқ,
Үндемей кіріп келдің тайпаң қара
Өзің қандай, мен қандай байқап қара.
Үлкенге сәлемің жоқ, аманың жоқ,
Не басыңа күн туды тозақ қара...

Жамбыл Құлмамбеттің талма жерін іздеп отыр. Сөз ауанына қарағанда албан-дулаттың көптігі мен байлығын айтып мадақтауға көшетін тәрізді. Сүйінбайдың Қатағанды жеңген жолы, бұл жолға гәп емес. Онда ел мен ел беттескен. Ал мынау Арқадан ауып келген Құланаян сол көптіктің артында тұзақ тұрғанын аңдамайды. Аңдамайтын да себебі бар. Айтыс Құдайбергеннің қызығы емес, ежелгі аға баласы мен тоқал баласы арасындағы ежелгі әңгіме. Бірін-бірі мұқату мен кекету. Сәрсембайды, Майлыбайды, Бектембайды, Нұрақанды ағайды, Шойбек қара, Қарабай, Сатыбалды, Қанай, Тілеуқабыл, Үсенбай, молла Сәтім, Сегізбек, Ормақай, Ысмайыл қажы, Мәңке болыстың байлықтарын айтып күш көрсетпек. Оған қоса Ноғайбай би, Молдыбай, албан Әжібайды айтып таразы басын өзіне аудармақ. Құланаян Құлмамбеттің айтқаны шын еді. Олардың барлығы да қалың дулаттың белгілі би-бектері, байлары болатын. «Әйтеуір, біреумізден төгілді айран» деп Жамбылдың абыройы сәгілетінін меңзеп отыр.

Жамбыл енді Құлмамбеттің желкесін қиятын жолды біледі. Мақтаған байларының мал-мүлкі, дүниесі қайдан келді. Ақынның делебесі қозып отыр. Құлмамбет Жамбыл сөзін тосып отыр.

...Шу десе жүйрік озар мына жолдан,
«Демей көр, ескі әруақ» алып қолдан.
Қарасай дем бере гөр, менің бабам,
Сілтейін будақтатып оң мен солдан.
...Қарасайлап қосылсам бір бүйірден,
Ақырында кетерсің басы аманға.

Жамбыл ерлігі ерлігіне, байлығы байлығына дөп келетінін айтып, сөз басын қайырады.

Құлмамбет ерлігіңе ерлігім, байлығыңа байлығым дөп деген сөзді ұстап алды да, Дулаттың байлығын айтып, шапыраштыны кедейсінеді.

Тұра тұр, тағы айтайын көптігімді,
Көптікті айтсам, үземін шеттігімді.
Шапырашты күйіңмен байлық айтып,
Айыл-жіппен тартып кел көптігіңді.

Сөзді сөз, ойды ой қозғайды. Асыл мен Шыбылдың да атақ-даңқы жетіп жатыр. Дулаттан алып Қаба ұрпағын да өзіне теліп алған не сасқаны? Сол сөз бе? Сөз деп мынаны айт:

Адамдықты айт, ерлікті айт,
Ел бірлігін сақтаған батырлықты айт.
Қарымбайдай сараңдар толып жатыр,
Оны мақтап, әуре болмай, жөніне қайт!

Құлмамбет тағы да қорадағы қойды, желідегі құлынды, жамбы артқан он түйсені айтып, албан-дулаттың мал-мүлкін санамалап жатыр.

Қалың албан-аулат дүр-дүр көтеріліп, Құланаянды қолдап жатыр.

Ол кезде айтыстың өзіндік тағы бір сыры бар-ды. Бір рудың ақыны басқа бір рудың атынан айтысқа түсе береді. Әу баста, Құлмамбеттің албан, дулаттың жақсыларынан бата алдым деуі содан. Содан ол Өтеген батырды, баяғы санамалаған ақындарын қайта жырға қосады.

Енді Жамбыл сөзді қиядан салды. Сыпатайдың дәулетін, Медеубайдың сәулетін айтып, шапырашты мекенін түгендеп өтеді. Сонан соң:

Алатауды бөктерлеп,
Бұдан да сырғып өтейік.
Қалай айтсаң, олай айт,
Құлмамбет саған төтейін.
Бұдан шығып аяңдап,
Қастекке барып жетейік.
Ол Қастекті жерлеген,
Көңілі көкке өрлеген,
Сұраншы, Саурық батырым.

Онан соң Жамбыл түкті құрттан тараған Байтелі, Қаумен, Дәулет, Жәпек сынды байлардың әулетін түгендейді. Қожбамбет Қилыбайұлын түгендеп, Өтеген, Қазыбекті дәріптейді. Нұрғожа, Алғожа, Байғожа, Райыс, Допас атты Ыбырайым ұлыларының батырлығын жырлайды. Сонан соң сөзін түйіндеді:

Баймын деп сендей тасыман,
Кедеймін деп жасыман!
Берекелді елді айтам,
Ел қорғаған ерді айтам,
Басымнан сөз асырман!

Құлмамбет таптаурын жолдан шыға алмай, аяғы тайғанақтай бастады. Бекетбай, Торпаң, Тоқсейіт, Телдіртай, Шортанбай, Шоманақ, Шәкей сынды тағы да байларым бар. Ал сенің кімің бар, аз шапырашты деп, «қақ жүректің тұсы деп, өлер жерің осы» деп Құлмамбет әруаққа ұрынды.

...Айтасың, шапырашты, ерлігіңді,
Шыр айнала соқтырдым белдігімді.
Селтеңдеген серкенің ажалы деп,
Сұраншы сарттан өлген сайрамдағы.

Құлмамбет қазақы әдептен аттады. Әдетте әруақты миятқа шақыру бар да, әруаққа тіл тигізу жоқ. «Иман жаназасы шығарылмай көмілген» деп айыптайды.

Жұрт тіксініп қалды. Бірақ делебесі қозған топ өздерін де, айтыскерлерді де тоқтата алмайтын күй кешті.

Жамбылдың сөзге жауабы болуы керек. Құлмамбет қызуы-қызуымен дулаттың ұрпақтарын, байын түгендеп жүріп, Әжібай албанды мақтаған-ды. Жамбыл қарап қалсын ба:

Екейден шыққан озып Байсалбайды,
Жылқысы өңкей жорға тайпалмайды.
Аңырып әңгіме аңдап қала-тұғын,
Өлеңді бүйтіп жыршы айта алмайтын!
Апиыншы албанды сонша мақтап,
Құлмамбет неменеге сайтаңдады.

Сонан соң Жамбыл Құлмамбет айыбына айыр сұғып алды.

Оның рас, таз Құлмамбет –
Сұраншы, Саурық пенен жаудан өлген.
Халық үшін шәйіт болып жанын берген.
Елді қорғап өлгеннің арманы не,
Қалың қазақ құрметтеп соңына ерген.

Жамбыл тақымға басты. Енді өзі бастады. Енді жөн сұрасу емес, құн сұрасу қажет. Мақсұт деген бай албаны кісі қолынан өлген. Соны бетіне басты. Енді Жамбыл жебені Құлмамбеттің өзіне оқтады:

Құлмамбет, мен білемін түбің уақ,

Арқадан кісі өлтіріп келдің шұбап, – деп тарих қоржынын ақтарды. Туған қызын төрт ат, жүз теңгеге бола дүнгенге сатып жібергенін бетіне басады.

«Арқадан ауып келген ақтабансың,

Таза албанның өз баласы Құлманбет» деп Дүйсенбай, Сәт, Мәңке жанын беріп, сені ақтап алсын».

Жамбыл енді тұғырға қонған бүркіттей шаңқылдады. Құлмамбеттің адам сүйер қылығы жоқ. Енді оны аластау керек:

А, Құлмамбет, Құлмамбет,

Ағып жатқан сумен кет.

Сумен кетсең ел ішер,

Судан шыққан бумен кет!

Онда да кесірің тиеді,

Қызарып батқан күнмен кет!

Күн де қайта шығады,
Оттан шыққан күлмен кет!
Күлден ауру жұғады,
Қараңғы тұман түнмен кет!
Түн де қайтып келеді,
Асқаралы таумен кет!
Тауды да халық мекендер,
Кесірің жұғар, Құлмамбет
Қу пәлекет арман кет!

Осы кезде Жамбылға ары қарай айтқызбас оймен Құлмамбет домбырасын ұрғылады. Мұндай тегеурінге домбыраның ішегі де шыдамай үзілді.

Жамбыл сөз өрнегін өзгертті. Жұрт орнынан тұрып кетті. Жамбылды орнынан тік көтеріп алды. Ақын:

Жамбылдың жеңіп бәйге алған жері,
Жеңіліп Құлмамбеттің қалған жері.
Домбырасының ішегі үзіліп қап,
Осы екен Құлмамбеттің арман шері.

Жамбыл жай ақын болып кіріп, бұл айтыстан соң Жетісудың бас ақыны деген атақ алып шықты.

МАДАҚТАН ШЫҚҚАН ШАТАҚ СӨЗ

Ақындар бір-бірімен ере жүріп сырласады да, мұндасады да. Бір-бірінен үйренеді де. Жамбыл қасында жүрген үлкенді-кішілі ақындарды ерекше құрметтеп, оларды көтермелеп отырады. Өзіннен бәрін төмендете берсең, сөзің де төмендейді. Сондықтан да Жамбыл ақындардың жақсы сөзін жұртқа таратып, кеңпейілді көңілімен көзге түсіп жүреді. Бір адамды тыңдай берсе жұрт жалығады. Мұны Жәкең Сүйекеңнен үйренген. Осыдан болар Жамбыл жатқа айтатын жырлар да, дастандар да, замандастарының өткір сөздері де көп болған.

Жамбылдың ерекше құрметтеген ақыны – Сарыбас Майкөтұлы. Ол 1849 жылы туып, Жамбылдың ақындар тобының белгілі сөз зергері болды. Оны Жамбыл қасынан тастамай, төрге отырғызып, сыйлайды. Жамбылға Сарыбастың керек жерінде азуын батыра сөйлейтін, сөзі ұнайды. Ол бетің бар, жүзің бар демей алқалы топта айдаһардай сарқыла сөйлейді. Жамбыл осындай тура сөйлеп әрі қайынжұрт болып келетін Сарыбас Майкөтұлына тәнті болып, жақсы сөздерін тамсанған жұртқа кейде сөз қосып, түрлендіріп айтып та жіберетін. Әсіресе, Сарыбас ақынның Байғара молдаға айтқан әжуасын ерекше әспеттейтін.

Бай:

«Мә», – десе, «ау» дейсің,
«Бар ма?» – десе, «жоқ» дейсің.
Сен шулаған жерден аласың,
Мен даулаған жерден аламын.
Сен жылатып отырып аласың,
Мен күлдіріп отырып аламын.
Сен жүресің біреудің кісісі өлсін деп,
Мен жүремін сөз тыңдайтын ұл тусын деп...

Осы сөздер Жамбылдың жүрегіне қонды. Сарыбастың бүгежек-темей шындықтың шырағын жаққан сөздері көңілге жетіп-ақ тұр. Әсіресе, Жамбыл Сарыбас ақынның сөзі удай, тіпті ақ патшаның оязының алдында да қасқая айтқан сөзін ұнатты. Мұны ақындықтың алмас қылышы деп бағалады. Оқиға былай болған-ды.

...Мәңке Смайылұлы деген болыс бір жыл бұрын дүние салған ағасына ат шаптырып, ақындарды айтыстырып үлкен думан құрады. Оған Жетісудың азулы ақындары шақырылады. Бұл ретте әр рудың өкілдері ескеріледі. Осыған орай жаныс қасқараудан Сарыбас ақын, шапыраштыдан Жамбыл, албаннан Құлмамбет, Мерке бойынан қоралас руынан Қожантай, Шаншар, дулаттан Қуандық ақын болса керек. Сол асқа жоғары мәртебелі қонақ болып Верныйдан ояздың оң қолдарының бірі қатысады. Бұл ас Найманбай жазығында беріледі. Мың қаралы үй тігіліп, сауын айтылып, арысы Қордай, берісі Қарқара мен

Іледен мес-мес қымыз келеді. Дүние-думан басталып-ақ кеткен. Оқалы шекпенді ояз қатысқан соң берілетін сый-сияпат та аз болмаса керек. Танылатын жер осы. Жағымды сөз айтып, бәйгені өңгере кетпек. Сырттан, алыстан келді-ау деп мадақ сөз айту кезегі осы Қожантай ақынға берілді. Мұндай той-томалақта ақындар дүниеден өткен адамды мадақтап, оның артында қалған жақсы істерін жамағатқа жаюға тиіс. Әрине, тойдың мансапты қонақтары да мадақ кәдеден тыс қалмауы керек. Бұл дала тәртібі. Сондықтан да Қожантай домбырасын баптағанша, Қуандық мадақ сөзді бастады да жіберді:

Алдияр, тақсыр, ұлығым,
Дариядай тұнығым.
Ұзын болды құрығың
Қыз шашындай қайырған,

Кекілің мен бұрымың, – деп Қуандық бір қайырды. Шынында орыс офицерлерінің шашы таралып, артына түйілген еді. Бұған жұрт бәрекемді десті. Бұл Қуандықты қанаттандырып жіберді. Мадақ сөзді қардай боратты. Бұл Жамбылға жақпайды. Қуандық құйқылжытып отыр. Көз жұмулы, көңіл мас. Оның көзіне боталы тоғыз түйе, құлынды тоғыз бие, бұзаулы тоғыз сиыр, қозылы тоғыз саулық пен лақты тоғыз ешкі елестейді. Бұл қолына тисе кедейліктің түтіні алыстайды.

Түйедегі нарымсың,
Жүтімдегі барымсың.
Аспандағы жұлдызым,
Маңдайдағы құндызым,
Данышпаным, арыстаным.

Жамбылдың көзі Сарыбасқа түсті. Тастүйін екен. Көзінің асты бұлауланып, қап-қара болып түтігіп кетіпті. Асыл сөзді осынша қорлауға бола ма? Дауысы жер жарып шықты. Қуандықты тізесімен қағып жіберді де:

Құдай атқан Қуандық,
Сақал-мұрты жоқ немесің.

Осы сияқты ұлықты,
Арыстаным деп ит-шошқаға теңейсің.
Қайтадан айтсаң не дейсің,
Шайтаныңды қағайын.
Қаржаудағы кегімді,
Ұлық алдында алайын.
Арыстаным деп ұлықты,
Қуайын деп жүрсің-ау,
Қанжығалап тұмсықтан
Ұрайын деп жүрсің-ау,
Сыпырып алып терісін,
Бір түбектің басына
«Жау отарлап» шығайын деп жүрсің-ау.
Түйемдегі нарым деп,
Жыңғылдыны орап бір көшейін деп жүрсің-ау.
Қошқарбайдың тұзынан,
Екі қап тұз артып ап,
Сатайын деп жүрсің-ау.
Басқа себеп жүрмесе,
Ұлықты өрге қарай тартайын деп жүрсің-ау.

– Айт, айт, Сарыбас.
– Тоқтама, тоқтама.
– Ит терісін басына қапта.

Сарыбас тағы бір адуын сөзбен өлең басын қайырды:

Жанға сесті болсын деп,
Бастырмадың мертіңді.
Долы болып өссін деп,
Кестірмедің сыртыңды.
Таза бақтың жұртыңды,
Көз алдында өзінді ит деп қорлаған,
Тепкілетіп шығаршы,
Мына Қуандық деген итінді.

Масаттанып отырған шекпендіге тілмаш тәптіштеп түсіндіріп отырған. Сарыбастың килікпе сөзінен кейін шекпенді орнынан тұрып, бұйрық берді, жандаралдар Қуандықты тепкілеп айдап шықты. Сөз құдіреті деген осы. Мадақтаған сөзді Сарыбас теріс айналдырып жіберді.

Мадақтаудан шыққан шатақ сөзге Жамбыл риза еді...

ЖАМБЫЛ ҚАЛАЙ СӨЗГЕ ТОҚТАДЫ...

Ақындар бір-бірін көргенде бүркіттей бүріп қалғанды жөн көреді. Ал кездесіп тұрып, сөз айтпай кетсе, ол ақындыққа сын. Сондықтан да дала Демосфендері ат үстінде, сынақ үстінде жүреді. Ескі тарихта, өз руына қатысты жақсы да, жаман да деректерді ойға тоқиды. Бірақ шын ақын сөзге тоқтайды. Бұл ақынның атын асқақтатпаса, төмендетпейді.

...Бұғымүйіз-Бесмойнақ – жаныс дулаттың жері. Онда Қасқарау руы тұрады. Атақты Найманбай батырдың, айтулы бидің ата қонысы. Еншісі бөлінбеген дулат пен шапырашты қатар отырады. Бірақ ежелгі ата дәстүрімен айтыста бөлініп шыға келетіні бар.

...Ақын, сал-сері мал жинай бермейді. Оның табысы – өнері. Елелді аралап, біреуді мақтап, біреуді даттап, біреумен айтысып мал табады, бала-шағасын асырайды.

Сүйінбай пірінің өмір тарихын Жамбыл жақсы білетін. Өзінің де күн көрісі – өлеңінде. Сол Сүйінбайдың қос түйесі жардан құлап өледі. Көште қалғанның аты жаман. Сүйекке таңба түскендей. Бұған Сүйінбайдың әйелі қатты налыса керек. Сонда ақын:

Түйең өлсе, бәйбіше, ол түйені дулат берер,

Берсе де бірі қалмай шулап берер.

Бермеймін деп бермейді, маған дулат,

Сүйінбайдың сөзіне құлап берер, – дейді. Мұны менің анам – Мәртай сәл өзгешелеу айтар еді:

Жылама түйең өлсе, дулат берер,
 Біреу емес қолы кең айдап келер.
 Өлеңім алпыс атан көтерерлік,
 Сүйінбайдың сөзіне құлап берер.

Сірә, менің анам Мәртайдікі шындыққа жанасады. Өйткені, Бес-мойнақ баурайындағы Жетімсай жанындағы мөлдір бұлаққа үй тігіліп, үлкен той болады. Той десе қу бас домалайды. Дулат атынан албан Қалабай ақын шалқып отырғанда, тойға Жамбыл келіп түседі. Ас ішіліп, қымыз сапырылып, қыз-бозбала әндетіп, той тарқауға айналады. Мұндайда екі ақын қалай айтыспасын. Бірақ Жамбыл уәлі сөзге тоқталады. Оның себебі мынада еді.

Сүйінбай – сенің де ағаң, менің де ағам,
 Ол қисайса жыртылар сенің жағаң.
 Сүйінбай жүген ұстап барғанында,

Алпыс жылқы айдатқан менің ағам, – деп Қалабай Сүйекеңнің қыры кеткен кезіндегі тағдырын өлеңге қосады. Сөз арықарай айтысуды көтермейді. Албан Мақсұтбек Қожамқұлұлы дулаттың алты түйесін қомсынып, албанның алпыс атын бергені рас еді.

– Сүйінбай бабамның албанға барып алпыс ат алғаны рас еді, – деді Жамбыл домбырасын ығыстырып. – Жоқшылық не дегізбейді, жетпіс үштегі Сүйінбайдың қоян жұт келіп, малы қырылып қалғанда, өр албанға барған-ды. Сүйекемді алға тартқан соң, сөзім байланды. Қалабайдың жолын беріңдер, айтыспаймын.

Сөзге тоқтайтын қазағым-ай!

МАЙКӨТ ҚАЛАЙ ЫҒЫСТЫ?

Жамбыл Жамбыл болғанмен, оның атын шығаратын әрине, қарсыласы. Аты дүр ақынды жеңсе жөн басқа, сый басқа. Құланиян Құлмамбетпен, Сандыбайұлы Майкөтпен кездесіп айтысқа түсуі кездейсоқ оқиға емес еді. Сон-ау Түркістан өлкесінен шыққан Майкөт ақынның дабылы қазақ даласын шарлап-ақ кеткен. Әсіресе, Жетісу,

қырғыз бен Сарыарқаға кең мәлім есім еді. Сарысу бойын мекен еткен аға ру ыстыдан шығып еді. Ол өте сауатты, ескіше хат таныған, діни киссалар мен батырлық жырларды шабыттана жырлайтын. Ол Жамбылдан жиырма екі жас үлкен болатын. «Алпамыс», «Қобыланды», «Шахнама», «Едіге батыр», «Қамбар батыр» жырларын бір аптадан жырлайтын жырау еді. Осымен бірге айтысқа да түсіп, аты шыққан. Құлмамбетті, Бөлтірікті, Бақтыбайды, қырғыз ақыны Есенаманды тізе бүктірген білімді ақын.

Құлмамбетті жеңген Жамбылдың ақындық даңқы шыққан дәуірді. Ақын біткен Жамбылмен сөз қағыстырғысы келетін. Бірақ жүректері дәттемейтін.

1890 жылы Жетісудың атақты төрт биінің бірі Сарыбай Айдосұлы дүние салды. «Дала уәлаяты» газеті қазанама жариялады. Яғни Сарыбай би қатардағы би емес. Ол атақты би. Ол Смайыл, Балпық, Тіленші би секілді алыптардың қатарында тұр. Қатарында емес, озып тұр.

Атақты адамның өлімі де атаның атын шығарады. Екейден шыққан Сарыбай бидің асы да әйгілі болуға тиіс. Осылай 1891 жылы Майтөбедегі «Үлкен сазда» ас берілді. Оған ат тұяғы жетпейтін жерден арғын, найман, жалайыр, Сарысудың тамалары бар үш жүздің басы қосылған ас берілді. Астың иесі – Сүйінбай Аронұлы. Мұндайда ағайындық өкпе жүрмейді. Ел намысы – ру намысы. Жәлек батырдың ұрпағы Қосай (Әжібаев) шешен асты басқарды.

Атақты екі ел ағасының асқа басшылық жасауы Сарыбай болыстың атақ даңқын паш етіп қана қоймай, оның ұрпағының да мықты екенін дәріптеуі тиіс.

Әр өлкеден жарау аттарымен, сойыс малдарымен қазақ рубасыларының басшылары келіп үй тігіп жатыр. Бұл ата дәстүр. Сарыбай бидің малын азсынғаны емес, оның рухына тағзым ету, құрмет. Бәйге, айтысқа әкелген тұлпарлар мен түйелерде есеп жоқ.

Сарыбай бидің асына артынып-тартынып Әулиеатадан отыз адам келіп үй тікті. Ең қымбатты қонақтар әр өлкеге арнап тігілген тоғыз канат ақ үйге түсірілді.

Жігіттер жорғамен тамақ тартып, қымыз ішілді. Демалды, ары-бері жүріп бой жазды. Енді не істеу керек? Әрине аттарынан әруақ үркетін ақын мен сері-салыға ойын-сауық керек.

Сүйекен әр үйге кіріп, хал жағдайларын біліп жағдай сұрап жүр. Бұл ауыл иесінің міндеті.

Сөздің пірі Сүйінбай кіріп келгенде Майкөт ақын өлең арнады.

Болғанда жерде сұңқар, көкте сұңқар,
 Өлмейтін бұ дүниеде, қандай жан бар.
 Екейдің мұқалмаған қылыш тілі,
 Армысын, ер Сүйінбай – аға сұңқар.
 Елу жылда ел жаңа, жүз жыл – қазан
 Қандырар құлақ құрышын – ертеңгі азан.
 Өлді деп, Сарыкемді естіген соң,

Барсам деп, күндіз-түні кетті мазам, – деп Сүйінбайдың жан-жағындағы топқа тесіле қарады. Ақын ақынды танымаса, ағалап алдынан шықпаса не болғаны? Көзі Жамбылды іздейді. Жамбыл арқадан келген қонақтарды түсіріп, Майкөт ақынның алдынан шыға алмай қалған. Бірақ өз асында өзі сынға түспейді. Қолы босасымен Майкөт ақынға келіп сәлем берді. Бірі – төрде, бірі – босағада.

Майкөт:

Сапар тартып келіп ем,
 Сарыбайдың асына.
 Отыз кісі елімнен
 Еріп келді қасыма.
 Шырқайын деп шығып ем,
 Майтөбенің басына.
 Жаңғырықсын дауысым
 Алатаудың тасына.
 Естуші едім дабырын,
 Жамбыл бар деп осында.
 Ақын болса келмейді
 Неге менің қасыма?
 Неге сәлем бермейді,
 Мендей кәрі досына?

Жамбыл Майкөттің айтысқа шақырып тұрғанын бірден білді. Бірақ Сүйекең ас иесі болып тұрғанда, өзі қызмет істеуге тиіс. Сондықтан да килікпей амандық-есендік сұрасуды ғана жөн болар деп шешті:

...Сіз бе еді – ақын аға Майкөт деген,
Бір сөзі бір сөзінен қайта өтпеген.
Саңқылдап сарайыңнан өлең шықса,
Именіп өзге ақындар бәйпектеген.
Келіпсіз біздің елге әдейі іздеп,
Мейманды құрметтейтін кәдеміз ед.
Сүйреңдеп алдыңызда сөз сөйлемей,
Етейін деп ойладым әдеп, ізет.
...Ежелден елде сондай бар еді сөз
...Әлі де сізбен талай болармын кез.

Майкөт – аты шыққан ақын. Қарсыласын екі шайнап, бір жұтатыныңың өзі. Енді Жамбылдың өрелі сөзіне өрнекті сөз айту керек. Сөз жүйесін тапты. Ақындық қуаты да көрініп қалды. Алысқа шабар серпіні де байқалды. Жас болса да ағалы сөз айтты.

...Ұлы жүзді аралап,
Елдің жайын көп білдім.
Жасы үлкенді ағалап,
Мен де қызмет көп қылдым.
Тауып айтқан сөзіңе
Селт еттім де серпілдім.
Мейірім түсті өзіңе,
Бата берсем деп тұрмын.

Атпал ақын бабына келген Жамбылды жазбай таныды. Сондықтан батаны елге арнаса, ол ақынға да құт.

...Алыс жатқан ағайын,
Қос ішекті қағайын.
Алатаудың төсінде,
Аршындап бір шабайын.

...Шапырашты Екейім,

Ауылыңды ду етіп,

Ән таратып кетейін.

Саудагерден бөз қалар,

Ақындардан сөз қалар! – деп Жамбылға да, қалың Екейге де риза көңілмен, қонақасыға беттеді.

Бұл кездесу Жамбылға ерекше әсер етті. Осы кездесу жүрегіне жылу құйды. Оны ақындық биіктіктің ұшар басына шығарды. Әдептілік – ініден, құшақ ашу – ағадан. Кейін ол сезім өлең боп құйылды.

Қаздай қалқып, ерінбей,

Өлең тердім жасымнан.

Майкөт ақын, Құлмамбет,

Орын берді қасынан.

Осылай Жамбыл айтыс, жыр сүлейлерінің қатарына қосылды. Майкөт ығысып ақындық төріне Жамбылды қатар отырғызды.

ҮЗЕҢГІ ЖОЛДАС

Жамбыл ақындықтың атын мініп, сөз теріп жүрген кезде Жетісудың талай дүлдүлдерімен таныс-біліс болып қана қоймай, олардың жақсы сөздерін өлеңіне қосып, халық арасына кең таратып жүреді. Сондай үзеңгі жолдас – Қосай шешен. Ол Ескожа руының Жәпек атасынан тарайды. Аса өспеген санаулы шаңырақ болса керек. Қосай Ажыбай деген момын кісінің баласы екен. Бірақ аз рудың атын Қосай Ажыбайұлы шығарды. Әу баста ағайын арасы араз болып, Жәпек тұқымы Бәйдібек бабаның албан тұқымына ағайын болып, албан ішіне қоныс тебеді. Бір текетіресте Сұраншы батырдың қолынан Ошпыр деген азамат қаза табады. Бұған Жәпек тұқымы өкпелеп, албан ағайынға кетіп қалады. Содан ашу басылып, ел арқасы кеңіп Жәпек тұқымы көшіп Түрген, Алматы бойына келіп қоныстанады.

Ел ұмытса да өкпені Ошырдың Шаққан әкесі ұмытпаған. Құны сұралмаған адамның қадірі жоқ. Сүйекке таңба.

Шаққан көзіқырақты, сөзі санаты момын еді. Ол өз тұқымынан шыққан Қосайдың аңдысын байқап, болашақ ділмар болатынына сенімді еді.

Заман түлкінің құйрығындай бұлғау-бұлғау. Ұлы жүз түгелдей орыс ағзамына қарады. Дала заңы өзгерді. Болыс сайлауы өткізілді. Енді елдің ескі, жаңа дауларын шешу құқы болыстарға тиесілі. Бірақ болыс бірде ақ, бірде дау. Сол болыстар Екseyден – Сарыбай би, Әжіке Смайыл би, үшіншісі – жалайыр Балпақ би, төртіншісі Тіленші деген кісілер болады. Олар ер құны, жесір құны дегенді сылтауратып, оны ояздың құзыретіне кіреді деп аталы сөзді айтудан қашқақтай береді екен.

Шаққан қартайып, о дүниенің қақпасы жақындағанын сезеді. Қосайдың аты шығып жас болса да сөзіне жұрт ұйыған кез келді.

– Судың да сұрауы бар, Қосайжан – жалғызым Ошырдың сөз кегі кетті. Сұраусыз қалды. Ана дүниеде жаны шырылдап, «құнымды кім даулайды» деп күтіп жатқан шығар. Ертең алдымнан шығып, «әке, құным қайда?» – десе не деймін? Ошырдың құны саған аманат.

Иә, аманатқа қиянат жасауға болмайды. Шаққан арулап жерленеді. Ал Қосайдың алдында құн сұрау аманаты қалды. Оның үстіне жыртқыққа жамау болып, тағы бір дау шықты. Албанның Мақсұт деген баласын Күржібай деген жігіт өлтіреді. Ол атақты шонжар, шыңғыртып мал айдаған Бақтияр деген байдың баласы екен. Ол Әмір Әмзе деген делдалға көп ақша, мал беріп ояз бастығы арқылы Күржібай қамаққа алынбайды. Кінәлі Мақсұт болыстың тұқымы деп тауып, Мәсімхан Мақсұтұлымен қоса осы екі адамды жер аударуға үкім шығарады. Мұндай әділетсіздік бүкіл албанды екіге бөлді. Ағайын арасы бұзылды. «Адам өлсе өз тұқымынан өздері арағайындықпен шешеді» деп билер де бұл дауға кіріге қоймады. Ал бұл ұмытылмайтын кек. Жамбыл Құлмамбетпен айтысқанда албан ағайынның дәл осы осал тұсын пайдаланбаушы ма еді?

Батыр Саурық, Сұраншы жаудан өлген,
Халық үшін шаһит болып жанын берген.
Елді қорғап өлгеннің арманы не?
Қалың қазақ құрметтеп соңына ерген.

Қожалық қып кетті ме Мақсұт ағаң,
Ағайынмен ұрысып даудан өлген.
Шапырашты, дулаттың бәрі куә,
Шытыр жеген өгіздей аунап өлген.

Ояз кесіміне халық наразы, албан наразы. Енді не істеу керек? Закон жолы бір бөлек, би-шешен үкімі бар емес пе? Соған жүгіну қажет. Қосай шешен алдына тағы бір дау пәрегі құлады. «Аспанға алып қара құстай алып ұшқан, кешегі ер Мақсұттың құны қайда?» – деп Одаман ақын Қосайды қайрап, тағы бір ағайын дауын еске салды. Ояздың алдында бәрі үнсіз қалды. Сонда Қосай, Ұлық кесімін үнсіз айтқанша датымызды айтып қалмаймыз ба, – деп Сарыбай биге қарапты. Сонда Сарыбай би: – Оңай болса өзің айтпаймысың? – дейді. Қосай енді бұл даудың айтылар сәті екенін қалт жібермеді. – Датым бар ұлық, – деп ояздың алдын кес-кестейді. Бірақ ояз оған мән бермейді. Сонда Қосай: «Ұлығым, сөзімді тыңдамасаң – бүлігім. Бір делдалдың сөзі қымбат па, әлде мына қалың қазақтың сөзі қымбат па?» – деп сарт Әмір мен Әмзені көрсетіпті.

– Бұл кімнің сөзі? Елдікі ме, өзіндікі ме?

– Ұлығым сөз менікі болғанымен – жоқшысы ел, – деп Қосай қолын жайғанда, қалың жұрт «біздікі, біздікі ұлық мырза», – деп шулап қоя береді.

Ұлық та қу екен. Қысылтаң сәттен құтылып кетті.

– Бітімін ендеше өздерің сайлаған қазылар айтсын!

– Қосай десе Қосай екенсің, ерте есейген екен, – деп Сарыбай би Айдосұлы ризашылығын білдірді.

Қосай қапыда қалған құн дауын айтатын мезеттің келгеніне орай салмақты сөз айтты.

– Сарыбай би, сөзімді несіне салмақтайсыз, есейсін десеңіз есесі кеткен ерімнің құнын әперіңіз...

– Қосай, сен даула, мен баулайын...

...Бәйдібек би балалары тағы бір аста кездеседі. Албан, дулат, шапыраштының игі жақсылары жиналады. Сұраншы батырдың інісі Андас датқа болған шағы екен. Сөзге де ұста. Құн сұрауын білген соң, Қосайды тұқыртып алмақшы болады.

– Өспес ұл, өнбес дау қуады. Шытынаған шыттай шіріген дауды несіне жаңартасың. Ағайын емеспіз бе? Алдымен қонысқа кел, сонан соң сөзіңнің мәнісін айт. Ошырды өлтірген Сұраншы жоқ. Енді кімнен құн алмақшысың?

Андас датқа өзі ұрынды. «Енді не дейсің?» дегендей ат үстінде шіреніп отыр. Езуінде білінер-білінбес күлкі, кекесін табы бар. Қосай сөзден жаңылушы ма еді?

– Жетпеген дау – жеті кесімді, қолым жетпесе әлі де жеті рет кестіремін. Жеті атаңа жететін дауым бар. Қанды қол жоқ болғанмен, қанын ұрттасқан сен бар емеспісің, датқам! Жеті атаңа жетер дау керек пе, әлде айыбын беріп ағайынмен көріскен жөн бе?

Сарыбай би кесімді сөз айтты. Құн алынды, дау бітті. Бұл сөз Жамбылға ерекше әсер етті. Жамбыл Қосай шешенді мадақтай жырлады.

Қызғалдақтай жүзі бар Саймасайдың,
Кесірлі қатыны бар Алмасайдың.
Қырғыз, қазақ бас қосса топ жарады,
Жиреншедей тілі бар ер Қосайдың.

Ерді ер, сөзді сөз іздейді. Жамбыл енді Қосай шешен атанған ағайынын тауып, дос көңіл – бауыр болып кетті. Ары-бері өткенде Қосай қонысын аттап кетпей ылғи іздеп жүреді. Жамбылдың ақ көңіліне Қосай да риза болып, ылғи алдынан шығып тұрады. Екі жылдай, 1894-1895 жылдары Жамбыл ауылымен қоңсы отырып, жылқыларын Қопа жаққа айдауға мәжбүр болады. Қопа Аңырақай бетіндегі құтшағылы бар жайлы жер.

Екеуі Қопаға келсе, жылқылардың азығы бітіп, пышаққа ілінер мал табылмай қиналып отыр екен. Жамбыл мен Қосай Бозармақ деген жерде қыстаған Киікбай байға барып, еті қалың бір ісек қой алады. Енді оны жылқышыларға жеткізбек керек. Жалғыз қой жетекке жүре ме?

– Жамбыл, мына қойды алдына өңгерсең қайтеді?

– Қосеке, Алматыға, Жәпекке барғанда қойды мен өңгеремін. Қастек Екейге келгенде сіз өңгеріңіз...

Қосай қара суықта кеңк-кеңк күліп, біраз тұрды. Жамбыл қанша үзенгі жолдас болса да сөз аңдыған ақын. Көрмеймісің, енді Жамбыл мені кірме деп қажап тұр.

– Ендеше мен жетектейін, сен айда, мен бастайын, сен ер...

Екі дос, екі үзенгі жолдас осылай жылқышыларға семіз ісек қойды жеткізіп еді...

Қосайдың сөздерін Жамбыл өзі айтып, жиындарда әңгіме-дүкен құрады. Және әсірелей, сөз қоспай сөзбе-сөз айтуды ұнататын. Әрі сөз алдында аттары аталмаған адамдарға түсінік беріп отыратын.

– Саймасай дегенім жаныс, Қараш-Қараштың болысы, Алмасай соның ағасы, – деп өлең-сөздің кейіпкерлерін түгендеп отырады. Соның бір аты шыққан жаныстың би-шешені Ноғайбай еді. Ол Ырғайты, Қордай жағының болысы. Сол Суықтөбе жағына келгенде Қосаймен кездеседі. Қосайдың екі жылдан бері Жамбыл ақын ауылында қоңсы жүргенін айтып, кінә таққысы келеді. «Келімсек» деп кекеткісі бар. Әрі замандас, құрдастығы бар. Кеуіл қалады деп ойламайтын да.

Үлкен той болып, Ұзынағаш жаққа Ноғайбай би қонақ болып келеді. Тәмам жұрт алдында Қосайға сәлем беріп:

– Қосай дос, Ұзынағашқа қанша отынмен көшіп келдің? – деп құшағын жайыпты. Қосай қарап қалсын ба?

– Уа, Ноғайбай, екеуімізге ағайын не керек, тоған-моған сатып жүрміз де, – деп құшақ жайыпты.

Жұрт тағы бір сөз қақтығыс болар деп ойлаған. Бірақ Ноғайбай би сөзді әрқарай жалғастырған жоқ. Өйткені Қосай Ноғайбайды

пышақсыз бауыздап еді. Ноғайбай өзінің жақын ағайының тоғанын тартып алған болатын. Соған өкпелеген олар Сарысу бойына көшіп кеткен. Қосай соны айтты. Біреуге күлме! – деген осы...

ЖЕҢІЛГЕН САРЫБАС ЖЕРІ ОСЫ...

Тілеулі Майкөтұлы (Сарыбас – У.Қ.) ақын – Жамбылдың құрда-сы. Ол 1849 жылы Әулиеата өңірі, Қордай тауының етегінде дүниеге келген. Дулат жаныстың қасқарау руынан. Өлең сөздің шебері болып, қырғыз-қазаққа аты шығады. Орақ тілді, сөзі орамды ақын Жетісу өңірінде бүгінге дейін есімі ұмытылмай айтылып келе жатқан ақын. Оның Жамбылмен айтысып жеңілгені бір бөлек әңгіме. Мәселе Жамбылдың Сарыбасты ақын ретінде мойындауы болып отыр.

Жаныс ақынға деген өлең осы Сарыбасқа арналған. Сонда Жамбыл тұңғыш рет:

Менің пірім – Сүйінбай,
Сөз сөйлемен сыйынбай.
Сырлы, сұлу сөздері,
Маған тартқан сыйындай.
Сүйінбай деп сөйлесем,
Сөз келеді бұрқырап,

Қара дауыл құйындай...– деген арнау сөз айтып, кездесуді аңсайды. Өйткені Сарыбас бір орнында отыра алмайтын өлең айтқанда жалаңбастанып, қызара бөртіп «құлағын бұрап, екпіндеп айтады» екен. Біреуді жеңгенде тіпті арқаланып, «тағы кімің бар?» дегендей жан-жағына қарай береді екен.

Жамбыл Сарыбаспен бұрыннан таныс. Баяғыда Мәңке болыс ағасы Әбділдаға ас бергенде қандасы Қуандықтың ойазды мақтағанына килігіп, ақыры оны тепкілетіп қуғызып жіберген. Сонда Жамбыл бірге болған.

...Бізге жабы бұй-ым-бай,
Селтеңдеген ақынды,
Көрмеуші едім шыбындай, – деді сондықтан.

Сарыбас та Жамбылдың осындай отсуырар шымшымаларын жақсы білетін және ел арасында жүргенде оны айтып жүретін. Соның бір парасы ешқашан есінен шықпайды. Кәшке тұқымы мен Екей ағайын болса да бір-бірін той-томалақта, өлім-жітімде кемсітіп отырады екен. Кәшкеден шыққан Құдайберген Құттықсейітұлы Асыда Жамбыл мен Құланаян Құлмамбет айтысқанда Жамбыл үшін жан беріп, жан алысатын бауыр болып көрінген. Ол сырт жерде ғой. Ел ауыл ішінде шекем-шалыс әңгіме ілігіп жүре береді.

Қысқы күндердің бірі. Жамбыл ағайыншылап Құдайберген болыстың үйіне келеді. Сәлемін береді. Бірақ Құдайберген Жамбылды жұрт алдында кемсіткісі келіп:

– Бір жынды Екеймен жарысам деп атым өліп қалды, – деп «не айтасың?» дегендей ақынға қарапты. Сынағысы да, кішірейткісі де келеді.

Жамбыл қалай басынан сөз асырмақ? Сөзге сүрінген жаман, ыстық сорпаға шашалғанмен бірдей.

Болысжан, жүрген жерің күнде сауық,
Пенденің бойында бар қатер қауіп.
Екейдің жындысымен жарысам деп,
Сенің де кетіпті ғой есің ауып.

Он пәленің тоғызы тілден деген. Құдайберген қап-қара болып кетті. Бәріне өзі кінәлі. Екейдің Танат деген кісісінен қалам ба деп жарысқан өзі емес пе? Семіз ат серейіп құлады. Өкпесі күйген болар.

Сөз тапқанға қолқа жоқ. Құдайберген Жамбылға өзі қол берді.

Бір-бірінің тарихын жақсы білетін екі ақын 1895 жылы Верныйда Қыбырай Қожамберді байдың үйінде кездеседі. Оған Жетісудың игі-жақсылары да, кедей-кепшіктері де жиналады. Осында Сарыбас ақынға ешкім төтеп бере алмай, думанға хабар салып Жамбылды алдырады. Айтысқа да, дидарласуға да, жыраулық дәстүрге де ұласып кеткен бұл сөз жарыстыру Жамбыл мен Сарыбас ақынның ең асыл жырлары болып тарихта қалды.

Әуелі сөзді Сарыбас бастап, дулаттың көптігін айтып, аз шапыраштының «не болар көрген күні» деп сонау Қазығұрттан бері

қоныстанған дулат руының алып жатқан ордалы жерін мақтайды. Бұл айтыстың қалыптасқан дәстүрі. Айтысушының ең алдымен өзінің кім екенін, қай елден шыққанын, олардың атақты адамдарын айтып сес көрсету мақамы бар. Сарыбас та сол жолмен шабады. «Бұл жерден жарты ауыз сөз қалдырмаймын, қалжырамай сен өзің еліңе қаш» дейді. Бұл дулаттың жері, баяғыда еншісі бөлінбеген шапыраштыға дулат жер беріп, көрші отыратын деген ел ішінде әңгіме бар еді. Соны меңзейді.

Жасы үлкен ағаңмын,
Осал жерден шықты демегің.
Нағашым жалайырда ақын Қабан,
Қабанның арғы атасы Әлік-Аман, – деп дулаттың төрт баласының Қазығұрттан – Жаркентке дейінгі алып жатқанын баяндайды.

Жамбыл бәрін тыңдап отыр. Алма кезек. Ноғайбай биді, Домалақтай енені, барлық дулаттың төрт баласының игі жақсыларын түгелдейді. Сыпатай батырды да мақтаныш қылады.

Айтып қара еліңді
Қай айтатын елің бар.
Қай сөйлейтін жөнің бар?!
Айта алмасаң еліңді,
Дыбысыңды шығармай,
Кетпеймісің қасымнан.
Ерегіссең менімен,
Тұман болып кетпеймін,
Шапырашты басыңнан! – деп дулат тарихын түгендеп,
Сарыбас бір орнында отыра алмай, дөнбекшіп кетті.

Алдын ала дайындап, жаттап келген Сарыбас сөзінің өтірігі жоқ. Ақын да, бай да дулатта жетерлік. Бірақ бәрі бір жатырдан шыққан жоқ па? Оны неге ұмытады? Ал Жамбыл оны ұмыттырмайды.

...Кіріп келдім екпіндеп,
Ноғайбай мырза шіренген.

«Домбыра алған бұл кім?» деп
Теріс көзбен қарады.
Танып тұрып, танымай,
Екі көзі жеп барады, – деп бір қайырды.

Арқа жіпсіді, домбыра бабында, Жамбыл да алмас шағында. Кесек сөзге кенен сөз.

...Айта алмасаң өленді,
Шықпыртайын басыңа.
Қожамберді мақтайды,
Мұны неліктен жақтайды.
Өлең айтса кейбіреу –
Бекер аузын боқтайды.
«Сүйінбайға іні»деп,
Қарасай қып мақтайды.
Сүйінбайдан басқа өлеңші,
Сірә, маған жақпайды.

Дәл осы жерде айтыстың ежелгі жолы бұзылды. Жамбыл Домалақ ененің тарихын жырлады да кетті. Сонан соң барып, Сарыбасқа оралды.

...Бұрынғыдан естіген,
Ата жайлы, ел сөзі.
Домалақтай ананың,
Ата жайын ұқпайтын.
Құр мақтанға жармасқан,
Сен дулаттың бір езі, – деп қақ жүрекке найза шаншыды.

Дәл осы жерде Жамбыл айтыстық өнерге шыңнан із салды. Кеше ел басына түсіп, ат ауыздықпен су ішкен қоқаңдаған қоқанға көп дулат не істеп еді деп, Сұраншы-Саурық батырдың ерлігін жырлай жөнелді. Жай жырлаған жоқ, кешегі тарихты шендестіре жырлады. Сонда байың сайда, батырың бұта бүркеніп кеткен жоқ па еді деп сол ауыр да азапты күндерді түгендеді. Аталы сөзге кім қарсы.

Сарыкемерде шабылған,
Қоқанның құдиярға

Албан, дулат жиылған
Көп болғанда не қылған?
Үш бөлінді бұл дулат,
Бір бөлігі Іле өтті.
Айсаның қырын өрледі
Батыр деген Сыпатай,
Жау қарасын көрмеді.
Сыпатайдай батырың,
Қашқаннан соң өлгені.

Иә, Кенесары қолына қосылып, онан соң оны тастай кеткен Сыпатай еді. Тарих өз орнын түгендей жатар. Сен кетесің, мен қалам. Ағайын боп кеткен қырғызбен сосын қалай көрші отырам. Мәңгілік соғыс қажет емес дегендей бағыт ұстанса керек. Ал осындай да халық кімді паналайды. Әрине, жаны бір жақындарын, Кәрібозбен, Баукемен дулаттың жанысы, оның ішінде қасқарауы еді. Түптеп келгенде Жамбылдың қайыңжұрты «жаурап жасыған», «жас әйелі тапталған», «желісін қиып жылқы алған» халық үмітін Сұраншыға артады.

...Баққа біткен батырсың,
Қырылып біз жатқанда,
Қайтіп шыдап жатарсың?!

Иә, Сұраншы шыққан селебесін суырып, жау апшысын қуырып.

...Кұр созасың өнешті,
Бабаларын айт еліңнің.
Қолынан түк келмеген,
Дулат деген ел екен.
Жадағай, жайдақ дер екен.
Шапырашты ел екен,
Батыр туған дер екен!

Сол Сұраншы Сыпатай батырды құтқарған.

Әлқисса, Жамбыл енді Сұраншыны тастай беріп Саурық батырды жырлай жөнелді. Қалың дулат Саурыққа да қарыздар.

...Дұшпанды көрсе өшігіп,
Талқандауға тап берген!

Амалменен ер Саурық,
Шегіп жатқан орманды.
Пенде ғып алдыма ап келген
...Мың болсаң да бір ғана,
Саурықтай берен кісің жоқ!

Сыпатай батырдың өзін «қалмаққа қашып кетті» деп жала жапқан да дулат өзін емес пе едің? Ал шапырашты ше?

...Саурық барды артынан
Сыпатайды босатып.
Алғыс алды халқынан.
Ал сен сол, қалың қасқарау, қайда жүр едің?
...Қай ісі бар Саурықтың
Бұл халыққа сыймаған?
Қасқараудың ішінде,
Малдыбай мен Қонысбай,
Айырылмастай қашан бір едің?
Сен қай уақытта дулаттың
Жығылғанын сүйедің?

Жамбыл шындықпен шайқасты. Айтқанының бәрі күні кеше өткен көрініс. Енді көптікті айтып көлгірсуге бола ма? «Ел болам десең есеңді жіберме, ірі болам десең бірлігіңді үзбе». «Орыс салған миядай, ара салған ұядай» екенмін деп «ұялатын бетің жоқ» боп жүргеннің өзі қасірет.

Жұрт абыр-дабыр. Мұндай шешімді ешкім күтпеген. Әдетте бай-манаптардың бірі жеңілген адамның атын атап, алған бәйгесін атайтын. Бұл жолы басқаша болды.

– Сөзің сөзімнен артық емес, бірақ шың түбінде шындық жатпайды. Жанымды ойып алдың, жеңіс Жамбылдікі, – деп Сарыбас айтқанда қалың жұрт екеуін де қаумалап, бір-бірімен құшақтасып жатты.

Ұлы жүздің ұрпақтары бір тай табакқа қатар отырды. Ортада Ноғайбай би оның екі жағында Жамбыл мен Сарыбас...

БІР АЯҚ КӨЖЕ

Ақын болған соң дүниені де, қоршаған ортаны да басқа көзбен бағамдайды. Тілі өткір, сөзі бейнелі ақын әрқашан қадірлі. Әрі ондай адамнан мүмкіндігінше байлар мен шенді-шекпенділер аулақ болуға тырысады. Ақынның малы да, жағдайы да өлеңге тәуелді. 1898 жылдың қысы қатты келіп, қар қалың түсті. Жылқы тебіндеп шөп жей алмады. Жұтқа ұқсаған қысым келді. Әйтеуір әупірімдеп көктем де шыққан. Көтерем сиырлар іш тастап, Суықтөбе, Бұғымүйіз-Бесмойнақ, Қастек жағының адамдары шықпас жаным шықпастың кейпімен Наурызға әрең ілінген.

Шиеттей бала-шаға аққа зар. Жамбыл минуте жарарлық көк атын мініп, қыстан қысылмай шыққан Талғар-Түрген жағына барып өлең айтып, алдына біраз мал салмақ болып келеді. Әрине, ең алдымен болысқа сәлем беру керек. Жиырма сегіз жасында болыс болып, енді кемел шағына келіп, толып та толысып отырған Саймасайдың үйіне түспекші.

Жұпыны киімді, сирек сақалды, аты да, өзі де ашығып отырған Жамбылды қонақ деп бала-шаға қарсы алмайды. Мал қарап кеткен болыстың жоқтығы білініп-ақ тұр. Әйтеуір қонақ кәде жасап, ернеуі жырық аяққа көже құйылып, алдына келді. Ішпеске амал жоқ. Жол соқты болып отыр. Үйге зор денелі, жүзі нарттай жанған Саймасайдың өзі кіріп келді.

– Жетісудың жезтаңдай ақыны келіп қалыпты ғой, неге қазан көтерілмей отыр, – деп есік жаққа қарап еді, қаптаған қатын тегене-шелектерін асығыс алып, қазан-ошаққа жүгірді.

– Ал, Жамбыл ақын бірауыз жылы сөзің жоқ па? Өлең айт, жұрт та жиналып қалды. Шәй жүгіріп өткенше ет те пісіп қалар:

Жамбыл осы сөзді күтіп жатқан. Асықпай малдас құрып ыңғайланып отырып алды да, домбырасын қағып-қағып жіберді:

Қызғалдақтай жүзі бар Саймасайдың,
Кесірлі қатыны бар Алмасайдың.

Қырғыз-қазақ бас қосса тек жарады,

Жиреншедей тілі бар Ер Қосайдың, – дегенде, Саймасай,
жеңеше-ай, Саймасай қайныңның бір асым етін аяның ба, шалап
беріп, ақынға қор еттіңіз.

Үйдегі қалған қатын-қалаштың бірі осы Саймасайдың жеңгесі болып шықты. Саймасай әбдіреден шапан алдырып, Жамбылдың иығына жапты.

СЕН ӨЛЕНІНДІ, МЕН АҒАШЫМДЫ САТТЫМ

Дүние-дүрмек. Орыс боданына енген қазақтың қоғамдық өмірінде де өзгерістер болып жатты. Қара шекпенділер келіп, өзен-көл, тау беткейді алды. Үй салды. Отырықшы өмір бақуатты қазақтарға да әсер етпей қойған жоқ. Сарыбай би Ташкент жағынан келіп, молдалық құрып, жылы үй салып, маңына ағаш еккен Қалиқұл молланың кең сарайдай қоржын тамына қызығып жүрді. Қарақыстақ жағындағы Есқожа руының Мырзабек тұқымы түгелдей осы үйді ұнататын. Ақ әк әкеліп ақтаған соң, үй аршыған жұмыртқадай болды. Мұнымен қоса молла жоңышқа әкеліп септі де, үш рет шауып алатын болды. Қалиқұл семірткен жылқы соғымның алдын бермейді. Оған қоса тіптік терек өсіріп, үй сала бастаған қазақтарға малға айырбастай бастады. Қисыбайдың күнде ұйқысы қашты, күндіз күлкісі кетті. Қисыбай Жамбылдың досы, әрі ілік-шалыс өлең айтып, оған қоса болыс болған Сарыбай бидің ұлы еді. Бұл 1900 жылдардың басы болса керек.

Ақыры жайлы, жылы үй Қисыбайға да, Жамбылға да бұйырды. 1905 жылы Қисыбай, 1910 жылы Жамбыл үй салып алды. Балалар Қалиқұлдың бағына бағынышты болмасын деп алма, өрік екті. Тіпті орыстарға еліктеп, бағбандықпен айналысқан адамдар шықты. Әсіресе, Шалтабай, Нұртай сынды адамдардың бағы керемет өсті. Осы жолдардың авторы өткен ғасырдың алпысыншы жылдарының

ортасында Шалтабай бағын көрген, алмасын жеген. Екі түп алма ағашын Бесмойнақ ауылына апарып отырғызған да.

Тараздың, Шымкенттің өзбектері көк теректерді арық бойына отырғызады. Арақашықтығын сақтайды. 3-4 жылдың ішінде олар белағаш болуға жарайды. Кескен ағаштың түбірін қопарып алып, жаңа көшет отырғызады. Оны малға айырбастайды. Бірақ байи қоймайды.

Қалиқұл өзбектерден көргенін пайдаланды. Пітір садақа, бала оқыту табысынан гөрі ағаш сату үлкен пайда әкелді. Аз ғана жылдың ішінде Қалиқұл әулеті әлденіп, кесім сөз айтатын дәрежеге жетеді. Оқығаны, тоқығаны бар дегендей, кейде өлең де, құрап жібереді. Соны алға тартып «Ақынның жайын ақын білер, бел ағашты тегін берер» деп Жамбыл Қалиқұлға базына айтса керек.

Сонда Қалиқұл:

– Жамбылдікі пұл да, Қалиқұлдікі құл ма? – десе керек. Соған налыған Жамбыл:

Молдадан құтылмайды амал, айла,
Өсіріп жерден шыбық тапты пайда.
Ағашты қойдай бағып қоздатқанда,
Жинаған қора тола малың қайда, – деп бір қайырыпты.

Сонда Қалиқұл:

– Сен өлеңінді саттың, мен ағашымды саттым. Екеуміздікі де ақ адал еңбек емес пе? – деп буылып қойылған төрт-бес бөренені көрсетіпті.

Жамбыл сөз қадірін білетін адам. Кешке сауын сиыр әкеліп тас-тапты.

«ҮЙ МЕНІКІ – ЖОЛ ҰЛЫ ЖҮЗДІКІ»

Арқаның Шашубайы Жетісу жеріне дауылдата, құйындата, гармонын сақылдата келді. Бұл кезде Жамбыл алпыстың ауылы көрініп қалған дәл елу сегіз жаста еді. Бұл 1904 жылдың қытымыр қаңтары болатын.

«Ел құлағы елу» деген. «Арқа жайлы болса, құлан ауып несі бар» дегендей ағайынмен араздасқан Шашекең шарт түкіріп, Балқаш мұзын жол етіп, Шу, Іле бойын аралап, Алматыға жетеді. Әрине, ағайын іздеу қазақтың әдеті. Сұрастыра келе Бақия мен Барлыбек деген Арқа азаматтарын тауып алады. Олар саудагер-жандаралдар Байбұлан мен Баймолда деген кісілердің тілмашы болып жүреді. Сырттан келген адамдар ағайыншыл келеді. Арқадан келген Шашаубайды төрлеріне шығарып, бауырлық қамқорлық көрсетеді. Өз кезегінде Шашубай да оларды дәріптеп, әнге, жырға қосып, даңқтарына даңқ қосады. Әрі Алматыны шарлап, күнде ойын, күнде той, тамаша дәурен күндер жалғасып жатады.

Қызылжар, Қарқаралыдан келіп жүрмін,

Елдерін ұлы жүздің көріп жүрмін.

Аузымда өлең деген мәлегім бар,

Әркімге сөйлеп-сөйлеп беріп жүрмін, – деп әндеткенде дауысы Алатауды шарлайды.

Арқадан келіп Алатауды билеген Байбұлан, Барлыбек, Тұрлыбек, Қоқан сынды игі жақсыларды дәріптегенде Шашекең олардың қадір-қасиетін Алатаудай биікке теңейді.

Арқаның жетісулық игі-жақсыларын Алатауға теңеу жергілікті шапырашты, дулатқа қалай ұнай қойсын. Төріне отырып алып, төресін мақтау қазақтың ежелгі ғадеті. Бірақ үйсіннің бірде-бір азаматының Шашубайдың аузына ілікпеуі қалай? Бұл сүйекке түскен таңба. Енді не істеу керек?

Терезесі тең, керегесі кең Дулат, Шапырашты не демек? Бұл сөз Мәңке болысқа жетеді. Ол Алматыға Жамбылды жібереді. Бір кездесудің арты дауға айналмаса нетті? Үкілеген Жамбыл жәй келді деймісің. Қапысын тауып қонақ жасау керек. Бұл қазақы ғұрып. Қандай ақын қайда болмасын елдің игі-жақсылары жиылып дастарқан жаяды. Күтеді, сый-сияпатын жасайды. Ондай болмаған жағдайда, сайқымазаққа ілініп, үрім-бұтағың жуып кетіре алмайтын жаманатқа қаласың.

Мұндайда әр бай өз атын шығарып қалуға тырысады. Бұл сені тарихта қалдырады. «Бөленбай жылы, бөленбай уақытта, бөленбай байдың үйінде, бөленбай деген ақындар болыпты». Бұл қазақтың ауызша тарихы. Ол ұмытылмақ емес. Бұл халықтың санасында қалатын дерек.

Байбұлан бай жарты Алматыға жар салды. Арқадан келген арқалы ақын Шашубайды Жетісудың жолбарыс ақыны Жамбыл іздеп келіпті. Бұ қаланың кедейі де, кепшігі де, тоғы да, ашы да, байы да, жарлысы да, жақыбайы да, әрине Байбұлан үйін айналшықтайды.

Аязды желтоқсан болса да жұрт тарай қоймаған. Бір кезде у-шу басталды да кетті.

– Келді, келді...

– Кім, кім келді?...

– Жамбыл, Жамбыл келді.

Дәл осыны күтіп отырғандай гармон үні қалықтай жөнелді. Алматы үлкен шаһар болса да, гармон таңсық аспап. Татар слабодкасындағы той-томалақта ғана естілетін гармон үнімен қоса аспандатқан дауыс естіледі. Шашубай әні асқақтап бара жатты.

Үйге Мәңке болыс, Сәлімжан мен Жамбыл кіріп келді. Сол сол-ақ екен, Шашубай төксін жырын.

Баласы Қошқарбайдың мен Шашубай,

Пендесін артықты кеш қылған құдай.

Саңлағын Алматының жиып алып,

Сыйлады қонақ қылып Байбұлан бай.

Осы сөздерді естігенде Байбұлан бай құс жастықтан басын көтеріп алды. Масаты кілемге, тұнып тұрған дастарқанға, «байкем не айтар екен?» деп қол қусырып тұрған татар малайларға маңғаздана қарады. Ол өз-өзіне риза еді. Енді Байбұлан дастарқаны, Байбұлан мәрттігі, Байбұлан үйіндегі Шашубай мен Жамбыл айтысы ауыздан-ауызға аңыз болып жетіп, ұрпақтың аузында қалмай ма?

Шаһарым Тройцкі, Қарқаралы,

Барады кешкі базар тарқағалы.

Бірқатар тосын адам кіріп келді,
 Уа, шіркін, ішінде бұл адамның Жамбыл бар ма?
 Сол шіркінді отырмын байқағалы...

Амандық-саулық жоқ, Шашубай құйындата бастады. Бұл ақындықтың гадеті. Әуелі өзінің мысы жоғары екенін көрсетіп, қарсыласын тұқыртып алу. Шашекең де сол жолға түсті. Денесі қызған сәйгүліктей тоқтар емес. Қырағы көз ақындар қарсыласының тобын бір көргеннен сынап, бағалап үлгереді.

Жамбылдың қасында қыликөз біреу отыр. Мәңке таңқы мұрындау екен. Осы да жеткілікті. Шашубай гармонын оң иығына бір, сол иығына бір тартып, ұрымтал тұстан килікті.

Бір көзі Сәлижанның қисық екен,
 Байбатшаң Мәңке менен пұшық екен.
 Болғанда бірің ойқы, бірің шойқы,
 Бәрі де бап келісіп отыр екен...

– Шашубай десе Шашубай. Арқаның ақ тұйғыны ғой, – деп Байбұлан айғай салды.

Бұл таптау психологиясы. Қатаған мен Сүйінбай айтысында жарықтық Сүйекеңнің әубаста сөзі тамағына кептеліп сөйлей алмай қалмай ма? Дәл сол күй Жамбылдың басында бар-ды. Жан-жағына қарап, Байбұлан бай тобына көз жүгіртіп отыр.

Шашубай шашасынан жел гулеген жүйріктей құйқылжытады.

Арқада мен айтамын салдығымды,
 Мұнда келсем айтамын,
 Бақия, Барлыбек, Тұрлыбектей хандығымды.
 Қалада осы үшеуі аман болса,
 Бұзбайды жандаралдар жарлығымды.

– Жапсаңшы мына арғынның көмейін, – деп Мәңке болыс қонышынан қамшысын суырып алды. Есіне Тезектөре түсті ме екен? Қараның қызарғаны жаман болады екен. Енді болмаса жарылып кетер... Үні шықпай қалды. Жамбыл жан-жағындағы іркіс-тіркіс отырған адамдарды ары-бері итеріп жіберді де, домбырасына қол салды:

Әй, Шашубай сен бір Арқадан қашып келген жалаң аяқ,
Жел сөзді не қылайын сенен аяп.
Тілінді аңдап айт та, байқап сөйле,
Тимей ме бүйте берсең, саған таяқ.

Шашужан, сен Көкшетау, Қызылжардан келіп жүрсің,
Дидарын жақсылардың көріп жүрсің.
Аузыңда өлең деген мәлегің бар,
Әркімге сөйлеп-сөйлеп беріп жүрсің.

Шашужан, мен алдынан жақсылардың өтуші едім,
Мен-дағы қуғанымды жетуші едім.
Ұлына ұлы жүздің тіл тигізбе,
Жылына бір күн көріп кетуші едің.

Шашужан, мақтанбағың, Арқадан мен көрген арғын,
Бұл жерге бай боп жатыр келген арғын.
Келді де Жетісуға байып кетті,
Арқада біз таба алмай жүрген арғын.

Шашужан, бастапта Байбұлан келіп еді,
Мінгесіп қарала атқа.
Қос тігіп Алматы Тастағында үш жыл жатты,
Елімнің кеңшілігін сонан байқа.

Алсын деп тері-терсек аралатты,
Мұнымен Байбұланың тыныш жатпай,
Қиқақтап қарала атпен атын сатты.
Жуындымен бай болған Байбұланның,
Қойшысымен айтысқан байлар құсап,
Айтқаным жақсылығымды жарамас-ты.

Шашужан, мұнда келсе мақтайды Барлыбек, Бақиясын
Сайлауға шықсаң екі көзің төбеңде ақиясың,

Әсте жоқ мұсылманға жақындығың,
Орыстың баса киіп тақиясын.

Құдайдың өзі патша, өзі құдай,
Бір жерден алар тауып ақиясын.
Су орнына ішкенің арақ, боза,
Дозақтың ортасында отырарсың,
Дініне кесек атқан сұрқиясың...

Өлеңнің соңы айтылмады. Арақ пен бозаға сылқия тойып алған орыс киімді Бақия Жамбылға тұра ұмтылады. Мәңке Жамбылды көлегейлеп, қарсы шықты. Дастархан қалды тапталып, төбелесу, қамшыласуға ұласты. Арашалаған ағайын Жамбыл тобын бір үйге, Шашубай тобын бір үйге түсірді. Бірақ келісті қонақасы болмады. Бірақ Байбұлан бай істі насырға шаптырған жоқ.

– Тамашамыз талапай болды. Ниет түзу еді. Бозадағы сөз болса да бауыздау сөз болды. Ұлы жүздің баласы үй менікі, жол сіздердікі, – деп 40 сом айыппұл төлейді.

Шын ақындар бір-бірінің қадірін біледі. Олар төс қағыстырып дос болды. Арқаның әні Шашубайдың сүйікті әніне айналып, Жетісудың сырлы әні Арқаға тарап жатты.

БАЛУАН ШОЛАҚ

– Манақ келді, Манақ...

Жамбылдың құлағына бұл хабар жайлы тиді. Өйткені ол жас еді, құлақдар еді. Қазақ даласының кеңдігі шығар, Жетісуға жаз жайлау кезінде жан-жақтан ақындар мен сал-серілер келіп жататын. Ал ақын үшін дүрмектің, көрмектің орны бөлек. Манақ келді дегенше, жақсы хабар келді дей бер.

Жамбылдың айтқаны айдай келді. Манақ сәлемін берісімен, жөн сұраспай-ақ әңгімесін ағытсын.

– Арқаның қақ төрінен Балуан Шолақ келіпті.

– Е, жолбарыстың аузын айырған Балуан Шолақ па?

– Жолбарысын білмеймін, орыстың жандаралының жанын жаһаннамға жіберіпті.

– Е, қашқын десеңші...

– Болса болар. Өз елін паналап келгені де...

– Өз елің не?

– Дүние бұрандаған бір қисық жол. Баяғыда арқаға ауған Сары үйсін екен.

– Сонда қайда түсіпті...

– Сары үйсін Қалидың ауылында...

Жамбыл әлі демін баса алмай тұрған Манақты қасына отырғызды. Ол салқын сары қымыздың бір шарасын басына бір-ақ көтерді. Сонан соң:

– Тұқымға тартпай қоюшы ма еді? Бізді қақпақыл тас құрлы көрмейтін Қали палуанның өзін Балуан Шолақ оңына бір, солына бір қойып отыр. Апырмай, мұндай қарулы адамды көргенім осы... Балуан Шолақты көрген де арманда, көрмеген де... Дауысын айтпай-ақ қояйын. Туылдырық көтеріліп кете ме деп қалдым.

Мұны естіген соң Жамбылда дегбір қалмады. Көкшетаудан келген Балуан Шолаққа сәлем беру керек. Ата салты осы. Алыстан алты жасар бала келсе, алпыстағы шал сәлем бергені абзал.

– Мақыш пен Сәдібекті шақырындар. Аттарды әзірлендер. Таңғы салқынмен шығамыз.

Мақыш пен Сәдібек аттары шыққан ақын әрі балуан еді. Құс салып, ат қосып дегендей думанды даланың серілеріне ұқсап жүретін өнерлері бар еді.

Сарыүйсін сон-ау Балқаш көлдің сағасына жақын Күрті бойындағы Топар өңірін мекендейтін. Арысы Шу, берісі Құйған жағында тұрады. Арқа мен Жетісудың жамырай аққан өзен-көлдерін тұрақтап жүрген, атақонысты елі.

Жолай екі таң асырып, Топарға келгенде дүние-дәуреннің үстінен шықты. Алтыбақан құрылып, қазан-қазан ет асылып, саба-саба қымыз сапырылып той-думан қызған шағы екен.

Айым да сен, Ғалия, күнім де сен,
Оң қабағым тартады күлімдесең.
Келмейді деп, Ғалия қапаланба,
Амал қанша бір минөт кідірмесем.

Аппақ қардай етіңнен,
Ғалияжан, бетіңнен...
Аппақ қардай тамағың,
Күлімдейді қабағың...

Балуан Шолақ десе Балуан Шолақ екен. Жамбылды құшақтағанда тұрымтайдай күй кешті.

Алатаудың Жамбылы,
Сарыарқаның жаңбыры,
Алатаудың бұлбұлы,
Сарыарқаның дүлділі.

Мақыш ақын осылай әндетіп, бешпетін шешіп, бұлшық еттерін ойнатып, алаштың екі арысын таныстырғанына мәз болып тұр еді. Әрі белдеспек те ойы бар ма...

Жамбыл домбырасының ұшымен Мақышты жанай тұртті. Есті жігіт емес пе, Мақыш қоқиланғанын қоя қойды да:

– Ағамның жағасына жармасқан ойымның айыбы бар. Балуан аға Кержорғаны жолыңызға байладым, – деп Сәдібектің жетегіндегі жорғасының тізгінін алып, мамағашқа байлады.

– Сары үйсін елім еді, Жетісу жерім еді, – деп Балуан Шолақ Мақышты белінен қапсыра құшақтап бір қолымен атқа қайта дік еткізіп отырғыза салды.

– Жүгеніне емес, жүрегіне разымын, – деп Балуан Шолақ Мақышты бір көтеріп тастады.

Қайта мал сойылды. Қали Сарыүйсін қаптаған дулат, шапыраштыға риза еді. Сол түні ешкім көз ілген жоқ. Балуан шолақ Ғалиясын, Жамбыл Бұрымын айтып, таң атырды. Кездейсоқ кездесіп, қимай қоштасты.

Кененді шақыртып, Балуан Шолақтың әнін рахаттана тыңдай отырып, «Өлеңге Жамбыл жүйрік – әнге Кенен» деп той-томалақта Балуан Шолақ әнін айтқызбай қоймайды екен. Жамбылдай насихаттаушысы бар Балуан Шолақ әні Жетісудың сегіз айғақты әнінің қатарына қосылып еді...

ӨСТЕП ӨСИЕТІ

Ел жайлаудан түсе бастаған. Әдетте бұл қоңыр күздің келгенінен хабар береді. Сондықтан да жайлау тақырланғанша жылқылы ауыл да, қой-ешкілі ауыл да асықпай, жусаны мен киік оты әрі жапырыла қоймаған Құлансаз, Суықтөбе бойын айналсоқтап, неғұрлым кеш түсуге тырысады.

Ақтер-көктер болып шабарман жеткенде бәрі елең ете қалған. «Тағы бір сұмдық болғаны ма?». Жау шапқандай иттер абалап, ат үркетіндей не болып қалды?

– Уезден хабар келді, – деді ол екі өкпесін қолына алғандай. Ат емес өзі шауып жеткендей сөйлей алмай тұр.

– Жайшылық па? Қасқыр талаған қойдай көзің ақиып кетіпті ғой, – деді Жамбыл шабарманға.

– Патша ағзамның, ақ патша тұқымының таққа отырып, ел билегеніне 300 жыл болыпты. Соған ұлан-асыр той жасамақ. Алматыда үлкен айтыс. Соған Жамбыл келсін деп пәрмен салды.

– Пәрмен деймісің? Ақынды пәрменмен емес, салтанат сәнмен шақырмаушы ма еді?

– Той десе, қу бас домалайды. Игі жақсылардың ішінде дулат-шапыраштының игі жақсылары мен ақын-жыраулары бар деседі...

– Шабарман шаба бермей, кім бар, кім жоқ екенін білмеуші ме еді? Бай-шонжарларың белгілі. Ал ақындардан кім бар?

– Кім бар дейсіз бе? Әуелі құдай үшін бір жұтым су беріңдерші...

– Орыс секілді аттың үстінен шоқалақтамай үйге кір. Шайың да, майың да бар. Жөніңді де дұрыстап айт...

Шабарман жайланып отырып, әуелі айран ішіп тостағанды босаты. Сонан соң екі-үш кесе шаймен тамағын жібітті, нан жеп, ұртын майлап алды. Сонан соң «ал сұрай беріңдер» дегендей шегір көзін қадап әркімді бір шолып шықты.

– Шегірткенің айғырындай шекірейгеніңе болайын. Қашан, кімдер бар?

– Жамбыл аға, Жетісу ақындарының бас ақыны деп Сізге ат шаптырып отырған жоқ па? Алматыда Көктөбенің етегінде Алматы өзенін бойлай үй тігіліп жатыр. Үш жүз, үй оған қызмет көрсететін тағы үш жүз үй. Ордалы ауыл. Үлкен Өстепке болады деп жатыр.

– Шабарманым жарадың? Тағы не естіп білгенің бар?

– Ақындарға арнайы ақбоз үй тігіліп жатыр. Айтысқа тағы бір он алты қанат үй бар. Керегесі көтеріліп қойылмақ. Төрт жүз-бес жүз адам айтысты естиді-ау...

– Жөн-ақ екен, кімдер бар сонда?

– Менің білгенім мыналар Жамбыл аға: – Шағатайдан – Шарғын ақын, Меркеден ысты Арқабай Майкөтұлы Мамырайым ақын, жаныстан Сәдібек Мүсірепұлы, Мұхаметжан, Шүктей ақын, әлті руынан Қарабек, Әбдіқадыр Қасымбаев, бұйдас руынан Жанақбай, інісі Кенен Әзірбайұлы бар ғой деймін.

– Қызталақтар қонысымды алған патшаны мадақтапмақ екен ғой.

...Алматы өзені бойы бір қала екен. Жыпыр-жыпыр халық. Жамбылдың сөз бастайтын жолы бар. Аты шыққан ақтаңгер. Ең әуелі бойын дір еткізгені орыстың арағының иісі болды. Бозаға елтіген қазақты да суқаны сүймейді. Ақын келді деп жік жапар жан болсашы. Ақындар киіз үйден сытылып шығып, маз-майрам топқа кеткен. Сондағысы тамақ қамы. Жамбыл ғана жантайып жатып, көл-көсір алтын ақындарға әзірге бұйыра қоймаған ас мәзіріне жиіркенішпен қарап отыр.

Осы кезде қылыш асынған оқалы әскери киімді біреу кіріп келді. Қасында жандаралдың тілмашы Бақия Сырттанұлы мен Ойаздың тілмашы Тергеусіззов бар. Лихановтың көзі қанталап кеткен. Тамақ іздеп кеткен ақындарды сұрады. Бұл Жамбылдың қытығына тиді.

– Бір үйде қамалып, ақын қалай омалып отырады. Кетті де тамақ іздеп.

Шала мас Лиханов бұл сөздерді естіген соң тіпті құтырған иттей Жамбылға тап беріп, қолын көтерді. Мұндайды күтпеген Жамбыл орнынан атып тұрып, тұра ұмтылды. Бағанадан бері сөзге жарамай тұрған Бақия мен Тергеусізов қаумалап, Жамбылды құшақтай алды.

– Қайтесің оны. Сүйекең айтқан «орыс та болса қонысың» ғой. Онiкi мастық қой, – деп шыр ете түсті Бақия.

– Суын құйып, б...-ын жалап жүрген соң басқа не дерсің? Ары кет, – деп Жамбыл Бақияны итеріп жіберді де, домбырасын қағып-қағып жіберді:

Әділі жоқ ояздар,
Әділетін бұрады.
Ақталықты айланып,
Есігінде тұрады.
Жазығы жоқ Жамбылды,
Төбеге келіп ұрады, – деп төгіп-төгіп жібереді.

Осы кезде үйге мұрнынан қан ағып бір көзі соқыр Шарғын ақын кірді. Байғұс ағаштан алмұртты үзіп жегені үшін жазаланыпты...

Бұл Жамбылдың жүрегіне шегедей болып қағылды. 1913 жылдың күзі осылай жанын жаралап, көңіліне қаяу салды. Ол ақын жүрегінен жыр болып құйылды. «Өстепкеде» осылай туды.

Үйсін, найман саңлағы,
Өстепкеге жиылдың.
Жолдың ұшып шаңдағы,
Алматыға құйылдың.
Елде жүрген егейкер,
Қалада құр үйілдің.
Ұлық көрсең ұйлығып,
Желді күнгі қамыстай,
Жапырылып иілдің.
Жүріппіз сыр алыспай,
Жайларыңды түсіндім.

Келтіріндер намысты,
Бек қорланып күйіндім.
Бүйтіп қызық көргенше,
Өзі жақсы үйімнің.
Шұлғымаймын сендерше,
Керегі жоқ сайыңның.
Қор болмаймын өлгенше,
Өлеңіме-ақ сиындым!

Өлең ду етіп тарары да кетті. Жамбыл сөзі жатталды. Лиханов Бақия арқылы сый-сияпат жіберіп ақынның аузын жаппақшы болған. Бірақ Жамбыл өлеңі тепсең де қалатын сөз емес, өртеңде тұратын өрлі сөз еді. Өстепкеден Жамбыл сый-сияпат емес, абыройына абырой қосып қайтты. Өстепкенің өсиетті сөзі ретінде халық санасында қалып қойды.

ЗІЛДІ БҰЙРЫҚ

Өмір сүрген сайын көре бересің, көрген сайын не дана боласың, не қапа боласың? Жамбыл жетпіске жеткенде тыныш өмір сүрем деп ойлаған. Жағдайы дыйлы, өзі сыйлы. Күнірентіп күй тартып, өткен-кеткенді еске алып, мырс етіп күліп қоятын.

Жамбылды атқа қондырған, айқайлап әнге салдырған 1916 жылдың қаралы бұйрығы еді. Патша соғысы тыйылмады, орыстың жағдайы қиындады. Майданға Ресейдің шеткері аймағындағы бұратана халықтан қара жұмыс үшін 19 бен 31-дің аралығында адам алу жарлығы шықты. Бұл ел ішінде дүмпу туғызды. Онсыз да аз, онсыз да титықтаған халықты жылату патша ағзамға оңай екен. Мұны халыққа түсіндіру үшін ояз тағы да ақындарды Алматыға жинады. Бірақ Жамбыл жүрегі бұл насихаттың опа бермейтінін де, халыққа жақсылық әкелмейтінін де ұқты. «Иә, иә» деп кеткенімен Жамбыл аузынан мүлдем бөлек сөз шықты. Сөз емес-ау кесіп түсер алмас сөз шықты. Ол Бекболат Әшекеев пен Сатай батырдың қолдарына рух берер сөз

арнады. Шәкірт інісі Мақыш ақын да домбыраны сүйеп, қолына сүңгі алды. Жетісу жері қазақ жерінде басталған ұлт-азаттық көтерілісінің қатарына қосылды. Мұндайда ақын сөзі, ақын рухы керек.

Қызығыңды көп көрдім,
Қарабастау, Құлансаз.
Күндерімді өткердім,
Сенде жүріп ұзақ жаз.
Көкорайға жайылған,
Секілді едік үйрек, қаз,
Патша әмірі тарылды,
Оған қылар бар ма ылаж?!

Бірақ ақын күйрек сөздің емес, байрақ сөздің байлауын айтады.

Халықтың еркі кетті баласынан,
Сөзімнің ғибрат қыл сарасынан.
Ақ патша бұйрық қылды солдат бер деп,
Он тоғыз – отыз бірдің арасынан.

Осыған тірі отырып көнеміз бе?
Іріктеп бар боздақты береміз бе?!
Болмаса елдік қылып, тізе қосып,
Батырға қол бастаған ереміз бе?!

Жамбылдың жаны күйзелді. Оған Сатай батырдың ұрыста қаза болғаны қосылды. Бұл аз дегендей Мақыш ақынның атына оқ тиіп, жараланып ол келді. Патша зеңбірегі мен мылтығы қылыш пен шоқпарды жайпады. Көтеріліс тапталды. Бекболат Әшекеев дарға тартылды. Бұл қалай да ұрпақ жадында қалуға тиіс. «Зілді бұйрық» толғауы сол Суықтөбе бауырындағы қалың дулат пен шапырашты рулары оғландарының ерлігін дәріптеді. Бұл тарихи дерек.

...Ешқайсысы айтпаған соң айғай сап кеп,
Өзі айтты Жандаралдың «Бекболат» деп,
Бекболат бола қалса ту көтерген,
Бұйрық қылды «Дарға асып тарт!» деп.

Сол жазалылар қатарында ағайын інілері Қалиқұл мен Байбосын қоса кетіпті. Саттар бауыр оққа ұшты. Бірақ Жамбыл оларды шейіттердің қатарына қосады. Олардың ерлігін жырлайды.

Аттандық ұлығының қонысына,
Елді сорған борсықтай болысына.
Көп ерлер қаза болды жауға аттанып,
Көксеген азаттықтың соғысында.

Би, болысты тәңірі атты,
Ел қорғауға жарамай.
...Енді ойласақ не қалды,
Атажұрттан кету бар,
Жолға тігіп не жанды,
Тәуекелге беку бар!

Жамбыл жігерлі сөз айтты. Бұл өлең ауылдан ауылға жетті. Енді Жамбыл жай ақын ғана емес, рухшыл, көтерілісшіл ақындардың санатына кірді.

Халық сөзін сөйлейтін ұлдарын халықтың өзі көтеріп алатыны осыдан ғой. Жәкеннің «Жамбыл менің жай атым, халық менің шын атым» деуі жарасымды.

ЖАМБЫЛ ҚОЖАШҚА ӨЗ ДОМБЫРАСЫН НЕГЕ БЕРМЕДІ?

Жамбыл өлең сөздің киесін білді. Өлең оны асырады, өлең оны асқақтатты, өлең оның жан серігіне айналды. «Ой қозғаған домбыра, сөз қозғаған домбыра» кім көрінгеннің қолына ұстата салар мал-дәулет емес. Оны ұстау үшін бақ керек.

Момыннан туған Қожаш әкесіне тартып, өлеңге таласып жүрді. Домбырасы да, дауысы да байыпты. Жыр-дастандарды да жақсы айтады. Бірақ Жамбыл өз өмірін ойлайды да, өлеңнің адам асырай алмайтын шағы келгенін іштей сезген. Әсіресе, 1918 жылғы Жетісудағы

жұт Суықтөбе бойына қатты тиді. Бұл кезде Жамбыл жетпістің екісіне келіп, өлеңнен гөрі көгенге көбірек көз салып жүрген шағы еді.

Қожаштың өлеңді серік етуіне іштей қарсы болды. Ел аралап, ағайын жағалап, өлең айтып мал жинау келмеске кетіп барады. Ауылдағы аш жыландай сумаңдаған сөздерді Жамбыл естімейді деймісің, естиді.

– Домбырасын баласы Қожашқа батасын беріп ұстататын уақыты келді ғой.

– Өлеңімді өлгенше серік етем, домбырамды ешкімге бермеймін. Домбырам баламнан да ыстық.

– Жамбыл сараң, өлеңді баласына да қимайды.

Бірақ Жамбыл сияқты өлең қасиетін бұлар түсіне ме? Опай-топай заман. Өлең қуғанша мал жинасын. Жападан қалған Жамбыл-ақ өлеңнің отын жақсын. Әйтпесе, Қожаштың қаны өлең десе қозатынын Жамбыл білмейді деймісің? Қожаштың да өмірі өзіне ұқсас. Ағайыны Бимембеттің еркекшора қызы Сәулетаймен Қожаштың айтысы, ағайынның арасы ашыла жаздап тұрғаны Жамбылды алаңдатады. Жеті атаға толмаған. Сол айтысты Жамбыл жатқа біледі. Өз тағдырымен тағдырлас мұңды сезеді.

Қожаш:

...Өтіпті талай ғашық зарлы мендей,
Өмірін бір жасауға шарты келмей.
Осы жұрт Қозы Көрпеш – Баян дейді,
Мені мен болды ма екен о да сендей?
Қолынан бар келгені өлең болып,
Сарнаған зарын төгіп, тіл мен көмей...

Сәулетай:

Көрсеткен көптен ыстық жұлдызыңды,
Жаратқан жер мен көкті құдайым да
Жатжұртқа жазды мені тәңір деген,
Кететін амалым не, ылажым не?

Қожаш:

Қырғындай қызық емес қыздың тойы,
Қайғы мен мұң байланған өмір бойы.

Жалғанда жаным сүйген сәулем едің,
Өзіндей қайдан болсын қара торы...

Сәулетай:

Артына өмір шіркін қайрылмады,
Өзіме жолдасымды сай қылмады.
Мақтаншақ малға сенген баға білмес,
Сүймейді жас жүрегім бай мырзаны.

Сүйек сырқыратар бұл жағдай Жамбылға жақсы таныс. Сүйгеніне қосыла алмаған жалғыз Қожаш па екен?! Бірақ киелі өнер өзі келіп қонады. Батаны ер көтереді, ал өнер мен ақындық батырлықпен парпар. Киелі ақындық не тауып қонады, не ауып қонады. Жұрт мұны қайдан білсін?

Қожаш өмір салмағын көтерсе де, домбыра салмағын көтере ала ма? Баласынан әке несін аясын?! Жанын да береді. Қожаштың ақылы да осында. Ол әке алдында жығылып, өзінің Сүйінбай аға алдына құлағаны секілді бата сұрамады.

Ақылы бар ғой Қожаштың...

Өзегін өртеген Қожаш 1932 жылы дүниеден өтті.

ҚҰЛАҒЫМДА ТҰРАДЫ ОСЫ ДАУЫСЫН...

Жамбыл баба көзі жұмылғанша өмірге, сұлулыққа ғашық болып өтті. Ол қазақтың ежелгі, дәстүрлі әзіл-қалжыңын берік ұстанып, жасының ұлғайғанына қарамастан сөз қағыстырып, сөз жарыстырып жүрген. Бұл – қазақтың ауыз әдебиетінің озық үлгісі. Ал көңіл – өмір өлшеуіші. Өмірдің ең қиын сәтінің өзінде іңкәр сезімге жол таба алатын адам бақытты. Әсіресе, өнер адамы үшін. Сондықтан да Жамбыл тәтемнің тағдырындағы сыйластық сезімінен туындаған сәттер де қызық. Бұл Жәкеңнің ақындық табиғатын тануға мүмкіндік береді.

...Нұрила ақын туралы аңыз көп. Бірақ оның ақындық өнерді жоғары қойып, сөзге қызмет етудің үлгісі болғанын көп адам біле бермейді.

Мәртай – менің анам. Өмірде жесірліктің ащы дәмін татты. Бірақ мойымады. Бізді, Уәли ағам екеумізді оқытты. Анам керемет құрақ құрайтын. Кезінде айтысқа түскен. Аңыз-жырларды, ертегілерді көп білетін Мен сол жырларды анамнан естідім. Санамда қалып қойды. Соның бірі Нұрила ақын туралы болушы еді.

Шешемнің айтуына қарағанда Нұрилаға ақындық бесігінде түскен. Жылағанының өзі ән секілді шығады екен. Сол Нұрила айтыста алдына жан салмай аты дүркіреп шыққан көрінеді. «Кенен ақын, келген ақын, кедей ақын» деп сал-сері Кенен Әзірбаевты тұқыртқан. Бірақ оған көз тиді, жанып кетті, – деп отыратын.

Бала кезде «көз тию», «жанып кетті» дегенді түсінбейміз. Аса мән бере де бермейміз. Кейін әдебиетке келген соң, ақындық күйік екенін түсіндік қой.

Жамбыл тағдырындағы Нұрила ақын кім? Осы төңіректе біраз ізденіс жасауға тура келді. Осылай Жамбыл ақынның әйел тағдырына ерекше мән бергенін, жүрегін сыздатқанын түсіндік. Нұриланы Жамбыл 1919 жылы жаз жайлауда көреді. Бұл кезде Жәкең жетпістің үшеуіне келген ақсақал болатын. Бірақ домбырасы сүйеуге қойылмаған, аға Жамбылдан дара Жамбылға көтерілген сара шақта болатын. Үзіп-жұлқып өзі кірмей, даналықпен шешім айтар құрметіне бөленген шақ.

Дулат Қасым Ысмайылұлы бір балаға зарығып жүріп, алпыс жасында ұлды болады. Сол шілдехана тойына Жетісудың ақындары жиналады. Қасымның зарығып көрген ұлдан аянары жоқ. Сауын айтты, 60 үй тікті. Екі күн той тойланып, ат жарыстырып, көкпар тартылып, жұрт мәре-сәре болады. Тойға Жамбыл, Бармақ, Кенен, Шүкітай, Үмбетәлі ақын қатысып, арнау жыр айтылып, ән шарықтап, күй тартылып, той-думан тарқайды. Әр ақынға бір-бір байтал беріледі. Енді көшкен ауылдай жұртта қалған қиын-ақ екен. Қасым да, ақындар да бір-бірін қимай, қош айтыса алмай отырады.

– Қонаққәде деген бар. Әй, Қасым неге жөн сұрамайсың? – деп Үмбетәлі Кәрібаев, домбырасын алып өлеңдете жөнеледі:

...Бұл Үмбет жалықпайды сапылдауға,
Менімен айтысқандай қатын бар ма?!

Қасым тосылып қалды. Бесті қымызға бөккен ақын бір-бірімен сөз жарыстырып көріп еді, берекесіз болды.

– Қасеке, Жанту ағайынның Нұрила ақыны бар емес пе? Қияқтың келіншегі. Пәуеске жіберейін. Екі-ақ сағаттық жол емес пе?

Ауылдың сөзі орақты, Зинаділі орынды ұсыныс айтқанда жұрт мұны дұрыс деп шешті. Әрі Нұрилань алып келуге Зинаділді, Табылтай, Иманбай деген беделді ағайынды қосады.

Нұрила он бір ақынды құлата жеңіп айтыскер келін аталып кеткен. Жаныс көп пе, қамыс көп пе? – деген өскен елдің қызы. Арыдан тартса Төле бидің тұқымы, беріден келсе Ноғайбай бидің қарындасы. Жақыннан тартса Кененнің қандасы. Күйеуі Қияқ Сәтбаев та алыс емес. Дулаттың Ботбайы.

Үмбетәлі Кәрібаев Шапыраштының Айқым руынан шыққан кеуделі ақын. Нұрила ақынға кісі жібергенде Үмбетәлі 32-дегі отты жігіт еді. Ал Бармақ ақын Шу бойының Сәмбеті, 35-тегі жігіт ағасы. Кенен болса ұзынтұра, атжақты ақын-әнші болатын. 37-дегі сәйгүлік аттай тықыршыған кезі. Бұлар ілінерге қара таба алмауы осыдан болса керек-ті.

Шақырушы топ кіріп келгенде Нұрила бала емізіп отыр екен.

Шүкітай ақын серілігімен аты шыққан. Суырыпсалма ақындығынан гөрі әншілігі мығым. Шамалған өлкесінің Орынбеті, елуге ентелеген шағы. Бұл кезде олар жас та емес, жасамыс та емес, ақыл тоқтатқан, жігіттік желігі басылған шақта еді. Бірақ ақындық адамды қартайтпайды. Өзі де, сөзі де қалмаған кез. Қыстан қысылып шыққан жұрт, жаз жайлау – қызық дәурен.

Нұрилань босанғанына үш-ақ күн болған. Белі қатпаған шақ. Буыны босап, аналық өнін ашып, сұлу жүзі одан әрі нұрланып отыр.

– Ағалар-ау, үш күн болды. Енді не істеймін. Жамбыл аға шақыртса не дерім бар...Обал емес пе, ақ ауыз сәбиге.

– Барасың да қайтасың. Қайта әкеліп саламыз. Тойдырып емізіп кетсең, тойған қозыдай ұйықтай бермей ме, бәтшағар...

Жиырма бестің желігі ме, жыр жампозы Жамбылдың пірі ме, әйтеуір Нұрила «жоқ» дей алмады. Қияққа қиылып қарады, бұл жерде қара сөз жүрмейді, киелі өлең жүреді.

Бар десе менің байым бата берер,
Құндақта бөпем әзір жата берер.
Қынжылмай осы айтысқа жіберсеңші,
Бір түнгі азар болса ұйқың өлер.
Нәр берер нәрестеге құдай шебер...

Өлең мен өнер тіршіліктің де, аналық ақ тілекті де жеңді. Белін белбеуленіп келген Нұрила кіріп келгеннен дауылды жыр туғызды.

...Жолдаспын өмір серік өлеңменен,
Қызықтан өнер қаздым тебенменен.
Кененді бір көруге құмар едім,
Атақты әншіл ақын дегенменен.

Жеңіп ем былтыр ғана Арғынбайды,
Осы үйде домбырасы даңғырлайды.
Мен бар жерде айтпастай болып еді,
Әйткенмен, ақын шіркін, ар қылмайды.

Нұрила осылай той тамашалап отырған ақындар Оспан мен Мақышты, Шүкітайды, Жартыбайды, Үмбетәлі мен Бармақты шайнап тастайды...

Ортамызда ежелгі жырау отыр,
Барлық ақын бас қосқан мынау отыр.
Сіз тыңда сізден соңғы айтысалық,
Жай бізді Жамбыл ата сынап отыр.

– Орынды сөз орнын табады. – Ал, жабылып көріндер, – деп Жамбыл бас шұлғыды.

«Ақындықтың әртүрін байқасармыз» деп Шүкітай жол береді. «Әнші басқа, әртүрлі ақын басқа, менің мұндай жарысқа мәнім бар ма?» – деп Кенен жол берді. Қатын ақын іздеген Үмбетәлінің құдайы берді. Жекпе-жек қалды.

«Аттан байтал аптығып озған емес, Сұрамасын сондықтан сенен сауға» деп Нұрилань кемсіте сөйлеп, ұрғашылығын бетіне басқандай болады. Бірақ сасатын Нұрила ма? «Екі сөзге келмей-ақ еркектендің, Сөз жақсысын білмейтін тентек пе едің? Ақын десем, шіркін-ай, әңгіме едің? Әңгіменің будасын дәмді жерін». Сұлу сөз, көрік теңеу құйылып жатыр.

Жамбыл Нұрилаға риза болып отыр. Құндақтаулы баласын тастап мына ақын елітіп отыр, маңын ерітіп отыр. Бала да, бай да ұмыт. Әбден ішқұса боп айтысты аңсап қалған ғой...

Үмбетәлі:

Шешен десем, Нүрік-ау, шатпақ па едің?
Сұлу десем, сұмпайы сагпақ па едің?
Аты шыққан әйгілі жорға десем,
Арқасына ер батқан ақсақ па едің?...

Нұрила:

...Құдайдың білесің бе қылы тапшы,
Жалпы көпке жетеді қайдан жақсы?
Ақынның атағына кір жұққызып,
Ел қыдырған диуана сен бір бақсы...

Айтыс қызып барады. Бәрі анталасып «енді Үмбетәлі не дер екен, енді Нұрила қалай жауап береді» деп екі ақынға тесіле қарап, әр сөзді қағыс жібермей жаттап отыр. Ертең бұл ақын жыры Жетісуға тарайды да кетеді. Шіркіннің бір сөзі өзгермейді-ау. Кейде таратушы адам айтушыға ағайындас болса, өз тарапынан өңдеп жіберетіні бар. Бірақ мұны куәгерлер жоққа шығарып келесі бір айтыста түзеп береді. Даланың осындай асыл заңы да бар.

Үмбетәлі:

Азар болып шығарсың долы қатын,
Долыменен перінің жолы жақын.
Іздеген мақсатына жетпей қоймас,
Бір асқанға бір тосқан жолығатын.

Нұрила:

Салтымнан самғағанда адаспаймын,
Саналы болса сөзің таласпаймын.
Бойыңда шықпай жүрген ұшығың бар,
Өлеңмен оңды-тарта аластаймын.

Жәкең бұл айтысқа қызықтап қарап отыр. Теңеу жағынан, салмақты ой жағынан да Нұрила Үмбетәліні ығыстырып отыр. Әсіресе, «қатыннан айырмасы жоқ көселігі, шала піскен қауындай» деп кескіндеуі келісті-ақ. Осы жерден айтыстың тоқтағаны жөн. Жеңілген адам жан себелеп кететіні бар. Үмбетәлі соның күйін кешіп отыр. Жамбыл домбырасын алып, қолын көтерді. Осы кезде Нұрила жұрт назарын Жамбылға аударды.

Ал, Жәке, Үмбетәлі тері тұлып,
Қаупитқан ішіне бір сабан тығып.
Түбінде бір керегі болар десең,
Апарып босағаға қойғың іліп.

Қару өлең бұл сөзге қайдан тапсын,
Жүйрігінің Нұрила басын тартсын.
Кім жеңді осы арада кім жеңілді,
Қазылық енді осыған Жәкең айтсын...

...Нұрила ақын емес пе? Қорқынышы да бар. Жәкең бұра тартып шапырашты жағына шығып кете ме деген қаупі де жоқ емес-ті. Сондықтан да әділдік сұрады. Жамбылдың да бұра тартпай тура сөйлейтініне сенді.

Жан қысылым деген осы. Сүтке толған Нұриланың төсі әнге иіп, омырауы сүт боп кетті. Қатын-қалаш та, жігіт-мігітте мынандай сәтті естіп те, көзбен көрген де емес. Айтыс үшін үш күндік баласын тастап келген Нұрилада ес жоқ-ау, сірә...

Жамбыл:

Жамбыл сөзін бастаса бастан айтар,
Түйіп түгел соңына тастап айтар.

Бақ берген маңдайына бас бармақтай,
Жүлде алады әр жерде жүйрік байтал.

Бағасы жанса байталдың бағасыздар,
Адасқанын Үмбеттің байқады ол.
Бұл жердегі айтыстың кезегінен,
Нұрилаға беретін теңеуім сол.

Жүйрік озды жүйріктен құлаштаған,
Көрген жұрт мөріменен растаған.
Кәрі демей, жас демей айтысатын,
Сүйінбайдан соңғыға мирас қалған...

– Әділін айтпаса Жамбыл бола ма?

– Тура биде туған жоқ.

Ту бие әкелінді. Жамбыл Нұриланьң жолын бергізді. Ағылып тұрған ақын қызға әйел деп емес, ақын деп делебесі қозып отыр. Бірді-екілі сөз жарыстырса қайтер еді...

Жамбыл:

Тамаша үшін осындай бас қосқанда,
Сөкет болмас айтысқан кәріменен.
Бала күнгі әндерім ескі жолдас,
Ада-күде кеткен жоқ әлі менен.

Нұрила:

Дауысыңды неше қилы әсемдейсіз,
Желдетіп дауылыңнан бәсеңдейсіз.
Сіздің бетке мен қарсы тұра алмаймын,
Әлдилеп алдына алған әкемдейсіз.

Нұрила «Тендесе алман сізге мен жасым кіші, Босанғалы болып ед маған үш күн, Бөбегіме ағатай, мені жібер» деп әдептен аспай рұқсат сұрайды. Жамбыл: «Мұндай бала көргем жоқ, өткір тілге. Сөзіңнен сорғалаған тамады алтын. Тербеткен жүрегімді жас баладай, Құлағымда тұрады осы даусың» деп балаң «қаратабан болғанда үйге кел» деп батасын беріп шығарады.

Анам Мәртай айтады. Нұрила үйіне келіп мұрттай ұшады. Үш күн, үш түн қызуы көтеріліп сандырақтай бастайды.

Айтысты талай ақын арыстандай,
Қолма-қол жағаласып алысқандай.
Мен жүйрік, мен де дүлдүл деген сабаз,
Жеңілмей кеткені жоқ намыстанбай.

Сүзек те, басқа да пәле емес. Сұқ тиген, көз тиген Нұрилаға. Үш күннен соң дүние салған асыл-ау. Ту биесі қонақасына сойылыпты. «Көз жаман ...сөз жаман».

Жамбыл Нұриланьң өлгенін естігенде қатты өкініпті. «Дауысы көкке жетіп, аспан жарған» еді деп Нұриланьң нағыз ақын екенін топ алдында айтады екен.

Жамбыл таныған Нұрила ақын өмірі мен өлімі тым аянышты...

ҰЗЫНАҒАШ БАЗАРЫНДАҒЫ БІРАУЫЗ СӨЗ...

1920 жыл. Кеңес үкіметінің әлі мықтап орныға қоймаған шағы. Бірақ баяғы бай-шонжарлардың бағы тайып, топ алдында өктем сөйлей алмайтын кезі. Қалың жұрт жексенбі сайын осы Ұзынағаш базарына жиналады. Бірі сауда-саттық жасағысы келеді, бірі саясат, өсең-аяң тереді. Ал көпшілігі сөз қағыстарып қалатын ақындардың сөзін естігісі келеді.

Сол жылдың мамыр айы ерте жылыды. Көкорай шалғын шөп, бәйшешектер шығып, желпи ескен самал сонадайдан сезіліп, жақсы көңіл-күй кернеп тұратын әрбір адамды. Сондай жексенбі базарының бір күнінде Үмбетәлі, Шүкітай, Сәдібек және Саяділ ақын да келеді. Жұрт қолқаласа бір-бірімен сөз қағыстырып, тиын-тебен тауып, қантшәй алмақ ойлары да бар.

Бір кезде топ екі айырылып, жол ашты. «Не болып қалды» дегендей бәрі топ жарып келген адамға көздерін қадады. Бұл келген Жамбыл екен. Астында жирен аты бар. Үстінде көнелеу тон, басында

қара бөркі, қапталында домбырасы тұр. Ол топты ары жарып, бері жарып өтіп ойқастап жүр. Қырағы көзі халық ішінде кімдер тұрғанын байқап қояды. Бір кезде атының басын бұрып, топ шетіндегі арбаны бұқпантайлап тұрған бір топ адамның қасына келді. Домбырасын алып:

Кедей көтеріліп қырда тұр,

Байлар бұғып сайда тұр.

Жамбыл ақын мұнда тұр, – деп домбырасын қағып-қағып жібереді.

Жұрттың назарының бәрі Жамбылға ауды.

Жамбыл ақынның арқасы ұстап, бір жерде тұра алмай тұр. Көрдіндер ме ана байларға шүйліккенін, – деп Иманбай Мәңке баласы Саяділ Керімбеков ақынға қарап:

– «Болмасаң да ұқсап бақ» деген. Сөз табылғанмен жүрек табыла ма әркімнен, – деп сөзге сөз қосып қойды Сәт болыстың баласы Темірболат.

– Бізді көрген соң әдейі тиісті ғой. Тағы бір нәрсеге ілігіп қалмай тұрғанда қайтайық. Келесі аптада саудамызды жасармыз, – деді Жұмақан Алпысбай баласы.

Олар бай-шонжарлардың баласы еді. Базарламақ болып шет қақпай тұрса да, Жамбыл ақын көзіне түсіп қалды. Олар алды-артына қарамай базарды тастап шыға берді...

АТ ТАҒАЛАНЫП, КЕДЕЙДІҢ ОРАҒЫ СОҒЫЛҒАН КҮН

Бұл оқиға 1921 жылы болған. Жаңа ұйымдасқан колхоздың күншығыс жағындағы Шатайбұлақ деген жерге Ермекбай деген ұста мен Оспан ақын дүкен салып, кәсіп істей бастайды. Біреудің соқасын, біреудің орағын қайрап, арба соғып, арасында ат тағалайды. Жұрттың бәрінен мұндай өнер шыға бере ме? Ісі өніп, мұрттары майланып, ұрттары шыға бастайды. Жамбыл да дөнен шыққан арық боз жорғасын

тағалату үшін Ермекбайға келеді. Оспан сәлем берсе де, Жамбылды аттан түсіріп алмайды. Дүкеніне қайта кіріп кетеді. Іле-шала Жамбыл да атын кермеге байлай салып домбырасын ұстап дүкенге кіреді де:

– Ей, Оспан, сенің атың Тастемір Таңабай ма?

Большевик кедей күйін жаналай ма?

Бозжорға кібіртіктеп жүре алмайды

Қайтеді, Оспан мұны тағалай ма?

Екеуіңе бергенім жалғыз бақыр,

Ақсақ ұстаң қайда жүр бермен шақыр.

Ермекбай ұстаның ақсақ екені рас еді. Әрі бірі орағын істеп бермей, бір жалшы кедейден бидай дәмепіп отыр екен. Оны да Жамбыл алдын ала біліп келген. Енді сөзін арықарай жалғастырды:

Қарсы алдыңда отырған соқыр кедей,

Орақ алып қолына отыр кедей.

Бір орақтан алсаң да бір пұт бидай,

Қалтақтайсың, Ермекбай, ішпей-жемей.

Күнгей жақтан Ермекбай дүкен сапты,

Антұрған күнгей бетті қайдан тапты.

Бірің ақсақ болғанда, біреуің сау

Қайдан қостың екеуің ынтымақты, – деп сөзбен түйрей

жөнелді.

Оспан да, Ермекбай да сөзге келместен Жамбылдың атын тағалап, соқыр кедейдің орағын саптап, қайрап береді.

Жамбыл сөзі лезде ауыздан-ауызға тарап, бүгінгі күнге де жетіп отыр...

БІРАУЫЗ СӨЗБЕН БЕРІЛГЕН ТАПСЫРМА...

Сол 1921 жылдың қысы қатты келді. Бірақ өмір жолы бір бөлек. Өлік жөнелтіліп, қыз ұзатылып, жігіт әйел алып, той жасала береді.

Рахмет деген ортанқол шаруа адамы қыз ұзату тойын жасайды. Қазақ той болса жыл он екі айға қарамайды. Барады. Рахметтің қызының

ұзатылуына Жамбыл да шақырылады. Қара нөпір адам. Кейде осындай тойларда қыз ұрланып, ат жоғалып кететіні бар. Баукеспе ұрылар да қарап жатпайды. Жамбылдың алдынан Саяділ ақын шығып, атын кермеге байлап жатады. Сонда Жамбыл:

Менің мініп келгенім жирен дөнен,
Жорға басып аяғын киреңдеген.
Таса жерге байла да, шөп салып қой,
Біреу мініп кетпесін сүйреңдеген, – дейді.

Саяділ бір көзі табақта, бір көзі атта болып Жамбыл ақынды құрметтеп шығарып салады...

СӘКЕН ЖҮРЕГІНДЕ ҚАЛҒАН ЖАМБЫЛ ЖЫРЫ

1922 жылдың тамызы. Аптап ыстық. Бірақ Алматы көшелерінен аққан судан қала салқын, тыныс алғандай көрінетін. Оның үстіне саяси өмір қызып жатқан шақ. Кеңестер Одағының өз идеологиясы қалыптасып жатқан тұс.

Ораз Жандосов бұл кезде Қазақстан Өлкелік партия комитетінің үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі болатын.

Ол бір топ газет басшыларын шақырды. «Еңбекші қазақ» газетінің редакторы Сәкен Сейфуллин мен Бейімбет Майлин, Жетісу губерниялық «Тілші» газетінің редакторы Сара Есова және «Лениншіл жас» газетінің бір топ журналистері бар.

– Жолдастар, осы жылдың октябрь айында советтердің қазақстандық III съезі, ал желтоқсанда Мәскеуде советтердің бүкіл Одақтық I съезі өтеді. Оған үгіт-насихат жұмыстарын кеңінен жүргізу қажет. Комсомол жастарды, ақын-жазушыларды, үгітшілерді кеңінен тарту керек.

1919 жылы ауыл ақындарының Алматыда өткен слетінде біраз халық ақындары жарқ етіп көрінді. Соларды саяси үгіт жұмысына

пайдалану керек. Оларды халық жақсы көреді және сөздеріне илананды, – деді Ораз.

– Сізге сол ақындардың ішінен ерекше ұнағаны бар ма? – деді Сәкен Сейфуллина көздері жарқ етіп.

– Құланаян Құлмамбет, Сарыбас ақындарды жеңген Жамбыл Жабаев жырлары тегеурінді шықты. Сөзі ірі көрінді. Сүйінбайды пірім деп санайды екен, 1919 жылы ауыл ақындарының Алматыда өткен слетінде көрдім, – деді Ораз Жандосов.

– Жамбыл ақынды тыңдаудың реті келер ме екен? – деді Сәкен.

– Жақында Ұзынағаш, Қастек жаққа барамын. Бірге жүр, көресің, танысасың, – деді Ораз.

Жамбыл мен Сәкен осылай танысып еді.

Шамғали Сарыбаев 1925 жылы Ташкентте «Терме» жинағын құрастырып шығарыпты. Соны көрген Сәкен Шамғалиға қатты риза болды.

Жетісу өңірінде Жамбылдан асатын ақын жоқ. Мына шумақтарға назар салыңызшы:

Апыр-ау, мына жатқан Сарыбай ма?
Жан досы Сүйінбайды танымай ма?!
Абақты, Тарақпенен айдап жеп ең,
Басыңда шулап тұрған малың қайда?
...Алпыстың алтауында Андас өлді,
Шуласып Сарыбайды жерге көмді.
Қатарлас тең-құрбымның бәрі кетті,
Байқасам, енді нәубет маған келді.

«Менің пірім – Сүйінбай, Сөз сөйлемен сыйынбай» деп айтатын ұстазының осы өлеңін таратып жүрген Жамбыл ақын, – деді.

Сәкен бұл өлеңді тез жазып алды. 1926 жылы «Жаңа әдебиет» журналының №6 санында жариялады. Осы жылдардан бастап Сәкен Сейфуллин ескі әдебиет нұсқаларын жинап, жариялай бастады. Ал 1929 жылы «Енбекші қазақ» газетінде әдебиет үлгілерін жинау жөнінде ашық хат жариялады.

1930 жылдың көктемінен Сәкен Жамбыл ауылына жиі барып жүрді. Қазақстанның социалистік республика болуының 10 жылдығына орай үлкен мерекелік жиын өтті.

Сәкен Сейфуллин Жамбылды қонаққа шақырды. Жәкең Кененді қасына ертіп алды. Гүлбаһрам келіндерінің ас мәзірі дайын екен. Жақсы отырыс болды. Жәкең көңілденді. Домбырасын қолына алды:

Шіркін кәрілік келдің ғой кезіменен,

Келін жаман қарайды көзіменен.

Мінекей деп қолымен ұрмаса да,

Ұрғандай ғып кетеді көзіменен...

Сүйекең ғой, жарықтық, – деп Жамбыл ұлы ұстазын еске түсірді.

Сәкен Жәке десе, Жамбыл Сәкенжан деп туған ағалы-інідей сыйласты да кетті.

ҚЫРҒЫЗ АСҚАН ЕКІ ЖЫЛ

Дүние шайқалып, Кеңестер Одағы құрылды. Бұл дүбірдің жақсылығы мен жамандығы қатар жүрді. Енді ескімен күрес басталды. Жаңа қоғам орнықты. Жұрт жақсылыққа жеттік деп жатты. Кешегі кедей бай болды, кешегі бай ата қонысты тастап дал болды. Атылғаны бар, асылғаны бар, ағайын арасы бүлініп, колхоз құрылып, әйтеуір төңкерістің тіні қазаққа бүйідей тиді.

Әр заманның сұрқылтайы, әр уақыттың белсендісі бар. Байлар конфескеге ұшырап, еңбек біріктіру серіктестігі құрылып жатты. Жамбыл бірден ат ойнатып, жаңа заманның жыршысы болды десек тарихқа да, Жәкең рухына да қиянат жасағандық болар еді. 1929 жылы Жамбыл жиырмаға тарта жылқысын қосып, колхозға мүшелікке өтті.

Алмағайып заманның өз белсендісі бар. Жамбыл жыры тосаңсып қалған кез. Жас та болса келіп қалды. Домбырасын алып ауыл аралап кететін күндер де азайған. Оның үстіне Кеңес үкіметін жұрттың бәрі бірдей қабылдай алмады. Астыртын топтар құрылып жатты. «Қатын

да, мал да ортақ» болады екен деген сөз гулеп тұр. Іріткі түскен жерде ірің бар. Жаңа заманға қарсы насихат жұмыстары қоса жүргізілді.

Кеңес саясаты да зорлықпен орныға бастады. Асырасілтеу бас-талды. Қазақ шіркін бір-бірін көрсетіп домалақ арыз түсірді. Ағайын арасы ашылды. Бір-бірінен үрке қарап, бір пәлесі тиіп кетер дегендей аулақтап жүреді. Бұл Жамбылға да оңай тиген жоқ. Шолақ белсенділер шолтандап шықты. Қалабай сынды қарадан шығып, шолақ белсенді атанған адамдар аз емес-ті. Олардың орақ сөздері Жамбылға да оқ болып атылып жатты. Кешегі бай-манаптармен табақтас болды, мадақтаудан да құр алақан емес. Бұл да халық жауы дегендей сөздер Жамбылға шаншудай қадалды. Қанды шеңгел алқымға таянып келе жатты. Жамбыл ұлдары Тезекбай, Алғадай, Қожашты, ағасының ба-ласы Сатышты алды да бір түнде қырғыз асып кетті.

Қырғыз ел екен. Жамбыл аздаған малын бағып, үш жыл жан сау-ғалады.

– Кеңес үкіметі кең екен.

– Жаңа үкімет бәрін теңестірді. Енді бай да, кедей де жоқ, отырық-шы кәсіпке үйретеді.

– Сыртқа кеткендерді сый күтіп тұр. Ел іші – кеніш.

Елді сағынып, итқұса боп жүрген Жамбылға мұндай хабарлар жү-регiне жылы тиді. Үш жылдан соң ауылға қайта көшіп келді.

Жамбылды бірден Нұрбек Сазанбайұлының үйіне түсірді. Мұнда азық беру пункті бар екен.

Ескі үйін жөндеп, ақтап, қатарға қосыла бастады. Жылай білген халық күле де біледі екен. Шырайы кірген елдің тұрмысы Жамбылға жаңа қуат берді. Шақырып ән айтқызу – қайта басталды. Қасымбек Арғынбаев деген көзқарақты жігіт екен. Халықты жинап, Жамбыл жырын төкті.

Жауларды ел қарғаған жамандадым,

Манапқа жақсы сөзді таба алмадым.

Аз сөзім бай, манапқа арналғанда,

Жалтақтап, ел не дер деп алаңдадым.

Келгенде жеме-жемге елде қалдым,
Шалшыққа шатылмадым, көлде қалдым.
Шалқардың шалқып жүзген мен аққуы
Келмеді сасық шалшық жерде қалғым.

Халық ерке Жамбылды, серке Жамбылды өз жүрегiнiң төрiне шығарды. Заман да өзгердi, Жамбылдың өленi де өзгердi. Ақын заманымен жасайды. Жамбылдың нағыз ақындық заманы басталды.

КӨК ЕСЕК ТУРАЛЫ ХИКАЯ...

Жапа атышулы атбегi, барымташы едi. Сондықтан да Жамбыл бала жасынан атқа қонды. Тақымы талай асауды жуасытты. Небiр жүйрiк мiндi. Үш жыл Қырғызды күнкөрiс, талшық еткен Жамбыл отбасы елге жаяу-жалпы келгенi рас едi. Ол күндерi ешкiм алшан басып жүрмеген. Жамбыл Қастек баурайындағы Талапты ауылына жаяу келiп ән айтады. Дастандарын жырлайды. Кепе сойылып, қонақ болады.

Әбдiқадыр Бабажанов көзiқарақты, өзi сауатты, жөн-жоралғыны бiлетiн ауыл азаматы едi. Әрi Жамбылдың аталас туысы. Бүкiл ауыл тiк тұрып күттi. Ендi Қастектiң сағасынан Шитайсайға дейiн Жамбыл ата жаяу бармақ. Не iстеу керек? Колхоздың бiр атын берсе, басы кетедi. Әйтеуiр екi аяққа сеп қой деп, өзiнiң көк есегiн көлденең тартты.

– Келгенiнде келерсiң кеудең толып,

Кетерiңде кетерсiң бөксең солыптың керi болып тұр, –
Жамбыл ата. Көк есек бердi деп сөкпеңiз, осы есекпен өз бақытыңызды қуып жетесiз.

Әбдiқадырдың айтқаны айдай келдi. 1934 жылы ақындармен әншiлердiң, өнерпаздардың республикалық жиынына осы көк есекпен келдi де, қайтарда:

Уа, термеден сөздi бастайын,
Жас жiгерлер алдында.
Топтан озған тарлан ең,
Шабысыңнан тандың ба?

Тұяғың тозып, топас боп,
Китіндеумен қалдың ба?
Шаршы топқа түскенде
Шабысы болар шалдың да, – деп жырлады.

Жамбылдың дауысы қуатты шықты. Жас өнерпаздар Жамбылдан бата сұрап жатты. Осылай Жамбыл Алматыға көк есекпен келіп, даңқ пырағына мініп қайтты...

ТУҒАН ЖЕР ТОЛҒАУЫ

Мәскеу Жамбылға қатты ұнады. Аты жер жарған қаланы көрем деп ойлап па екен Жамбыл. Жаңарған елді көрді жол бойы. Алып құрылыстар көз алдында тұр. Арлы-берлі жүйткіген поездар мемлекеттің қан тамыры сияқты. Жамбылдың да бойына ерекше қуат құйылды. Оның да қан-тамырына жан кірді. Көрген көз, естіген құлақ, сезінген жүрек бар. Мұны қалай жырламасқа? Осы жыр Мәскеуде шарықтады. Бұл Жамбылдың жаңа заманға деген ризашылығы еді.

Сталин жолдастың Кремльдегі қабылдауы кезіндегі ілтипаты мүлдем бөлек құрмет емес пе?! Бұл кәрі жүрек, арыстан көңіл Жамбылдың мойынына бір қарыз ілгендей еді. Жамбылда жырдан артық не бар? Сталин жолдасқа жыр шапан жапса несі айып?! Ақын жүрегінде жыр жолдары моншақтай тізіліп, арнасынан асып тұр еді. Зал төріне Жамбыл осындай ағыл-тегіл көңілмен шығып еді. Біраз нәрсені жас ақын Әбділдә Тәжібаевтан сұрап алды. Көзі ашылып, көкірек көзі оянды. Домбыра қағылды. Жамбыл жыр ағылды...

Тоқсанға келген жасым бар,
Көпті көрген басым бар...

Жамбыл толғап отыр. Көз алдына қазақ өткен азапты жол тұрды. Қоқанның қоқаңы, Құсбегінің құтыруы, Жәңгір ханның жауыздығы, болыстың зіркілі, старшынның сұсы, ауылнайдың азуы, байдың

бақырғаны жырға тиек болып жатты. Міне, осындай ит-қорлық өмірдің жұлдызын жаққан кім дерсің? Әрине, ол – Ленин, әрине, ол – Сталин. Ендеше бұлар халықтың өз батырлары емес пе?

Ленин басшы іңкәрім,
Жырлауға саған сөз жетпес.
Шебер ақын ұстаның,
Пайғамбарға теңеуге
Сүндет, уажап парыздан,
Артық көрдім ұстазын.
Асқар тау биік дер едім,
Көрініп тұр төбесі.
Ақылы дария дер едім,
Бірақ кейде дарияның,
Қайырлайды кемесі.
Шайқалған жүйрік дер едім,
Ат та шаршап болдырар.
Кездесіп жердің белесі,
Домбыраны алғанда
Сталинге тең таппай,
Қиналған Жамбыл жері осы!

Жамбыл есімі Мәскеуден асып, Одаққа ақ көгершін өлең болып ұшып кетті. «Қастек, Қаскелеңнен» асқан дауыс мұхиттардан асты, әлем «Жамбыл», «Жамбыл» десіп жатты. Жамбылдың омырауына «Еңбек қызыл ту» ордені қадалды.

...Жамбылдың көзі жұмулы, көңілі көк кезіп жүр. Осындай бақ берген Аллаға риза, Жамбыл деп алақан соққан халыққа риза, өлеңін пір тұтқан Сүйінбайға риза, қаумалаған қазаққа риза, жаңа заман құрған Ленин мен Сталинге риза. Әрине, дәл осы залда алпыс жылдан кейін өз есімі жаңғырып, 150 жылдығы тойланатынын Жәкең көз алдына елестете алмас еді...

ЖЫРЛАЙ БАСТАСА... ЖАСАРА БЕРЕДІ

1935 жылдың қаңтар айы. Дихан Әбілов Ұзынағаш жақтағы Толқын деген туысын іздеп барған. Бауыры Қойлыбай екеуі жік-жаппар болып күтіп жатыр. Дихан жаңа қырман басында көрген Жамбыл ақынмен танысқысы келгенін айтқан.

Қой сойылып, ас көтеріліп жатты. Толқынның келіншегі ақ-жарқын кісі екен.

– Жамбыл тәтем көптен үйден дәм татқан жоқ еді. Шамдандырмай алып келіңдер. Сыйлы тамағын реттеп қоямын.

...Кешкі мезгілде Жамбыл ақын да төрге келіп жайғасты. Жөн сұрасты. – Е, сонау бір жылдары Балуан Шолақ келген. Соның елінен болдың ғой, – деп бір қайырып қойды.

– Сындырдым Карон балуан қабырғасын, – деп еді-ау сонда сабазың.

– Қонақ балаңыз жырыңыздан дәметіп отыр, – деді Қойлыбай әйелі мәпелеп әкелген мипалауды салып жатып.

– Не айт дейсіңдер?

– «Өтеген батырды»!

– «Саурық батырды»!

– «Сұраншы батырды»!

Көпшілік Жамбыл ақынның өзі жырлаған «Сұраншы батырын» қалады.

Жамбыл ақын домбырасын көп күйлемейді. Өз дауысына сай бұралып тұрады.

...Ақ домбыра қолға алып,

Ай мен апта толғанып.

Өзен құйған теңіздей,

Жырдың селі тасқындай.

Ақ семсердей жалтылдап

Шағылысқан күн шолып, – деп Жамбыл ақын жыр нөпірін төге жөнеледі.

Жамбыл біраз толғап тастады. Бұлақ көзі ашылып кеткендей. Жыр сатыр-сұтыр төгіліп жатыр.

– Шаршап қалмай ма? – деді Дихан Қойлыбайға.

– Тәтемнің жаны жырда. Жырлай бастаса жасара береді.

Шыны солай екен.

Ақын Жамбыл мен болып,

Өскен ем өрем кең болып.

...Әнші деген ат болмас –

Әуезі көңіл жұбатпай.

Алатаудан арындап,

Асқан судай құлатпай.

Қабыршығын көңілдің,

Қытығын тауып сұратпай.

Досың болса күлдіріп,

Сүйсіндіріп жұбатпай!

Жауың болса бүлдіріп,

Домбыраң берен, сөзің оқ,

Дәл тигізіп сұлатпай, – деп төкпелетіп отыр, төкпелетіп отыр. Жамбыл ақынның әжімдері жазылып, өңі жасарып жаңғырып кетті.

Шынында да Жамбыл ақын жырлаған сайын жасара түседі. Әрине, бұл жыр құдіреті ғой...

МҰРТЫ ЕДІРЕЙГЕН КІМ?

1936 жыл. Тоқсандағы Жамбылдың кәрілік тобығынан келер емес. Ол әлдебір шал-шауқан құсап үйде жата алмайды. Аты ерттеулі, домбырасы сайлаулы тұрады. Ашаршылықтан тұралаған күндер ұмытыла бастағандай. Той-томалақ жасалып, жұрт ойын-сауық іздей бастады.

– Мәскеуде Қазақстан мәдениетінің он күндігі болады екен.

– Соған бүкіл Қазақстанның өнерпаздарын іздеп, Мырзажігіттің өзі оларды іріктеп жатыр екен...

Сау етіп үйге Қазақстанның игі жақсылары келді.

Онкүндік дүркіреп өтуге тиіс. Бұл Қазақстанның мерейі, бұл Мирзоянның мерейі. Осы жұрт оны бекерден бекер Мырзажігіт деп атап жүр ме? Және Мәскеуді дүр сілкіндіретін феномен керек. Даңқы жер жарып тұрған Сүйлейман Стальский секілді халық ақыны қазақта жоқ па?

Левон Мирзоян Францияда емделіп жатқан жерінен Ораз Исаевқа телефон соқты.

– Онкүндік Қазақстанның атын шығарып қана қоймай, ондағы ақын-әншілердің өнері асқақтап тұрғанын Сталин жолдасқа жан-жақты көрсетуі керек. Советтік ұлт саясатының жеңісі туралы асқақ үнмен Ұлы отанға паш етеміз.

Тапсырма берілді, енді ол орындалуға тиіс. Кім бар? Әрине, Жамбыл!

Халық ағарту комиссариатының төрағасы Темірбек Жүргенов ақын Әбділдә Тәжібаевты Жамбыл ақынды тауып, алып келуге тапсырды.

Әбділдә Тәжібаевтың сақасы алшысынан түсті. Өйткені қиқар шалды көндіру оңай емес. Әйтеуір ілділап Алматыға алып келді.

Жамбыл алыс жер жүріп көрмеген. Әрі жас та келіп қалды. Осыларды сылтауратып біраз отырды. Мұхтар Әуезов пен Сәбит Мұқанов кіріп келгенде, сөзі де, өңі де өзгеріп сала берді. Шоң қазақ пен Балуан Шолақтың өздері келіп сәлем берген соң Жамбыл жайылып түсті. Дауысы да, сөзі де зор шықты.

Ай, мен Жамбылмын, Жамбылмын,

Қара жолдай даңғылмын.

Жастайымнан жан қуып,

Өлең қылдым, қаңғырдым.

Шапқан жерді шаң қылдым,

Айтысқанды таң қылдым,

Тындаушымды қандырдым...

Мұхтар «Көрдің бе, қартынды» дегендей Әбділдаға қарады.

– Өлеңін шұғыл аудартып, «Правдаға» бастыр.

Қазақтың үш арысы Жамбыл ақын даңқына осылай жол салып еді...

...Кремль куранттары соғылып тұр. Қызыл Алаң – Ленин мавзолейі. Жамбыл өте бақытты еді. Кешегі қызы күң, ұлы құл болған қазақ ел болды, елге өң кірді. Тіршілік өзгерді, балалар оқыды. Бұл Ленин саясаты. Сондықтан да қарт жүрегі шынымен қуанышты. Ол өткен ғасырдың тірі куәгері – зорлықты да, зомбылықты да көрді. «Қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заман» емей немене? Сондықтан да Жамбыл кешегісі мен бүгінін салыстыруы заңды еді.

Жамбыл ем, кеше кім едім
 Дуадақ едім шөлі жоқ.
 Аққу едім көлі жоқ.
 Сыбызғы едім үні жоқ.
 Асыл едім құны жоқ,
 Енді, міне, кім болдым,
 Елім сүйген жыр болдым.

Мәскеу қонақүйі пейіш секілді көрінді. 12 қанат үйің не? Мынау патша сарайы ғой!

– Бұқпантай құсаған бойынды ұрайын, арқамды езіп жібер...

Қасым Тоғызақов – ақынның әдеби хатшысы. Ол Жамбылдың сөзін елең де қылмайды. Қалжындағаны да бар.

– Өлең айтсаңыз арқаңызды ғана емес, Айсұлуды да әкелем...

Жәкеңнің көңілі көтерілсе бітті әндетеді, тек жазып үлгер... Алдында қою шайы, стол толы жеміс-жидегі, қазы-қарта, су-сусын әне... Кешке Ахмет Жұбанов, Күләш Байсейітова, Шара Жиенқұлова, Павел Кузнецов келіп, мұның біразын орталайды. Ахмет күйсандыққа отырады, Күләш «Гәккулетеді». Буынсыз Шара биі қандай? Он екі мүшесі түгел қозғалады.

Жамбыл ақ дамбал-көйлекпен аққудай болып отыр. Үкіметке көнбей, өз бешбетімен келген. Жылы, икемді. Апрель Мәскеу үшін әлі суық. Қары да кете қоймаған. Шайға қанған Жамбыл домбырасын, Қасым қаламын қолға алды.

Күнсіздерге күн болған,
Жер-жүзіне нұр болған,
Ақылдың кені данышпан
Езілгенге қол берген,
Кемтарларға жол берген,
Заманның ері арыстан.
Зират етіп қайтуға,
Жамбыл келді алыстан.
Жер жүзінің кіндігі –
Мавзолейдің тасында
Жер жүзінің шырағы,
Кремльдің қасында.

Жамбыл жырды төгіп отыр, Қасым үлгеріп жазып отыр. Қандай рух! Қандай күш. Ақындар университеті – халық. Жамбыл сөзі сол халық сөзі. «Социалистік Қазақстан» газеті. 27 мамырда бұл өлеңді «Мавзолей» деп жариялады.

...Кремль. Сталиннің қабылдау кабинеті. Ат шаптырым зал. Левон Исаевич Мирзоян Қазақстан басшысы. Оның қасында «қоқи-қаздар», әдебиет пен өнер делегациясы өкілдері қаздай тізіліп тұр. Бір кезде бәрі сымдай тартыла қалды. Қолында қорқоры бар Иосиф Виссарионович аяғын асықпай басып, жүзі жадырап, делегация басшысына келді.

– Аса қадірлі Иосиф Висс...

– Тау халқы әуелі қариясына сәлем береді, Мирзоян мырза. Әлде сіздерде олай емес пе?

– Бізде де сондай, Иосиф...

– Сәлеметсіз бе? – Сталин басын сәл иіп амандасты. Бірақ қолын ұсынған жоқ.

Жамбыл бұл мұрттының кім екенін білген де жоқ. Бірақ иілгенге иілу керек. Жәкең де қос қолын кеудесіне қусырып, ізет жасады.

Делегация Сталиннің соңына ерді.

– Мына мұрты едірейгенің кім еді? – деп Жамбыл Қасым Тозығақовты түртіп қалды.

Әдейі айтып тұр. Бұл Қасымды сынағаны.

– Жәке-ау, темірдей білек Сталин осы кісі ғой, – деді құлағына сыбырлап.

– Солай ма еді...

Жәкең жымыып күліп қойды.

– Қызыңды ұрайын, Сталин десе Сталин екен, жігіт десе жігіт екен, көзі өңменімнен өгіп кете жаздады. Ат ерінді келеді, ер мұрынды келеді, – деп Жәкең басын шайқап-шайқап қойды.

Аудармашы жүгіріп келді. Қасым сөзінің мазмұнын жеткізді. «Джигит» сөзі құлаққа жағымды емес пе? Сталин Жамбылға басын изеп, ризалық танытты.

– Сталин жолдас, Мырзаянның сәлемін алмай, өзі Жамбыл тәтеме амандасты ғой, – деп Қасым Тоғызақов ақын Сәбит Мұқанов пен Мұхтар Әуезовке қарап, сылқ-сылқ күлді.

НАРКОМ ТЕМІРБЕК ЖҮРГЕНОВ ЖАМБЫЛДЫ НЕГЕ ІЗДЕДІ?

1936 жыл. Халық ағарту комиссариатының төрағасы Темірбек Жүргенов болатын. Ұлтжанды, өзіне де, өзгелерге де маза бермейтін адам еді. Қазақ десе ішкен асын жерге қоятын сабаздың дәл өзі. Аз ғана уақыттың ішінде қаншама мектеп салынды. Қазақ өнері мен мәдениеті күрт өскен тұс. 1935 жылы халық өнершілерінің слетін ұйымдастырған болатын. Оған жер-жерден, әр өңірлерден талантты өнерпаздар шақырылды. Жамбыл, Нұрпейіс, Шашубай, Орынбай сынды ақсақал ақындар да осы слетқа қатысқан болатын. Бұл елдің еңсесін көтерді. Тайжан, Нартай ақын да осы жиында Алматы жұртшылығының көз қуанышына айналған.

Енді қазақ мәдениеті мен өнерінің Мәскеуде онкүндігі өтпек. Кімдер барады, соны шешу керек?

Парижде емделіп жатқан Мирзоян Ораз Исаевқа телефон соғады.

– Қазақ ақын халық деуші едіңдер. Енді соны дәлелдеу керек. Декадаға Сүлейман Стальский сынды абыз ақынды апару керек. Сондай адамды тауып, жолға әзірлендер.

Тапсырма берілді. Енді оны орындау керек. Ораз Исаев осы мәселені шешуді нарком Темірбек Жүргеновке тапсырады.

Темірбек ары ойланып, бері ойланып өткен жылғы слетті есіне түсірді. Сонда Жамбыл Жабаевтың орны бөлек, айтысқа да, толғауға да бейім, кесек сөзіне мысқылы қосарланып жүретіндей көрінген. Дүйім жұртты өзіне қаратып алатындай қасиеті бар. Мысы басып тұратын адам. Сол Жамбылды алдыру керек. Мәскеудегі онкүндікке апару қажет.

Темірбек Жүргенов өз қарауында істейтін Әбділдә Тәжібаевты шақыртты. Шұғыл Ұзынағаш жаққа барып Жамбылды әкелу керек. Уақыт тар.

Арнайы машина бөлінді. Бірақ Жамбыл үйінде болмай шықты. Алдарынан Жамбылдың ұлы Тезекбай шықты.

– «Елтай» колхозына кеткен.

Әбділдә Жәкенді «Елтайдан» да, «Дегерестегі» жылқы заводынан да таба алмады. Жәкең Тәжібай тәуіпке көрінуге кетіпті.

Тәжібай тәуіп Алматы іргесіндегі әулие ағаштың түбінде тұрады екен.

– Тәжібаев іздейді, Тәжібайды, – дейді шофер жігіт.

– Қашан тауып жеткенше қажымайды, – дейді Әбділдә да жол қысқартып.

Екеуі Тәжібай тәуіптің үйіне сәлем бере кіріп еді.

– Ассалаумағалейкум, Жамбыл ата, – дейді Әбділдә.

– Әликумссалам. Аш бөрідей жортып қайдан келесің? Сен кімнің баласысың?

– Тәжібайдың...

– Әй, Тәжібай, сенің мұндай ұлың бар ма еді?

– Жамбыл ата, Әбділдә Тәжібаев деген ақын балаңыз, – деді шофер жігіт.

– Өй, өтірігіңе болайын. Қайдағы ақын? Ақын болса домбырасы қайда?

– Мен қаламмен жазамын, Жәке, – деп Әбділдә сөзге араласты.

Дастархан жайылды. Тоқсанға иек артқан адамға ұқсамайды. Үні ашық, жүрегі тозған адамдай емес, саңқылдап сөйлеп отыр. Жәкеңнің қуақы, қалжыңбас мінезі осы арада көрініп қалып еді.

– Атыңды қайта айтшы

– Әбділдә.

– Е, жөн екен. Өкең бар ма?

– Жоқ, Жәке...

– Ал шешен бар ма?

– Бар.

– Солай де. Ал шешенді ұнатып қалсам маған беремісің?

– Шешем ұнатса берем ғой.

– Жә, онда жүрелік.

– Әй, Тәжібай, – деді Жәкең тәуіпке қарап.

– Әбділдәні Аллаға тапсыр, мені Әбділдәға тапсыр. Сұраушым езіңсің, – деді.

Сол түні Әбділдәнің немере ағасы Ыбырай Жамбылды жуындырып, анасы жаңа дамбал-көйлек тігіп, сұп-сұлу жігіт етіп қойды.

Сәлем беруге Мұхтар Әуезов пен Сәбит Мұқанов келді. Қазан көтеріліп, шай жасалды.

– Е, Құнанбай елінен екенсің ғой, – деді Жамбыл Мұхтар Әуезовке тесіле қарап.

– Иә, Абай еліненмін, – деді Мұхаң.

– Е, шоң ғалым болдың ғой, – деп Жамбыл Мұхтардың қолын алып, қысып-қысып қойды.

– Мен Сарыарқаданмын, Біржан, Ақан, Балуан Шолақ еліненмін, – деді Сәбит Мұқанов. – Өзің де Балуан Шолақ секілді екенсің. Енді Балуан Шолақ десем өкпелеп жүрме!

– Жәке, айта беріңіз, – деп Сәбит Жамбылды қапсыра құшақтай алды.

– Әй, Балуан Шолақ, ән саламысың? – деді Жамбыл Сәбитке қарап.

Сонан соң. – Әй, қайдам, – деді Жамбыл. – Үніңнің іні тарлау екен. Сенен бәрі шығар, бірақ ән шықпас, – деді.

Дәл айтылған теңеуге бәрі мәз болысты. Мұхтар Әуезов қойын кітапшасына әлденені жазып алып жатты.

Сонымен Жәкең домбырасын алып толғасын келіп. Жаңбырдай төгіп жатыр, бұршақтай бұрқылдап жатыр. Әбділдә жазды да отырды. 700 жолдай өлеңді бір кеште жазып алды. Танертең Т.Жүргеновке оқып берді. Павел Кузнецов өлеңді аударып шықты. Өлең Мәскеуге жөнелтілді. «Правда» газетінде жарқ етіп жарияланды.

Олар Мәскеуге 1936 жылдың 7 мамыры күні ертеңгі сағат 5-те келіп жетіп еді.

Бұл сапар 90-дағы Жамбылдың өмірін мүлдем өзгертіп жіберді, жасартып жіберді...

АҚЫН ЖАМБЫЛ – ДЕПУТАТ ЖАМБЫЛ

1938 жыл Жамбыл ақын тағдырында ерекше орын алды. Жамбыл Жабаяев Қазақ ССР Жоғары Кеңесіне депутат болып ұсынылды. Жамбыл Жабаяевтың депутаттыққы ұсынылуы халықтың мақтанышына айналды. Жер-жерде кездесулер өтіп жатты. Жамбыл бұл доғаға тайсақтамай түсті. Өйткені оның өмір тағылымы, айтар сөзі бар. Алдаспандай кесіп түсер жыры бар.

Бұл Қазақ ССР Жоғары Кеңесінің бірінші сайлауы болатын. Елдіктің, Қазақстанның жаңа дәуірінің бірінші сайлауы еді. Сондықтан да сайлаушылармен кездескенде не айту керек? Осы ойлар Жәкеңді өз өмірін шөла отырып, өз мақсат-мүддесімен үйлестіру керектігін сезіндірді.

1938 жылдың 10 маусымында Жәкең сайлаушылармен кездескенде жыр мен қара сөзді орайластыра отырып, өз өмірі туралы толғанды. Ал өз өмірі халық өмірі болатын.

...Айтыста шыңдалып, небір халық ортасында жыр толғаған Жамбылды кездесу де қорқыта қойған жоқ. Неғұрлым өмір шындығын,

заман шындығын айту керек. Сонда сайлаушы халық сені түсінеді, ойынды біледі, сенімін білдіреді. Ішкі түйсігі осылай дейді.

Сахнаға Жамбыл көтерілгенде халық орнынан тұрып кетті. «Айт Жамбыл», «тартынба Жамбыл», «жарқылда Жамбыл» деген сөздер зал ішін кеулеп кетті.

Жамбыл домбырасын көтеріп, «отырыңдар» дегендей ишарат білдірді. Ол өз өмірі туралы жырлады. Иә, бірақ өз өмірі болғанмен қарапайым халық өмірі туралы толғау еді.

Әуелі Байғара, Жамбыл, Хантауда туып осылай Жамбыл есімін айта келіп, сол заманның жанды суреттерін жеткізді. Сонан соң:

...Көз аштым, сорғалаған қанды көрдім,
 Қамыққан, қанды жасты жанды көрдім.
 Ел көрдім – еңіреп босқан аңды көрдім,
 Қойнында Алатаудың зарды көрдім.

– Жаса, Жамбыл! Турасын айттың, – деп халық қошеметтеп жатыр. Мұндайда ақынның делебесі қозады. Тіліне түйдек-түйдек сөз келеді, ойына жанды сурет кез келеді. Жаны жасарып, іркіс-іркіс ой келеді.

Жамбыл «аттың басын» жіберді. Он жасын, он бесін, он жетісін, он сегізін жырлады. Он сегізін Жамбыл өз өмірінің сын алдындағы шаққа теңеді. Не бай-манап, датқаларды мақтап күн көресің, не халық сөзін айтып біреуден ілгері, біреуден кейін өмір сүресің. Топтың сөзін емес, жоқтың сөзін айтқанын жырға қосты.

Еріксіз он сегіз жас мінгізді атқа,
 Бір Жамбыл бөлінгендей екі жаққа.
 Бір жағы – қайнап өскен қалың елім,
 Бір жағы - атқа мінген бай мен датқа.
 Жауларды ел қарғаған жамандадым,
 Манапқа жақсы сөзді таба алмадым.
 Аз сөзім бай, манапқа арналғанда
 Жалтақтап, ел не дер деп, алаңдадым...

Зал іші қайта гүлдеп кетті.

– Міне, Жамбыл әділ сөзін айтып отыр.

– Мың жаса, Жамбыл баба...

– Қолдаймыз Жамбыл ақынды.

Зал іші толқындай тербеліп тұр...

Жәкең жыр толғауын әрі қарай жалғастырды. Өзі де елтіп отыр, халқы да шындық сөзге балқып отыр.

... Даланың бір жағы – ат, бір жағы – мұз,

Қарыған алдын жалын, арқасын сыз.

Бауырдай бөліп-бөліп отқа салған,

Қазақтың жай емес еді болуы үш жүз.

– Иә, дәл солай, бөліп алып билер деген саясаттың өзі еді ғой...

– Сұрқия заманның кейпін дәл айттыңыз...

– Жамбыл халық ақыны десе халық ақыны...

Жұртшылық қолпаштап, әлсін-әлсін қол соғып отыр.

Жамбыл енді қырғыз манабы Шәбденмен болған әңгімеге ауысты.

– Е, Жамбыл, неге келдің, ханымызды мақтағалы келдің бе, даттағалы келдің бе, – деді бір манап, – деп Жәкең сөзін қара сөзбен жалғастырды.

– Екеуі де емес, – елдің мұңын жоқтағалы келдім...

– Дәл сөз, депутат Жамбыл халық сөзін айтатын болады.

– Иә, біз Сізге сенеміз.

Зал іші бұрынғыдан да буырқанып, кемерінен асқан. Қастек суындай құйылып жатыр, құйылып жатыр...

Жамбыл жиырма бестегі, отыз бестегі, қырықтағы шағы, алпыстағы, алпыс бестегі жасына тоқталып, оның өз өмірінің белестерімен көмкеріп отырды. Жетпісінде орыс патшасын мақтамағаны үшін соққыға жығылғанын да жырға тиек етті.

... Ұстаған қанды тырнақ елді қысты,

Кім болмақ, ызаланса, елден күшті?!
Жамбыл қарт жетпіс екі жасағанда,

Николай ұрған доптай тақтан ұшты.

Жарқырап бостандықтан сәуле түсті,

Жабырқаған халықтың көңілі өсті...

Бұл кездесу Жәкеңнің де, сайлаушылардың да мерейін өсірді. Көпшілік кездесуден бір ғана оймен шықты. «Жамбыл Жабаев – біздің депутат, халық депутаты...».

ЖАМБЫЛДЫҢ КӘРІ ЖАНЫ – ДОМБЫРАСЫ...

Сол жылдың, яғни 1938-дің 14 маусымында Жамбыл Жабаев тағы да сайлау шылармен кездесті. Жәкең октябрьді жырға қосып, жана заманның жақсылықтарына жырдан шашу шашты. «Халық үшін төрге төсеп төсек етер, Ағарған сақалы мен шашын, Жамбыл көтерген көкке төбе тірелгенше, Иеді көпшілікке басын Жамбыл» деп Жәкең орнынан тұрып, халыққа бас иіді. Бұл емендей берік адамның осалдығы емес еді, бұл ақын Жамбылдың халық алдындағы кішілік қасиеті еді.

Халық тағы да дүр сілкінді. Орындарынан тұрып дана ақынға, жаны жасарған ақынға қол шапалақтап тұрып алды. Жұрттың шапалағы саябырсығанын күтіп Жамбыл тұр, жыр толғауын тосып халық тұр.

Мен Жамбыл ғасыр тұрған жүздегі қарт,
Сайлауға ұсыныпты ел депутат.
Депутат – Ұлы Совет мүшелігі,
Қай күнде ел сайлайды қадірлісін?
Жүргенде бірі күліп, мыңы жылап.
Сайлауға сүйген ұлын ұсынуға
Қолында ердің ерік болуы шарт.

Жәкең залға қарады. Сілтідей тына қалған тыныштық. Бәрінің көзі сахнада, бәрінің көзі Жамбылда. Сәл үнсіздік. Қазір жүрекке жүрек, көңілге көңіл тіл қатып тұр еді. Жәкең бүркіттей қомданып, екі иығын көтеріп-көтеріп қойды. Сонан соң:

– Ел сенген депутаттың кандидаты,
Ішінде кандидаттың Жамбыл қарты.
Ұл десе ел, басымды иіп қызмет етем
«Төрелік» депутаттың емес аты.
Ол маған өз дауысын сеніп бермек,
Мойнымда Алатаудай елдің ақы.

- Беу, дария қарт, ақылгөй қарт!
- Жырла Жамбыл, жаңа өмір салтанатын.
- Сөзін айт халқыңның қасиетті...

Әр жерден қолпаштау сөз жаңғырығып шығып жатты. Жәкең толғауын әрі қарай жалғастырды:

- Сайлаушы халық алдында ант етемін,
Жамбылдың халық үшін қалған жасы.
Тынымсыз күні-түні етпек қызмет
Жамбылдың кәрі жаны, домбырасы.

Жәкең сахнадан кеткенше сайлаушылар залдан кетпей тұрып алды. Бұл Жамбыл ақынның бақыты жанған күннің бірі еді...

Иә, сол жылдың 13-17 шілдесінде Жоғарғы Кеңестің бірінші сессиясы салтанатпен ашылды. Оның шымылдығын депутат, да-нагөй ақын Жамбыл ашты. Замандар туралы толғанды. Асанқайғы, Жиреншені жырға қосып, «жерұйық» іздеген бабаларының арманы жүзеге асқанын, сөзі сол «жерұйықтан» бақыт тауып отырғанын жырға қосты.

Сөзін:

- Менің бүгін сайлауым,
Сайладым елдің қаймағын,
Ел гауһарын еледім,
Ел қамқоры керегім.
Қуанышты жалпы жұрт,
Үлкен үйде алпыс ұлт
Ерге дауыс беремін.
Жаңа заңмен жаңардым,
Кандидат мен де саналдым,
Ғасыр көрген көнемін,
Орындалған ойыма,
Ұлы думан тойыма,
Шашу болсын өлеңім! – деп бітірді.

Депутаттар дауысы залды кернеп кетті. Жамбыл үні асқақтап та-рап кетті.

БАС ҚОНДЫРҒЫСЫ КЕЛІСКЕН ЕКЕН

Жәкең Мәскеудегі онкүндікке барып шарықтап, шалықтап жүргені белгілі. Қазақстандық делегацияға арнайы қонақасы беріледі. Қасым Тоғызақов сол кездегі әдеби хатшысы. Екеуі қатар отырады. Бір кезде Жәкең көзі бұлдырап отырғанын айтып Қасымға:

– Мыналардың қайсысы Сталин, – дейді.

– Қарсы алдыңызда күлімсіреп отырған мұртты адам ұлы көсеміміз ғой, – дейді құлағына сыбырлап.

Жәкең енді қарсы алдында отырған И.В. Сталинге қадала қарап алады. Сонан соң: – Қызыңды ұрайыныңның бас қондырғысы келіскен екен, – дейді.

ЖАҚСЫ ӨЛЕҢ БІРДЕН ТУМАЙДЫ

Шота Руставелидің 750 жылдығын тойлау үшін Қазақстаннан Жамбыл бастаған бір топ ақын сапарға шыққан. Күн ыссы. Вагон іші қапырық. Арлы-берлі кіріп-шығып жүрген делегация мүшелері. Жамбыл бір аяғын бүгіп, екінші аяғын жерге қойып отыр.

– Әй, Кенен, – деді Жамбыл. – Сенің көмекейіңе бұлбұл ұя салған. Ән айтып, біраз жырласаңшы... Іш пысты ғой отарбаның желген жүрісінен.

Бұл сөзге бәрі мәз болып күлісті.

– Не деді, не деді, – деп Павел Кузнецев отыр.

Отарбаның жүрісін жаман аттың желген жүрісіне теңеген Жамбыл сөзі оны да мәз қылды.

Кенен ақын біраз ән салды. Шәй ішілді. Бір кезде Жәкең:

– Әй, Кенен, түзге отырам, бірге жүр. Әйтпесе мерген оғындай дәл тигізгіш кезім болса сені несіне шақырам, – мүлт кетіп жүрмейін, – демесі бар ма?

Тағы да қыран күлкі. Жеңілдеп келген Жәкең енді Тайырға бұрылды:

– Ал енді сен өлеңіңді оқы. Құлаққа жайлы тие бермегенімен көңілге қонымды өлеңдерің, – деді.

Тайыр біраз өлең оқыды. Жамбыл ақын рахаттана тыңдады. Сонан соң: – Ал енді маған Грузия туралы әңгімеле.

Олар Кавказ туралы, Шота Руставелидің поэмасы туралы, Сталин жөнінде әңгімеледі. Жамбыл ұзақ тыңдады. Сонан соң:

– Домбырамды беріңдер, – деді.

Жамбыл ақын домбырасын сұрады дегенше жыр туды дей бер.

Жамбыл:

Ақсақал Жамбыл келеді жанаттанып,
Қиялы қияға өрлеп қанаттанып,
Жазылып бүкіш белі қуаттанып,
Туған ел сәулетімен санаттанып!

...

Сұңқардай түлеп ұшып тауға жаным,
Аңқыған асқарына Дағыстанның.
Ақын дос Сүлеймандай құрдасымның,
Саңқылдап ауылына жетсін әнім;
Өлген жоқ Сүлейманның отты өлеңі,
Өшіре алған жоқ ажал оның әнін.

Ащы әні өткен оның таудан, тастан,
Жырыма оның жыры көп ұласқан,
Құлпырып Қаскелеңнің көгалындай
Әсем ән Алатаудай шыңнан да асқан.
Жасасын советтенген сүйікті Отан,

...

Құп алсын Кавказ халқы сәлемімді,
Шыңының шынар тасын сүйген аспан, – деп жырлады.

Оны бірнеше мәрте қайта оқытып, өңдеді. Көңілі орнына түсті-ау бір кезде.

– Бұл жырымды «Кавказға сәлем» деп жаз, – деді. Жиналған топтың қошеметі Жәкеңді шабыттандырып жіберді.

ДАНЫШПАН ҚАРТЫМ, БҰЛБҰЛЫМ!

Жамбыл революциядан бұрынғы және кейінгі өмірді көрді. Сондықтан да жаңа заманның жақсылығын, еңбекші елдің ерен еңбегін, неміс фашистерімен соғыстағы кеңес солдаттарының батырлығын жырлады. Ол үлкен саяси тұлға емес. Ол – ақын, ол – жырау, ол – айтыскер. Яғни өз заманының жақсылығын жырлады.

Әрине, ол кезде саяси тақырыптар берілетін. Жамбылдың кәрі жүрегі ол саясаттың қандай мақсатты көздегенін қайдан білсін?! Ол тұрмақ жоғары білімді, саналы деген адамдардың өздері коммунистік жүйенің идеалдарына сенді, мадақтады. Сондықтан да бүгінгі күні Жамбылды Ленинді, Сталинді, Калининді мадақтады деген желеумен оның азаматтық болмысына кір келтірушілер бар. Бірақ мәселе қалай жырлауда?

...Москва. Жамбыл түнімен дөңбекшіп ұйықтай алмай шықты. Өйткені Ленин мавзолейіне бару жоспарланған. Мұны Жамбылдың өзі қалағанын қазіргі жұрт қайдан білсін. Сәкен Сейфуллин бастаған топпен Жамбыл Ленин мавзолейін көрді. Ерекше толқыды. Ертесіне хатшылары қаздай тізіліп отырысты.

– Иә, Кененім, мұндай тамаша сый-құрметті бұрын екеуміз көріп пе едік? – деді кенет Жамбыл. – Ленин болмаса мұндай бақытқа жетер ме едік. Әкелші домбырамды.

Кенен домбыраны әкелгенше Қалмақан Әбдіқадіров қағаз-қаламдарын дайындап отыра қалды.

Жамбыл бұрынғыдай емес, домбырасын ұзақ күйледі. Біраз уақыт домбырасын ерсілі-қарсылы сабалап, өзінің бабына жеткенше маза таппады. Содан соң:

Күнсіздерге күн болған,
Жер жүзіне нұр болған,
Ақылдың кені данышпан;
Езілгенге қол берген,
Кемтарларға жол берген,

Заманның ері арыстан,
Адасқан халық зарыққан,
Азаттық қылып бақытқа,
Сәуленді келіп табысқан...

Жыр құйылып жатты, құйылып жатты.

...Адамзаттың асылы
Аруағыңды ардақтап,
Көпті көріп көндіккен –
Ақшыл тартқан басымды
Алдына келіп иемін!..

Жамбыл осылай толғауын бітіріп демін алып, бешпетін ысырып тастап отырғанда Сәкен Сейфуллин кіріп келді.

– Сәкенжан, сүйінші. Кешегі Ленин мавзолейіне барған ақын баба алмастай жыр жазды.

– Жазып алдыңдар ма? – деді Сәкен сұлу мұртының астынан қуанышын жасыра алмай.

Қалмақан өлеңді үлкен пафоспен оқыды.

– Данышпан қартым, бұлбұлым! – деп Сәкен Сейфуллин абыз қартты ұзақ құшақтап тұрды...

РУСТАВЕЛИГЕ АРНАЛҒАН АҚЫНДАР ТОЙЫНЫҢ ДӘЛ МҰНДАЙ СӘНІ БОЛМАС ЕДІ...

Шота Руставелидің «Жолбарыс терісін жамылған батыр» атты поэмасына арналған салтанатты жиын басталған. Соғыстың алдындағы бейқуат өмір. Кеңестер Одағының түкпір-түкпірінен делегациялар келген. Сан тілде Шота Руставели туралы мадақ сөздер мен ақындардың арнау өлеңдері оқылып жатыр. Бүкіл Тбилиси әнге, әуенге, өлеңге бөленіп кеткен.

Жамбыл ақын үшін тыңдаушы ауадай қажет. Қалың жұртты көргенде арқаланып, айбаттанып кетеді. Сөреге жиналған тұлпарлар секілді бір орында отыра алмай тыпыршып тұр.

– Сөз Қазақстаннан келген қарт ақын, абыз ақын Жамбыл Жабаевқа беріледі.

Қалың көпшіліктің көзі мінберге ауды. Ертегі елінен келе қалған батырдай Жамбыл мінберге барған жоқ. Ол Президиум мүшелерін ығыстыра-ығыстыра столға жайғасты.

Су құйған графиндері мен стакандары бар подносты шетке ығыстырып тастады. Сия сауыт та бір жаққа ығыстырылды. Президиумда отырған ығайлар мен сығайлар да жылжуға мәжбүр болды.

Жамбылдың үстінде белбеуленген көк жасыл қасабдар шапан. Басында түлкі бөркі бар. «Тынышталындар!» дегендей екі қолын көтерді. Шапанның жеңі төмен түсті. Жұрт Жамбылдың білеу-білеу қантамырларын көрді. Сәлден соң бетіне қан жүгірді. Сілтідей тына қалған жұрт.

Жамбыл домбырасын қолға алды, Руставели туралы толғанды. Қапсағай жаурыны бүлкілдеп, домбырада салалы саусақтары әрліберлі жүгіріп жүр. Ойнақы жырды түсіну үшін аудармашының керегі жоқ. Бұл – қазақтың суырыпсалма жыры. Мұны жұрт жүрекпен қабылдады.

Ақын сахнаға қалай кірсе, солай шықты да кетті. Ақынның да, көрерменнің де көңілдері көтеріңкі. Жамбыл қаптал шапанын қаусырынып, түлкі бөркі шамға шағылысып, қайтадан сиқыршыдай жұртты аң-таң қылып шықты да кетті.

Жұрт орнынан тұрып ұзақ қол шапалақтады. Осы оқиғаның ішінде болған орыстың ұлы ақыны Николай Тихонов қойын дәптерін алды. «...Егер Жамбыл келмесе, көне заман жыршысы Руставелиге арналған ақындар тойының дәл мұндай сәні болмас еді» деп жазды.

Расы осы еді...

МҰРЫН КӨРДІМ...

Жәкең Мәскеуден соң Грузияға барып қалың Кавказды дүр сілкіндіріп келген кезі. Бір аптадан соң Сәбит Мұқанов Жәкеңе сәлем беріп, әрі әңгімелескісі келіп Жамбыл ауылына келеді.

Әңгімешіл Сәбең келсе, Жәкең көңілденіп, тәбеті ашылып бір жа-сап қалады.

– Балуан Шолақ келдің бе?

– Келдім, тәте! Әрі сәлем берейін, әрі әңгіменізді тыңдайын деп арнайы келдім.

– Сайқымазақ сөзімді сағынғансың-ау, сірә.

– Иә, тәте, Кавказдан не көріп келдіңіз? Айта отырыңыз, – деп Сәбең Жәкеңе жақындап отырады.

– Не көрдің дейсің бе, Балуан Шолақ, мұрын көрдім, – деп Жәкең қысқа қайырды.

Сәбең жастыққа құлай кетті. Көпке дейін екі иығы бүлкілдеп, күлкісін баса алмай жатты. Бірауыз сөзбен көргенін айтқан.

Жәкеңе Сәбең әбден риза еді.

МЫНА ШАЛЫҢА ИТ ҰҚСАСЫН

Мәскеуден кейінгі сапар Жамбылдың есімін әлемге жайды. Қазақ-стан үкіметі Жамбылға үй салып беру керек деп шешті.

– Қайда тұрғыңыз келеді? Қалаға келесіз бе, үй салып береміз? – деген ұсыныс айтылды.

– Мен Ұзынағаш топырағынан жаралғанмын. Қалана үйрене де алмаймын. Келіп-кетіп тұрсам жетпей ме? Үйренген еліме не жетеді? Қисая кетсем сол жерден топырақ бұйырсын!

Төрт бөлмелі ағаш үй салынып, пайдалануға берілді. Үйдің маңы қоршалып, жеміс-жидек ағаштары отырғызылды. Ал келесі жылы 12 бөлмелі үй, машинаға гараж салынып, жарық беретін электр жүйесі іске қосылды.

Хатшылыққа Қалмақан Әбдіқадыров, дәрігер болып Рахымбай Досымбеков, аспазшы болып Фатима Файзырахманова бекітілді. Көмекшілері белгіленді.

Алты қанат ақ ордадан Жамбыл ақын 12 бөлмелі үйге кірді. Үлкен айнаға ұзақ қарап тұрды.

– Мынау кім? – деді Жамбыл таяғын айнадағы бейнеге бағыттап.

– Сізсіз, өзіңіз ғой, – деп жатыр ұлы Тезекбай.

– Былшылдапсың, – деді Жәкең ұлына бұрылып. – Тумай жатып қартайған біреуің шығарсыңдар. Мына шалыңа ит ұқсасын.

Осылай Жамбыл өзін де келемеждеп алатын.

КРЕМЛЬДЕ НАМАЗ ОҚУҒА БОЛА МА?

Қабылдау жүріп жатты. Сөйлеп жатыр, сөйлеп жатыр. Сөз, сөз. Шіркін-ай бірауыз өлеңі жоқ. Кенет, Жәкең Қасым Тоғызақовқа:

– Намазым қаза болып барады. Жайнамазымды алып жүр, – деп оңашалау жерге беттеді.

Сталин оққағарлары, Жамбыл мен Қасымды «бүріп» тастады.

– Жамбыл намаз оқиды. Мұсылмандық жолы, – деп Қасым бар орысшасын салып, түсіндіріп жатыр.

Көмекші Сталинмен тілдесіп келді.

– Жамбыл ақынға Кремльде намаз оқуға болады, – депті Сталин жолдас.

Жамбыл асықпай намазын оқып, құдайға құлшылығын жасады.

– Ана шал не істеп жатыр, – деп Михайл Калинин жақтырмай Жамбылға қарады.

– Өз дінінде құлшылық жасап жатыр.

Жамбыл да өзіне тесіле қараған көзілдірікті адамға ұнатпай қарады. Өзі туралы жағымсыз сөз айтқанын сезіп тұр. Ақын емес пе?

– Әй, қызталақ, мына теке сақалың кім? – деп Жәкең жымың етті. Түрін көрмеген Калининге өлең арнағанына өкінді. Колхоз құрып, қазақтарға көп жақсылық жасады деген соң өлең арнап, тағы да

Қазақстанға шақырғаны несі? Осыған бола өзін-өзі айыптауға бола ма? Көңілі таза, пейілі түзу еді? Не істерсің?

ҚАРАКҮШІК ЖАМБЫЛ ҚОЛЫНА ҚАЛАЙ СУ ҚҰЙДЫ?

...1936 жыл. Жәкең Мәскеу сапарынан көп марапат алып келген кез. Саяділ ақын Керімбековтің де 1939 жылы омырауына орден ілінді. Мұндайда алыс-жақын құда-жекжат жиылып, құтты болсын айтып жатады.

Бір күні Саяділге құтты болсын айтуға Жамбыл Жабаеттың өзі арнайы келді. Жамбыл ақын келген соң колхоз бастығы бастаған ауылдың игі жақсылары келіп сәлемдесе бастады. Колхоз бастығы Оспанбай Қаракүшіков деген тығыншықтай қара жігіт екен.

– Қай баласың? – деді Жәкең колхоз бастығына.

– Мен Қаракүшік деген кісінің Оспанбай деген ұлымын.

Жамбыл домбырасын алып екі қақты да:

Сенің әкең баяғы Қаракүшік,

Көшеде жатушы еді арақ ішіп.

Ауылға содан келіп молда болып,

Күн көріп жүруші еді бала пішіп, – деп бір қайырды.

Шынында, Қаракүшік кезінде Қаскелеңде бір орыстың мал-шоқшасын бағып, тапқан-таянғанына арақ ішіп, көшеде жатып қалады екен. Содан ел аралап, молда болып, бала сүндеттеп күн көреді екен.

Шын сөзге Оспанбай қалай шамдансын. Леген алып, Жамбылдың қолына су құяды...

ҚЫЗЫМ КЕЛДІ ҚЫЗҒАЛДАҚТАЙ...

Жамбыл қазақ қыздарының өнердегі орнын жоғары бағалаған. Оларды ерекше құрметтеп, еркелетіп жүреді екен. Әсіресе, бұлбұл үнді Күләш Байсейітованы қызым деп еркелетіп, Мәскеуге 1936 жылы

мәдениеттің он күндігіне бара жатқанда Күләш келмей таңғы шәйін ішпеген.

Қызым келді-ау қасыма қызғалдақтай,
Жүрер ме екен кәрінің сөзі жақпай.
Сені тапқан анаңнан айналайын,
Бір мін жоқ мүсініңде арғымақтай.

Тоқсанында осылай толғанған Жамбыл осал ма? Өмірге ғашық, сұлулыққа ғашық. Өмірдің көз ұшында қалып бара жатқанын біледі. Өкінеді.

Жас болдық, тау құлатып, судай тастық,
Енді бүгін амалсыз қырдан астық.
Батқан күннің таудағы сәулесіндей,
Ұзап кетіп қалыпсың қайран жастық.

Өтті күндер осылай, жастық ұшты жасындай Жамбыл жыры жас болып қала береді.

САРЫ САЙТАН КІМ?

Жамбыл Дихан Әбілевтің үйінде қонақтап жатады. Бірде Қалмақан Әбдіқадыров телефон шалып, Шашубай ақын келіп, Жәкеңе сәлем бергісі келетінін хабарлайды. Жамбыл кіріп келіп Шашубайға:

О, Сайтан қуанамын, тірі ме едің,
Арқамды қоздырар жыр «пірім» едің, – дейді.
Мен мұны өз анам Мәртайдан сәл басқаша естіп едім.
О, Сайтан қуанамын, тірі ме едің,
Арқамды қоздыратын жырым едің, – дейді.

Жамбылдың пірі тек Сүйінбай екенін ескерсек, сірә, анамның айтқаны шындыққа жанасымды көрінеді.

Ал Жамбылдың Шашубайды құрметтеп, жақсы көргені тарихтан белгілі. Гармонның ары-бері созып, кіріп келгенде Жәкең оны сары сайтан деп еркелетеді екен. Сол әдетімен:

– Сөйле, сары сайтан, – деп Жәкең Шашубай алдында құшағын аша қарсы алады. Сонда Шашубай:

Шашубай ескі ақынның «жандаралы»,
Жамбылдың жер шарлады салған әні.
Өзің боп, өзім болып, өзге болып,
Жасасын көк тербетіп ән созғаны, – деп жырлайды.

«ҚАЙТА ОРАЛҒАН ЖИЫРМА БЕС»

1937 жылдың қысы қаттылау келді. Алматының суығынан гөрі Жамбыл ақынға барып әңгімесін естіп, жаңа жырларын жазып алуға не жетсін! Бұл ойды айтқан Қазақстан Жазушылар Одағының жауапты хатшысы Мұхамеджан Қаратаев еді. Осылай Асқар Тоқмағамбетов, Тайыр Жароков, Жақан Сыздықов, Әбділдә Тәжібаев, Қалмақан Әбдіқадыров, Қасым Аманжолов, Дихан Әбілев, Ғабдол Сланов, Иван Шухов, Павел Кузнецов, Саяділ Керімбеков, Жамбыл ауылына тартты да кетті. Алатауды бөктерлей жүретін жол жеткізбестей көрінген. Бірақ әзіл-қалжың жолды қысқартып-ақ тастаған. Жәкең деген сағыныш сезім оларды «ақаңсыз-ақ» жылытып келе жатқан. Өйткені «сідік сасыған» ауыздан Жәкең әбден жиіркеніп, қасына жақындатқызбайды.

Жүк машинасы шоқаң-шоқаң еткен кезде бір-біріне иық қағыстырып қалады. Жәкең қалай құры барсын. Арнайы алынған қойдың жатысы анау. Сәлем-сауқат тағы бар.

Олар Жамбыл ауылына жеткенде жеңіл машинамен кеткен Мұхамеджан Қаратаев, Иван Шухов пен Павел Кузнецов шай ішіп, беттеріне қан жүгіріп, дастархан басынан енді тұрып жатыр екен.

Бұл топты Жәкеңнің інісі Сатыш пен баласы Тезекбай қарсы алды.

Бұл кезде Жамбыл тәте төсекте қисайып жатыр еді. «Қаратаевпен бірге келген ақынға жазушылар сәлем бергісі келеді» дегенді естіген соң орнынан тез көтерілді.

– Кірсін, – деді қысқа қайырып.

Сатыш бұл топты Жәкеңнің бөлмесіне кіргізді. Жамбыл ақын бәрімен қол алысып амандасып шықты.

– Тәте, жазушылар бір қой мен бір жәшік қант-шайы бар, – деді Сатыш інісі.

– Әй, Сатыш, – деді Жамбыл. – Қонақтардың қойын өздеріне сойып беріп жүрме. Өзіміздің семіз бір қойды сойдыр.

– Иә, аға. Өзіміз де дайындап отырмыз. Тек бата берсе болғаны...

Бұл күні Жәкең көп сөйлемей, келген ақын-жазушыларды сөйлетті. «Құрғақ әңгіме көңіл құлазытады. Домбыра тартып, ән айтып, думанды кеш жасаңдар» деп Жәкең қос жастықты жантая отырды.

Әнді Тайыр Жароков бастады. «Әпсер барсаң әпсер бар» әнін Жәкең жақсы көретін. Тайыр соны асқақтата айтты. Жәкең әбден риза болғаны сонша, «тағы бірін айт» деп балаша мәз болды. Жәкеңнің қолпаштауы Тайырға майдай жақты. Ол төрт әнді бірінен соң бірін шырады. «Тартымды туған Тайырым, Бал таңдайлы шайырым» деп Жәкең Тайырды көтермелеп қояды.

Иван Шухов пен Павел Кузнецов та қарап қалған жоқ. Екеуі орыстың халық әндерін айтты. «Степь да степь кругом...»

– Зарлы ән екен, – деді Жамбыл. – Жүректі шымырлатады. Сірә, халықтың мұңы бар-ау шамасы.

Сонан соң Қасым Аманжолов домбыраны қолына алды да дауылдата жөнелді. Мәдидің «Қаракесегі».

Арнау өлең де оқылып жатыр. Асқар Тоқмағамбетов:

Өткен күн сен сөйлесең жыл сөйлейді,

Жүз жылдың артындағы күн сөйлейді.

Жадыраған жаз күніндей Жамбыл ғасыр,

Сенімен халық өмірі бір сөйлейді...

– Асқар деп атың бекер қойылмаған екен. Асқар десе, Асқар екенсің, төбешік емес...

– Әй, Сатыш, әкелші домбырамды, – деді Жамбыл жайғасып отырып.

Домбырасын босатып, өз үніне лайықтап алды да, Жамбыл ақын әуендетіп жіберді:

Жамбылдың ардақталып бұлбұл сөзі,
Гауһардай нұрын төккен екі көзі.
Токсанда қайтып алып жиырма бесті,
Жасарып қарт бабаңның тұрған кезі!
Жиырма бес маған тағы қайтып келді,
Сәлемін алтын күннен айтып келді.
Қалайша жыр төкпесін, ән соқпасын,
Шаттықтан нөсер төккен дәуірде енді!
Па, шіркін, қайтып келді маған жастық,
Дәуірде өрге өрлеп, гулеп-тастық,
Кавказдан, Алатаудың ағындатып,
Шаттықтың бұлағының көзін аштық!

Тайыр өлеңді жазып алды. Кейін Павел Кузнецов орысша аударып, Кеңестер одағына таратты. «Қайта оралған жиырма бес» жыры осылай туған еді...

АҚЫН АЛҒАН САБАҚ

Түбек Байқошқарұлы Жетісуға атақты Құлан аян Құлмамбетті іздеп келіп айтысып, оны сүріндіріп кетеді. Атақты Тезек төренің дүрілдеп тұрған шағы. Бұл кезде Жамбыл жиырмалар шамасындағы жас ақын еді. Құлмамбет Жетісудың шаң жұқпас бірінші ақыны болатын.

Түбек ұзын бойлы, шүнірек көзді, түрі сұсты адам болса керек. Денесі де ірі, домбырасы да ерекше екен. «Домбырасының тесігіне менің жұдырығым сыйып кететіндей көрінді» деп кейін Жамбыл аз ғана уақыт хатшысы болған Шәкір Әбеновке айтқан деседі.

Әлі бұғанасы қатып, айтыстың құйтыртқы әдістерін игере қоймаған Жамбыл Түбек ақынды ұзақ тыңдап, айтыс мектебінен өткендей болады. Бірақ шал ақын мен жас ақын айтыспайды.

ШӨЖЕ АҚЫН МЕН ЖАМБЫЛ

Арқадан Шөже ақын келгенде оның дабылы Жетісуға тез тарайды. Түбі қырғыз екенін естігенде Жамбыл ақын ерекше толқыды. Өйткені қырғыз десе Жамбыл ішкен асын жерге қоятын. Ақ қалпақты ағайындардың той-жиынынан қалмайтын. Шөже ақынның алдынан шығып сәлем береді. Қонақ етіп, «Шөже мен Кемпірбайдың» айтысын жаттап алады. Қырғыз еліне ертіп барып біраз уақыт үзеңгі жолдас болады.

Арқа ақындарының айтыс мәнерін де Жамбыл ақын орынды пайдаланатыны осындай кездесулердің әсері еді...

ҚАЙТАРЫЛҒАН САЙТАН

Бірде Шашубай ақын Жамбылды тағы іздеп келеді. Сайтанның қасында басқамызды былай қой, «Жөн сөйлеп, жорт Сайтан» дейді Жәкең. Сонда Шашубай ақын:

Уа, Жамбыл, тие берме, сайтаныма,
Шашубай сөз табады айтарына.
Топ жарып тоқсаныңда сен шыққасын,
Жібердім сайтанымды қайтардым да, – дейді.

Екі ақын осылай екінші рет көріскен екен.

ЖАМБЫЛ МАҚЫШ АҚЫНДЫ НЕГЕ ЖАҚСЫ КӨРДІ?

Болыс сайлауы көп ақынның бағын ашқан. Кеңес үкіметінің алғашқы жылдары еді. Осы кезде Кенен Әзірбаев Қордай өңіріне болыс болып сайланады. Қастек еліне Мақыш Райымбеков болыстыққа түсіп жеңіп шығады. Жәкең осы Мақышты ерекше жақсы көретін. Оны өз руласы емес, батырлығы мен ақындығы, сал-серілігі үшін жақсы

көрген. Жақсы інісі ретінде кейде ащы да қалжындап, тікенеңк тілімен шағып-шағып алатын. Осы болыс болып сайланғанда Мақышқа:

– Көкпек жеген түйедей аузымен демалатын ұры неме де болыс болады екен-ау, – деп Мақыш інісін арқасынан қағып-қағып қойса керек.

Мақыш ақын да Жәкеңнен жасқанбай кейде еркелеп, кейде шын-дап сөзбен ұстаса кетеді екен. Ол да қарап қалмай өлеңдете жөнеледі:

Басыңды осы жерде кесейін бе,

Тіліңді қанжарыммен тесейін бе.

Ұры деп ел алдында жамандайсың.

Ішінде шершеуіңнен есейін бе? – деп қағыта сөйлейді.

Жәкең мұндайда ешқашан саспайды. Өйткені өзі тәрбиелеген Мақышты жақсы біледі. Жамбыл домбырасын қағып-қағып жіберіп:

– Қызыңды ұрайын, осы ұры басымды кессе кесіп алар,

Ернімнен ашуланса тесіп алар.

Садыбектің баласын жиып келіп

Таудан отын алдырып өшін алар

Кедейдің одан басқа несін алар, – деп Мақыш болысты орақ тілімен қарып алады.

Бірақ әзіл сөз қалжыңмен, өлеңмен ғана тіздестіреді. Өйткені ақындар бірін-бірі көрсе арқалары қозып сөз жарыстыруды жөн санайтын. Әрі Жамбыл Мақыштың батыр тұлғасына тәнті болатын. Өйткені қырғыз-қазақтың үлкен бір асында қырғыздың Тістеуік деген батыры:

– Өмірге – өмір, өлімге – өлім! Найзаласатын бір маңқа қазақ бар ма? – деп атын жер текпілетіп, найзасын шошандатып ары-бері шауып өтіпті. Бұған бәрі аңтарылып қалады.

– Мен бармын...Шашақты сүңгісін көтеріп бір қазақ топты жарып шыға келген.

– Бұл жүрек жұтқан қазақ кім?

Сөйтсе ортаға ойқастап шыққан Мақыш сері, Мақыш ақын, Мақыш батыр екен.

Екеуі екі жақтан шауып, бірін-бірі қағып өтті. Бірақ аттан ешқайсысы құламады. Екінші айналып шапқанда Мақыш айласын асырып, аттың бауырына аударылып түсіп, өкпе тұстан найзасын сүнгітіп жібереді. Тістеуік батыр ат құйрығында сүйретіліп бара жатты.

Жәкеңнің Мақышты құрметтеуінің екінші бір сыры оның 1916 жылғы көтеріліс кезінде орысқа солдат бермейміз деп Қастек елінен қол бастаған Сатай батырдың жасағына барып қосылуы еді. Әрі өзіне еріп ақын болып, қазақ-қырғызға танымал ақын-серілігі. Бірақ ағалы-інілі сыйластықпен өрілген әзілдері осылай жалғасып жататын...

ЖАМБЫЛ МЕН ЕСТАЙ

Жамбыл жыршы, өлеңші, күйші ғана емес, ән де айтқан сал-серілердің бірі. Токсанға келіп, тамағы тозып, үні бәсеңдегені болмаса, жақсы әнді естігенде бүркіттей қомданып, жанары жанданып, әжімді жүзі жадырап кетеді екен. Сондай Жамбылдың әнге қуанған сәті атақты Естай ақынмен кездесуі еді.

...1937 жыл. Нұрпейіс Байғанин, Шашубай, қырғыздың халық ақыны Оспанқұл, Қалмақан Әбдіқадіров, арқадан Естай ақын болады.

Алыстан келген қонақ болған соң Естайды Жамбыл тәтенің қарсына отырғызады. Жамбылдың оң жағында Нұрпейіс Байғанин, сол жағында Шашубай ақын отырады.

Жәкең, «бұл кім еді?» дегендей бейтаныс жігітке назары ауа береді.

– «Бұл кісі атақты Естай әнші, Естай ақын, – деп Дихан Әбілев сөзге араласады.

– Е, Естай ақын сен бе едің? Болсаң боларсың! Бері қасыма келіп отыр...

Бұл сәтті Дихан баба Әбілов былай жазған екен.

– Бұл кісі атақты Естай әнші, Естай ақын! – деп едім. Бәрі Есекеңе ғажаптана, манадан бері көрмей отырғандай-ақ, өте бір сүйіспендікпен таңдана қарайды.

– Е,...ым-м! Естай сен бе едің? Болсаң боларсың! Бері қасыма келші, – деді Жәкең.

Сыпайы мінез, сырбаз сері Естай Жәкеңе кішіпейілдікпен тілек етіп, отырған орнын өзгертпеді.

– Оң жағыңызда отырған Нұрекең мен сол жағыңыздағы Шашекеңнің иығын сізден айырғаным әдепсіздік болар. Орнымда отыра берейін, Жәке, рұқсат етіңіз!» – деп өтінген еді.

Естай есімі аталғасын, сол Естай өздерінің ортасында Жәкеңнің тұспа-тұс қарсы алдында отырғасын жыршы қауым Естайды тыңдағысы келді.

– Өзінің айтқанын тыңдасақ!

– Сөз бар ма... Айтқызайық...

– «Қорланын» тыңдасақ!

– «Жайқоңыры» да ғажап қой!

Естайдың саусағындағы Қорлан берген мәңгілік махаббат белгісі – күміс жүзік Қорлан боп күлімдеген тәрізді, электр жарығымен шағылыса жалтылдайды. Сырбаз сері Естай ақын әуелі қолындағы жүзікке кәрі көзін жаутаңдата бір қарап қойып, көкірегінде көріне бірге кететін махаббат шерін күрсініп жібергендей «Аһ» деп қалды да әндете жөнелді.

Жамбыл өлеңді де, әнді де керемет түсінетін адам емес пе? Өзінің ғашық жүрегінің аққуына айналған Айкүмісті есіне алды ма екен?!

– Беу, Естай, жаңағы ғашық жыр арманың сені менен де көп жасатады. Сөз – сол... Нағыз Қорланды тыңдағаным осы. Бұл әнді Жамбыл талай тыңдаған. Сенің әніңнің жөні бөлек...

Осы сәт Жамбыл жәке ерекше құлпырып кетіп еді. Жүзі нарттай жанып, жастық желігі қайта оралғандай, шабыттанып отырады.

– Не ұқтыңдар? Ән үнінің әр толқыны, созымы, қайырым уілі, ыр-ғақтары әр сөзінің ботасындай боздап әндетті ғой...

Беу, махаббат, беу, Арман!

Жәкең сөз қадірін де, өнер құдіретін де тамыршыдай терең сезінеді.

– Ей, Естай! Қорланыңа қанша құмар болсам да сені, сонау Маралды-Ертісіңе мен іздеп бара алмас едім. Сен де мені іздеп келе қоймас ең. Бәрімізді Алатауда табыстырып, сайраттырып отырған жаңа заман, – деп шоқ сақалын сипап, бата береді.

Жыр алыбы мен ән алыбы бірінші рет, әрі соңғы рет осылай кездесіп еді.

ӘЙУТАЙ

1937 жыл. Алматыдан шыққан поезд Тбилисиге кетіп барады. Арнайы вагон жабдықталып, оның төріне Жәкең отырды. Қасында әдебиет хатшысы Тайыр Жароков пен сері ақын Кенен Әзірбаев бар. Қалған делегация мүшелері басқа вагонда. Шота Руставелийдің «Жолбарыс терісін жамылған батыр» поэмасының 750 жылдық тойы. Жол ұзақ, ұзын сонар әңгіме. Тайыр өлең оқиды, Кенен әнге салады. Бұл Жамбылға әрине, ұнайды.

– Әй, Кенен, сенің көмекейіңе бұлбұл ұя салған, – деп Жәкең серіктес, ақын інісі Кененге әлсін-әлсін, дүркін-дүркін өлең айтқызып, бір ұйықтап, бір тұрып уақыт өткізеді.

– Тайыр өлеңі дауыл, – деп хатшысына да баға беріп қояды.

– Әлгі, пәпке, Сары бала қайда? Папке деп отырғаны Павел Кузнецов. Аудармашы. Жамбыл жырларын қолмақол аударып, телеграфпен жіберіп, «Правда» газетінде шығарып жатады. Сондықтан да ол құс ұйқылы. Тез ұйықтайды, тез тұрады.

– Шуға келдік, Шуға келдік...

Ілкіп барып поезд тоқтады. Жұрт жапатармағай перронға шығып сауда жасап жатыр. Үрмелі аспаптар ойнап тұр. Қызыл матаға «Жамбыл Жабаевқа Шу өңірі сәлем жолдайды», «Жамбыл – ақындардың ақыны» секілді сөздер жазылған транспоранттар желге желп-желп етеді.

– Мына, қызталақтар, құйысқанға жабысқан б.қ секілді нағып қаптап жүр.

– Жәке-ау, олар сізді қарсы алып тұр. Қошеметтеп жатыр. Вагон терезесінен қол бұлғаңыз.

– Терезеден сығалайтын маймыл ма едім? Далаға шығайық.

Жамбылдың жүзін көрген халықтың у-шуынан дала жаңғырады.

– Балаларым, бауырларым.

Алатау, Кавказ ұласып,

Баурайы бұйрат кең жатыр.

Бақыттың әні асқақтап,

Құлаққа дауысы кеп жатыр.

– Тағы, тағы, Жамбыл баба!

Ауданның игі жақсылары Жәкеңді вагонға қайта кіргізеді. Ас қамдалып қойыпты. Былқылдаған бағлан еті, Шудың шұбаты мен жұпар иісті қымыз-ай...

Поезд ысқырық берді. Отарба алға жылжыды. Жәкең терезеден сыртқа көз тастап отыр. Домбырасын алды. Бір мұңлы ән екен.

Мен Бәйбектің қызы едім, атым Сара,

Күнде келген бәйгеден жеке-дара.

Әй-у-гай, у-гәй-ай, а-ю-гай!

– Жәке, мын-ау бір ғажап ән ғой...кімдікі. Бұл әнде не сыр бар, не құпия бар.

Кенен естіген әнді домбырасына салып, ыңылдап отыр. Ал Жәкең ойланып, көзін жұмып, сон-ау 1880 жылдың шуақты жазын көз алдына әкелді.

...1880 жыл жазы тым ыссы басталды. Күн күйіп, аспаннан жаңбыр тамбай, Шу бойының жазығы ерте сарғайды. Сондықтан да жұрт не де болса Шу бойына ұзақ қалуды ойластырып, өзеннің қос бетін жайлап, малдарын қондандырып алмақ. Қыс қыстау жақтың не болары белгісіз. Жұт болмаса...

Жер тықыр болғанмен қазақтың көңілі кең. Тойы да, томалағы да бар. Қыз да ұзатылып, келін де түсіріліп, ас та беріліп жатыр. Қайта осындай кезде, мал барда той жасап қалу әркімнің ойында жүр.

Алажаз алты-жеті той болып, Жамбыл Сара ақынды көріп, ғашық болады. Бірнеше жерде сөз қағыстырып, көз қадасып, сөз байласып

қалады. Бірақ қаңғып жүрген кезбе ақынға Бәйбек бай қызын қалай бермек, Жылаған көздің жасы емес, тең боларлық құда керек. Сондай күндердің бірінде Сараға қол жетпесін жас Жамбыл білді де, алып қашуға бекінді. Жиған-терген малдарын ауыстырып, жүйрік те сайлап қойды. Бірақ...

Бірақ Бәйбек атастырған жерге шабарман жіберді. «Қыздан айырылғыларың келмесе, тез әкетіндер».

Апыл-ғұпыл той жасалып, Сара ұзатылды да кетті. Жамбыл келін түскен ауылды торауылдап көп жүрді. Сараның күйеуі оған той-томақ емес, топ алдына баруға тыйым салды.

Өкініші көп өмір-ай. Ебін тауып екі жас кездесті, мұндасты, қоштасты. Сара таяққа жығылды. Содан оңалып кете алмады. Бақилық болды. Бұл махабаттан шерлі ән «Агугай» қалды.

...Сенің де Сараң бар емес пе еді?

Кенен Жамбылдың көңіл-күйін аңдып отыр.

– Жәке, мен Сараны алып қашқанмен, ұстап тұра алмадым ғой. Жоқшылық...Қайтарып бердім.

Жәкең теріс қарап жатып қалды. Не ойлады? Екі ақын екі Сараның күйігімен сол түнді жеке-дара өткізді.

Поезд тарс-тұрс кетіп барады.

Әй-у-гай, у-гәй-ай, а-ю-гай...

ЛЕНИН ОРДЕНІ ТАПСЫРЫЛАТЫН САПАР

Жамбыл ақын Ленин орденін алғанда Кеңестер Одағы дүр сілкінді. Бірақ орденді алу салтанаты күн салқындағанда өтетін болды.

Жамбылды Мәскеу сапарына алып бару үшін ең алдымен қасында жүретін адамдар таңдалды. Олар – әдеби хатшысы, аудармашысы болып бекіген Қапан Сатыбалдин, әдеби аудармашысы – Павел Николаевич Кузнецов, шаруашылық мәселелерімен айналысатын

көмекшісі Григорий Михайлович Перевозчиков және жеке дәрігері Клавдия Михайловна болатын.

Мәскеу сапарына Жәкең көтеріңкі көңілмен шықты. Халықаралық вагон. Қаптаған халық Жамбыл Жабаевты қошеметтеп шығарып салды. Әр вокзал сайын қарақұрым халық дәмін ұсынып бәйек болуда. Бәрі де Жамбыл ақынның сыбағасы. Етке бөккен жолаушылар рақметтерін жаудырды. Бірақ сол көл-көсір еттен қағылып келе жатқан Жамбыл ақын ғана. Өйткені тамақтандыру міндеті дәрігер Клавдия Михайловнаға ғана тиесілі. Сондықтан да ол жылы-жұмсақ майсыз етті таңдайды әрі оны ұсақтап, үгіп турап береді. Әрине, Жәкеңе бұл ұнай қоймайды. Бірақ үлкен сапар, ұзақ жол. Денсаулық күтімі қажет екенін түсінеді. Бірақ әзіл сөзі жарасым тауып келеді.

– Көрдiңдер ме, – дейдi Жәкең. – Мына қыз менi торғайдай баптап келедi. Сендер кесек-кесек еттi ұрттарыңды бұртитып шайнағанда, мен ұялып көрмеген болам. Асап отырындар, қайран жастық, екi шайнап, бiр жұтатын шақтарың ғой.

Жамбылдың iшi неге пыспайды? Ол вагон терезесiнен ұлан-ғайыр қазақ даласына көз салады. Ол ырғақ болып, өлең болып жүрегiнен құйылып жатыр. Таяғын тақылдатып өлеңдетiп отырады. Көзi де, көңiлi де тоймайды ұлы далаға!

...Мәскеуге жақындағанда Жамбыл ақынды сәндеп киiндiру қажет. Шал қырсық. Ол үстiндегi киiмiмен шыға салғысы келедi. Қапан Сатыбалдиннiң тағы бiр мiндетi бар. Ол Жамбыл тәтенi жаңа киiмге киiндiру.

– Осы да жарайды, мен әртiс емеспiн, ақынмын ғой, – дейдi қиқар шал. Бірақ Қапан ебiн тауып, жiбек шапан мен бөріктi Жамбыл ақынға кигiзiп үлгердi.

– Қазақтың атақты ақынына елi шапан жаба алмаған ба, үкiметi қайда қарап, елi қайда қарап отыр демей ме мәскеулік ағайындар?!

– Е, елге сөз тиетiн болса киейiн. Әкел берi, – деп Жамбыл жiбек шапанды жамыла бердi. Түлкi тұмағы да қона қойды.

Мәскеу қатқыл қара суығымен қарсы алғанымен, адамдардың ыстық ықыласы Мәскеудi жылытып жiбергендей едi. Қазан вокзалынан

Жәкенді орыстың атақты қаламгерлері Леонид Соболев пен Всеволод Иванов бастаған бір топ қаламгерлер қарсы алды. Мыңдаған адам. Бәрі «Жамбыл», «Жамбыл ақын» деп жар салады. Бұл Жамбыл тәтеге қанат бітіргендей еді. Қай қазақты маңғаз Мәскеу осылай қарсы алып еді.

«...Националь» қонақүйі. 215-ші люкс бөлме. Сірә, кішігірім үймен пара-пар. Бірі келіп, бірі кетіп жатыр. Бәрі Жамбыл ақынды көргісі келеді. Бұл кезде Жамбыл жүзге тақап қалған. Бірақ алшысына түскен құлжа асығындай шымыр отыр. Қабылдау залынан кісі үзілер емес. Қазақстандық студенттер легі де толастамайды.

МҰСА ЖӘЛЕЛ КЕЛГЕН КҮН

«...Националь» қонақүйіне ертесіне бір сары қоңыр коверкот кастюми бар, аласа бойлы, кең маңдайлы, көзі өткір бір жас жігіт келіп кірді. Ол аяғын тез-тез басатын, жылдым жігіт екен. Шамасы отыздың ар жақ, бер жағында болса керек.

– Мен аты әлемге мәшһүр Жамбыл бабама сәлем беруге келдім, – деді ол мойнын залға қарай созып.

– Кім боласыз? – деді Қапан Сатыбалдин.

– Мен татар ақыны Мұса Жәлелмін, – деді ол Қапанды ығыстыра кимелеп.

– Жіберіңдер, татар ақынын, Ғабдолла Тоқайдың қандасын. Біздің алыста жүрген бауырлар ғой, – деп Жамбыл қасына отырғызды.

«Тоқайдың есімін білген мына қазақ ақыны баба екен ғой» деген ой Мұса Жәлелді тәнті етті. Бұл кезде Мұса Жәлел орыс оқырмандарына танылып үлгерген ақын еді. Мәскеуде екі кітабы шыққан.

– Баяғы өткен заманда,
Дін мұсылман аманда.
Қазан деген қалада,
Нәрікбай атты хан өткен
Бір перзентті зар еткен...

Жамбыл ақын осылай татардың жас ақыны Мұса Жәлелді қарсы алып, қасында ұзақ отырды. Дастархан жайдырып, ұлттық тағамдардан дәм татқызды.

– Сіз Жамбыл әбзи, күллі түркі әлемінің ұлы бабасысыз, – деп Мұса Жәлел Жамбыл ақынды ұзақ құшақтап тұрды.

...Жүрегінде от бар екен, Маржанидің ұрпағының, – деді Жамбыл. – Бір жерді тесіп шығады. Аты аңызға айналады.

Шіркін, жамбыл баба! Татардың ұлы ағартушысы, діни реформаторы Марджаниді, Ғабдолла Тоқайдай ақынын қайдан біледі. «Құйма құлақ» деген осы-ау деп таңдай қағып отырды Қапан Сатыбалдин.

Көреген екен Жамбыл ақын! Неміс фашистерінің тұтқынында қалса да, «Маобит дәптері» арқылы Мұса Жәлел адамзат жүрегінде алтын әріппен жазылып қалды ғой...

ЖЕТІМ БОТАНЫҢ КӨЗІНДЕЙ

Жамбыл ақынға сәлем бере келген студент жастардың арасында Родо деген негр актері болды. Ол «Том Сойер» фильміне түскен жас артист еді. Жамбыл ақын негр ұлтын бірінші рет көріп отыр.

Родо – еңгезердей жігіт. Еріндері қалың, өзі қап-қара, қара түн сияқты. Жамбыл әрі таңдана, әрі аяй қарайды. Ол ән салып берді. Жамбылға ән де, Рода да ерекше әсер етті.

– Көзі қандай мұңлы, жетім ботаның көзіндей екен. Іш құса күйік жеген адамның әні ғой бұл. Ботасы өлген інгеннің боздағаны сияқты. әні зарлы екен...

Жамбыл Родоның қолын қысып-қысып, арқасынан қақты.

– Біз де осылай «Елім-айлап» зарлап едік бір кезде, – деп жамбыл Родоны жылы шығарып салды.

1938 жылдың 3-қаңтары. Жамбыл Кремльге шақырылды. М.Калинин орден тапсырды.

СӨЗДІҢ НЕСІ ҚИЫН...

Қырғыздың халық ақыны Оспанқұл келгенде Жәкең ерекше түрленіп, еңсесі көтеріліп, жамбастап жатпай, тік отырады екен.

Жәкең қырғыз асқанда олар алдынан ақбоз үй тігіп, бағлан сойып, ерекше күтеді. Содан болар амандық-саулық сұрасқан соң, Жамбыл домбырасын алыпты:

Жамбыл ем, кеше кім едім,

Дуадақ едім шөлі жоқ,

Аққу едім көлі жоқ,

Сыбызғы едім үні жоқ,

Асыл едім құны жоқ,

Енді міне кім болдым,

Елім сүйген жыр болдым.

Оспанқұл інім, қырғызым,

Сендер менің қызығым!

Бүкіл қырғыз бауырыма,

Тілеймін өмір қызығын,

Тілеймін өмір ұзынын, – деп бауыр халыққа жыр шашу арнайды. Содан соң: «Сөздің несі қиын? Саласын табу қиын емес сарасын табу қиын. Өлең сөз ананың ақ сүті, жүрегінің қаны» деп Оспанқұлға зерделі шапан жауыпты.

ПАЛУАН АҚЫН КІМ?!

Саяділ Керімбеков Жетісу ақындарының ішіндегі орны бөлек, ерен тұлға. Жәкеңнің қасына көп ілесіп, өлең-жырларын халық арасында кең таратып жүрген, өнерлі інілерінің бірі. Әрі Жәкең Саяділді ерек бағалап, ақындық өнерін танып, ылғи мақтап жүреді екен.

Өз кезегінде Саяділ де «Жамбылдың қасында мен оның тобығына да келмеймін» деп інілік ілтипаттан аспай, көкірек кермей, биязы жүретін ақын болып шықты.

Бірде Жамбыл тәте көңілі жай, алма бақтың ішінде, текемет төселіп, құрақ көрпе салынып, қос жастықты жастанып, әлдебір әуеннің ырғағын айтып отырады. Сонан соң Сүйекеңнің жырына ауады:

...Айтысатын жерлерде,
Сыбағамды бермедім.
Сөзі сұлу болған соң,
Білінді елге зергерім.
Қызыл сағым түлкінің,
Ізіне түсіп зерледім.
Ақындық жолға түскен соң,
Мал менен жаннан безгенмін.

Бір кезде Жәкең басын жастықтан көтеріп, домбырасын ысырып, тік көзін Саяділге қаратып, тосын сұрақ қояды.

– Әй, Саяділ, сендер мені ананы жеңдің, мынаны жеңдің дейсіңдер. Шынында солай болар. Жамбасқа келгенін жіберген жоқпын. Бірақ осы күнге дейін жығу түгіл, белдесуге де шалдырмай келе жатқан бір палуан ақын бар ғой. Сендер соның кім екенін білесіңдер ме? – деді.

Бұл жауапсыз сұрақ болды. Бәрі аңтарылып бір-біріне қарасты. Жәкеңнің қасына ілескелі бірде-бір ақыннан жеңілген жоқ. Ескі айтыстардың бәрінің Жамбыл жеңімпазы екені туралы халық аузынан тастамай айтып отырады. Ал егер Жамбыл бір жерде сөз жарыста мүлт кетсе, ол хабар жата ма? «Жамбыл түгенбай ақыннан жеңіліпті» деген сөз өрттей қаулап, бүкіл қазақ даласына жайылып кетпей ме?

– Әй, қызталақтар, соны да білмейсіңдер ме? Палуан ақын кім болушы еді? Ол Сүйекем емес пе?

Бұл Жамбыл тәтеме ғана жарасатын мінез.

АБАЙ АҚЫН ЕМЕС...

Жетісудың төрінде, Суықтөбенің өрінде жатқан Жамбыл Сарыарқаның самалын жұтқан Абай есімін ерте естіген. Абайдың адамдық қалып, атақты Құнанбайдың баласы екені құлағына ерте жеткен.

...Абайұлы Әбіш ұзақ ауырды. Одессада, Кавказда емделіп, подпоручик қызметімен Тәшкент келеді. Одан соң Верныйға (Алматыға – У.Қ.) келіп ұзақ емделеді.

Әбсәмет Құнанбайдың інісі Жақыптың қызынан туған жиен-ді. Арқадан келген игі жақсылар осы үйге түседі. 1895 жылдың қарашасында Әбіш дүние салып, Алматыда аманат жерленеді.

Әбсәмет Жетісудың игі-жақсыларымен аралас-құралас болған белгілі көпестердің бірі еді. Жамбыл оның үйінде бірнеше мәрте болып, өлең айтқан.

1896 жылы жұрт аяғы кеңіген кезде Мағауия Абайұлы, Ысқақ Салтбаев, Тәнеке Байтуаров Семейден келіп, Әбіштің аманат денесін қазып алып, атақонысқа алып кетпек болады.

Ел құлағы елу деген. Осы хабарды естігенде Жамбыл Сәт болыс екеуі келіп, Мағауияға көңіл айтады. Қаралы көш аттанар алдында, Жамбыл қолына домбырасын алады:

Сәлем айт, барсаң Абайға,
 Кеңесі кеткен талайға.
 Ауырды жеңген кара жер,
 Сабырлы болсын қалайда!
 Бір жұтқан судай дүниесін,
 Ашысын татып күймесін.
 Жапанға біткен бәйтерек
 Жалғызбын деп жүрмесін!
 Кемелге келген асыл-ай,
 Таскынды тәңір басуы-ай!
 Нар көтерген ауырға,
 Арқасын тоссын жасымай, – дейді.

Әбсәмет те, Мағауия да, Жамбыл да көз жасына көмілді. Жамбыл айтқан қара жыр Абайдың қаралы қабырғасына мамықтай тиген.

...Заңғар жазушы Мұхтар Әуезов келгенде Жамбыл ерекше бір ләззат алатын. Маң жүрісі, салмақты тұрысы, құйындай сөзі қандай. Басқалардың бәріне Жәкең қалжыңдасып, сөз қытығын жасап қоятын. Олардың әрқайсысына еркелетіп ат та қойып алатын. Маңдайы кереғарыс Мұхтар Әуезовке «шоң қазақ» деп биіктігін мойындайтын.

Мұхтар анда-санда кездескен сәтінде Абай заманы, қазақ қоғамы жөнінде ұзақ әңгімелейтін. Абайдың ұлылығы, ақындығы жөнінде талмай айтар еді. Жамбыл Мұқаңның сөзін бұзған емес. Мұхтар айтқан әңгімеден өзін көретін. Қазақ даласының бәрі бірдей тапталғанын сезетін. Тек Мұхтар ғана осындай ұлы ақын туралы жаза алмақ. Шоң десең шоң. Алатаудай биік, Хантәңіріндей ұлы.

Осындай сырлас сәттердің бірі еді. Абай туралы айтылған әңгімелерден соң Мұхтар Әуезов Жамбыл тәтенің ойын білмек болып, тосын сұрақ қойды.

Мұхаң жыр алыбынан, өзі атаған XX ғасырдың Гомерінен, бәлкім сынағысы келді, бәлкім шын білгісі келді, өзінің ардақты адамы Абай жөнінде мынадай сұрақ қойыпты.

Мұхаң: – Жәке, қалай ойлайсыз, Абай ақын ба?

Жамбыл: – Жоқ, Абай ақын емес!

Әуезов мұндайды күтпеген. Тамсанып-ақ тыңдаған. Әсіресе, Құнанбай екеуінің арақатынасы туралы көп сұрады. Тамсанған да, таңғалған да. Пушкиннің Онегинінің Тәтіш әні туралы естіп, оны тыңдаған да. Сол Жамбыл «Абай – ақын емес» дейді. Бұл қырсық шалға не шара? Сонда ақын кім?

– Ақын деген мына мен, біздер!.. деді, ол «Шоң қазаққа» көзін қадап. Өнінде бір өзгеріс жоқ. Шынын айтып тұрған сияқты.

Мұхтар Абайдың қазақтың жазба әдебиетінің алыбы екені туралы әңгімеледі. Жамбыл үнсіз.

Әуезов күп-күрең боп, үндей алмай қалды.

– Абай дегеніміз – ақындардың пайғамбары ғой! – деді Жәкең жымып.

Әуезов дана қартты құшақтай алды.

ЖАРТЫКЕШ АҚЫН ДА КЕРЕК...

Үмбетәлі Кәрібаев Жамбылдың ақындық мектебін құрайтын Жетісудың белгілі ақыны. Аты ерте шығып, айтысқа қатысып, өлең сөздің мір оғы деген атақ та алады.

Осы өңірде әпенделеу Жартыбай деген ақын да өмір сүрген. Ол шама-шарқы, мықты-осал дегенге қарамай, әйтеуір ақындар отырған ортаға килігіп, өлеңсымағымен айтыса кетеді екен. Бұған жұрт қыран күлкімен қарап, оны ақын деп ешкім әспеттемейтін.

Жәкең отырған жиынға Саяділ Керімбеков пен Үмбетәлі Кәрібаев келіп қалады. Әдеттегідей Жартыбай үйге кірер-кірместен Үмбетәлінің шаужайына жармасады. Бірақ Үмбетәлі әп-сәтте екі бүктеп, бір жұтады да Жәкеңе шағым айтады.

– Уа, Жәке! Осы Жартыбайдың өлеңде несі бар, жөні түзу екіауыз сөз құрап айта алмайды, қой деп айтсаңызшы.

Жәкең қамшысымен етігін тартып жіберіпті.

– Осы Жартыбайда нелерің бар? Бәріміз бірдей керімсал ақын болсақ, өлең шіркіннің қызығы бола ма? Арамызда сөзді бүлдіріп, елді күлдіріп Жартыбайдай жартыкеш ақын жүре берсін де...

Етіктен қамшы өтпесе, Жартыкеңе сөз өте ме?..

АҚЫН – ШЫНДЫҚ ШЫРАҒЫ

Кеңес үкіметінің алғашқы жылдары. Колхоздасу басталып, болыс сайлауы өте бастаған кез. Кедейдің күні келді деп ақындар болыс сайлауында өлең айтып, мадақтау жырларын төгіп тұрған шақ еді. Сондай сайлаудың бірі Ұзынағаштың батыс жағында орналасқан Қарасу колхозында өту керек-ті. Бір үміткер жігіт бұлақ басына үй тіккізіп, Мақыш, Бармақ пен Үмбетәлі ақынды алдырып, жас ақындарға өлең айтқызып кедейден болыс сайлауын өткізуге дайындық жасап жатады. Бұған Қордайдан Кенен ақын да шақырылады. Түнгі сауық таң қылаң бере бітетін-ді. Сонан соң бәрі ұйқыға жататын. Бәрін басқарып жүрген жас шенеунік.

Бір күні күн көтеріле есік алды у да шу болды да қалды. Шенеуніктің жандайшаптары ол адамды үйге кіргізгілері келмейді. Бір кезде ақындардың бәріне таныс дауыс естілді:

– Ақын, ақын дейсің, кімдер олар? Менен мықтысы болса шықсын бері. Ұлық болса қайтейін?..

Ақындардың бәрі апыл-ғұпыл киініп, сыртқы ұмтылды. Келіп тұрған ұстаздары Жамбыл Жабаев еді. Жәкең бірден домбырасын алып:

...Тобыңа келсем, сыйым жоқ,
Тентегіңе тыйым жоқ,
Киелік десек киім жоқ,
Базарға барса тиын жоқ,
Сөзді ұғар ұлық жоқ,
Жігітіңде қылық жоқ, – деп төкпелетіп жібереді.

Бұл – шындық сөз. Жас ақындардың бірі де мұндай сөз айта алмаған еді. Бәрі «Кенес үкіметі жасасын!» «Қой үстіне бозторғай ұялаған заман туды» дегеннен аса алмаған. Жамбыл айтқан шындық шырағы жас ақындарға ой салып еді.

ҚЫРҒЫЗДА БІР БАУЫРЫҢ, ТОҚТАҒҰЛЫҢ МЕН ЕДІМ...

Жамбыл ақын тағдырын қырғыз ағайындардың аялы ақ жүректерінен бөліп қарау мүмкін емес. Ағайын елдің той-жиыны бірінсіз-бірі өтпейтін. Әр елдің өз алыбы болады. Қырғыздың атақты ақыны Тоқтағұл Сатылғанов пен Жамбыл ақынның достығы небір әфсанаға айналып кеткен.

...1910 жылы Тоқтағұл Сатылғанов Сібір тұтқынынан қашып шығады. Қара орманды паналап ұзақ жүріп қазақ топырағына ілінеді. Ел-елді паналап, өлеңін айтып күн кешеді. Содан Аягөз арқылы Жетісуға жетеді. Атақты Жамбылмен кездесу үшін Қаракестек ауылына келеді. Суықтөбе асса қырғыз жері көсіліп жатыр.

Қырғыз ақыны Тоқтағұл келді дегенде Жамбыл ақын алдынан шығып:

Келдің бе, ақиғым, алыс жерден,
Өтіпсің самғап ұшып асқар белден.
Алмас пышақ қап түбінде жатпас деген,
Хан-төре айналмай ма сендей ерден.

Ер ғана елін табар іздеп жүріп,
 Жүрсе де ғұмырында қорлық көріп.
 Құландай-ақ бұғауын үзіп қашқан
 Жетіпсің енді міне елге келіп...

Жамбыл Тоқтағұлды демалдырып, ел аралатады. Тоқтағұлдың алмас қылыштай сөзі әбден ұнаған. Шындықпен суарылған жыр өлеңдер қазақ жүрегіне жетіп жатты. Жамбыл ақын Тоқтағұлға Қастек, Қаскелең, Майтөбе, Суықтөбені аралатып өлең айтқызып, алдына біраз мал салып, мінер көлігін жасақтап береді.

Кейін Жамбыл ақын қырғыз асқанда алдынан Тоқтағұл шығады. Тоқтағұл қомызын шертіп жіберіп:

Қазақта Жамбыл сен едің,
 Шалқып жатқан көл едің.
 Өлеңі оттай лаулаған
 Тасып бір өткен сел едің.
 Қырғызда бір бауырың
 Тоқтағұлың мен едім.
 Қай қырғыздан кем едім,
 ...Сағынып елге келгенде
 Намысты қолдан бермедім,
 Болыс пенен билерің,
 Қазан аңдып бұл күнде
 Бұралқы иттей жалақтар... –

Қырғыздың Ешкібай манабы Тоқтағұлға тұра ұмтылады. «Кім бұралқы ит» деп тепсінеді. Сонда Жамбыл:

– Ақын елдің еркесі, оған қол көтеруге болмайды. Киесі ұрады, – деп тоқтау сөз айтыпты.

Екі ақын 1922 жылы Тоқмақ шаһарында тағы бір кездеседі. Бірақ айтыспайды. Тоқтағұл «Ой, бұлбұл», «Шоң кербез», «Кедейхан», «Бес қабан», «Қазақ жерінде» атты әйгілі жырларын айтса, Жамбыл «Мұңлық-Зарлық», «Қыз Жібекті» жырлайды.

1933 жылы Тоқтағұл қайтыс болғанда егіле отырып, Жамбыл Тоқтағұлға арнап жыр арнайды.

Тыңдасақ кеше оның зарлы күйін,
Тыңдаймыз бүгін, міне нәрлі жырын.
Ел сүйген ізгі нәрсе ізсіз қалмас,
Жалғаны бар ма айтшы, менің мұным.
Ақынның құламайтын күмбезіне –

Осы жыр ескерткішке қойған гүлім!

ЖАМБЫЛ КЕНЕНГЕ ҚАЛАЙ БАТА БЕРДІ?

Жамбыл мен Кенен. Бірі ұстаз, бірі шәкірт. Екеуінің кездесуі қырғыз елінде үлкен бір аста өтеді. Керімсал жайлауы. Өнші де, сал-сері де, сұлу қыз бен әсем жігіттер де осында. Небір дүлдүл жүйрік ат жарысына жаратылып, құлақтарын қайшылап тұр.

Мәтібұлақтан бұл асқа Кенен әдейі шақыртылған. Мұндай асқа әдетте сауын айтылады. Қырғыз бен қазақтың ат тұяғы жетер жердегі игі жақсылары, өнерпаздарды шақырылады. Бұл асқа Жамбыл ақын келетіндігі жарияланып та қойылған. Сондықтан да Кененнің бір арманы орындалатындай көрінген. Ол Жамбыл ақынмен кездесу, реті келсе бата алып қалу.

Жамбылға арнайы ақ боз үй тігіліпті. Қырғыздың Жамбыл сынды ақыны Қалмырза да Жәкеңе сәлем бермек болып сол ақ боз үйге кірді. Үй толы адам. Бәрі ән естігісі, жыр естігісі, айтысты қызықтағысы келеді.

Бұл кезде Кенен жиырмаға жаңа толып, күш-қуаты тасып тұрған шағы еді.

Есіктің алдындағы иін тірескен жұртты қаға-маға домбырасын безілдетіп Кенен өлеңдете жөнелді:

Жартасты Мәтібұлақ – туған жерім,
Балапан, көбелегін қуған жерім.
Сол елден сәлем бере келдім, Жәке,
Әдейі себеп қылып думан жерін...

Тәрде отырған шоқша қара сақал оң жағынан орын нұсқады. Жайғасып отыра бергенде:

– Мен білсем, сен Кененсің, жарауы жеткен ...– деді. Бұл кісінің Жамбыл екенін Кенен айтпай-ақ түсінді. Жамбыл домбырасын алып толғай жөнелді:

Кешегі анау боз үйден,
Шыққан дауыс сен бе едің?
Бөдене мен тұрымтай,
Бұққан дауыс сен бе едің?
«Кенен, Кенен» деп жүр ғой елдің бәрі,
Осы тойға жиналған жас пен кәрі.
Сәлем берсең, карағым, сәлемет бол!
Ақындық Ораздан да үзілмеген,
Сарыбас, Әлмен бар ма еді біз білмеген?
«Бабаның батасынан» деген нақыл,
Жас жүйрікті жарамас тізгіндеген...

Бұл кездесу Жамбыл үшін де, Кенен үшін де өте маңызды еді. Ағалы-інілі екі ақынның қарым-қатынасы Жамбыл бабаның көзі кеткенше үзілген жоқ. Бірге жүрді. Сүйінбай Жамбылға қандай үлгі болса, Жамбыл да Кененге сондай үлгі болып көрінуші еді...

ҮМБЕТӘЛІ, ЖАМБЫЛ, НОҒАЙБАЙ

Үмбетәлі Кәрібаев Жәкеңнің шәкірттерінің бірі еді. Бірақ орта ауқатты кісінің баласы болған. Алайда айтыс, өлең, ән деген жүрегін арбап үйде отырғызбады. Мақыш ақынмен бірге үш ай қырғыз елін аралап, ойын-сауықтың, сан айтыстың, небір сұлу қыздардың жанарына шоқ болып елге келмей ме? Ылғи жын-ойнақтан келген ұлына әкесі «жарып тастаймын» деп тұра ұмтылады.

Жәкең бұл кезде өлеңді азайтыңқырап жүреді. Шау тартып қалған кезі. Бірақ анда-санда өлең шіркін жатқызбайды. Жамбыл кенеттен кездесе қалса сөз жарыстырып қалатын. Үмбетәлі әрі ағасы, әрі ұстазы

Жамбылмен кездесуден қашқақтап жүреді. Бірде Жәкеңнің жақын ағайыны Тайтелі Мырзалы баласы Ноғайбайға мал бітіп, мойнына жал бітіп, елге аты шыға бастайды. Сол Ноғайбай 1925 жылы бір қызын ұзатып, оған Үмбетәліні шақырады. Өлең айтқызып ақысына бір тай сыйлайды.

Ноғайбайдың төрінде Үмбетәлі қымызға бөгіп ұйықтап жатады. Бір кезде сатыр-сұтыр киіз үй есігі ашылып, үйге Жәкең кіріп келеді. Жәй кірмейді, домбырасын қаға кіреді:

– Ұйқыда жатырмысың қара бала,
Сөйлесе, бұл Жамбылдың сөзі сара.

Ертемен олжа сұрап кеп отырмын,

Атаңның әңгімесін тыңдап қара, – деп Жамбыл тәте өлең-детіп бастай жөнеледі. Жамбылдың қасында Тәйтелінің өзі жүр.

– Мықты болсаң көрейін, Үмбетәлі, кәне, Жамбыл құрдасыма не дейсің? – деп арандата сөйлейді. Бірақ Жамбыл сөзге дес берер емес.

Жігітке өтірік сөз залал-дағы,

Ашылған жасынан-ақ Жамбыл бағы.

Түнімен өлең айтып бір тай апсың,

Ноғайбай озған жігіт маралдағы.

Жамбылдың марал деп отырғаны Тайтелінің руы еді.

Мен Жамбыл ұлы жүздің сарасымын,

Бір қатар өз тұсымның қаласымын.

Тай берген Ноғайбайды кім деп тұрсың,

Ыстыбай, Қартаңбайдың баласымын.

Алыпсың өлең айтып қар кере тай,

Маралдың тұқымының бәрі де сай.

Тай алдың Ноғайбайды мақтап-мақтап,

Оны алған соң жатырсың көңілің жай.

Танимын мен сөзіңді аңғарынан,

Жамбылдың ешкім кетпес малдарынан.

Алдыңа атаң Жамбыл келіп отыр,

Олжа бер, қара бала алғаныңнан.

Албан өрде болғанда, Дулат бұлай
 Өркімді жаратты ғой Жаппар Құдай.
 Жетпістен жасы асқан заманында
 Кеп отыр Жамбыл атаң олжа сұрай.
 Сөзіме менің айтқан көнемісің
 Көңіліңді бұл Жамбылға бөлемісің.
 Атаң Жамбыл алдында сөйлеп отыр
 Қане, маған олжаңнан бермеймісің.

Тайтеліге екеуінің айтысы керек. Және Үмбетәліге: – Тай алдың Ноғайбайды мақтап-мақтап, тайдың бөлінетін несі бар? Уәжіңді айт, – деп қыстайды.

Үмбетәліге де қызық керек. Арқасы қозса ол да оңай беріле салмайды. Әрі Тайтелінің сөзі жанына бастады. Бір тайдан олжа бере алмаймын десе керек. Жамбыл тәте:

Қалай-қалай сөйлейсің қара бала,
 Ерегессең, төбенді шайқайын ба? – деп дүрсе қоя береді.

Ақын өліспей беріспейді. Үмбетәлі де енді қарап қалмай, «шайнасақ шайнасайық» деп домбырасын қаға жөнеледі:

...Жасыңнан Жамбыл ақын атанғаның,
 Кешегі Сүйінбайдан бата алғаның.
 Шәкірт боп Сүйінбайдан бата алған соң,
 Үйінде бес күн түнеп жата алмадың.
 Қырғыз, қазақ баласын жесең-дағы,
 Өлі күнге бір тойып қақалмадың.
 Алсаң да алдыға сап қанша дәулет,
 Бір Жамбыл бай сонда да атанбадың.
 Жетпіс асып, сексенге келсең-дағы,
 Ұялмай олжа сұрап қақандадың, – дей береді.

– Енеңді ұрайын, мен сенен тай сұрай келдім дейсің бе, айтыс сұрай келіп ем ғой, – деп Жәкең домбырасын іргеге қоя салады.

Ақындардың мұндай қалжыны сол кезде-ақ жаз жайлауда таралып, жырланып жатты...

БАР СӨЗДЕ АҚ ПАЙҒАМБАР ӨЛЕҢ ҒАНА...

Жамбыл бұл түні шаршамастан «Сұраншы батырды» ерекше толғап айтты. Тыңдаушысы да жақсы, көтермелеп, қошеметтеп отыр. Сұраншының жекпе-жектің батыры екенін ерекше толғаныспен жырлайды.

Орманнан келген үш батыр,
Үш жағынан тап берді.
Ашу қысып Сұраншы,
Астыңғы ернін тістенді.
Белі үзілген күзендей
Алдымен келген Битуған,
Бетін баса бүктелді.

Қырғыздың Орман ханы жекпе-жекте мерт болған үш батыры өлген соң қалың қолын Сұраншы батырға жауып жібереді. Орман ханның өзі де Сұраншымен бетпе-бет келіп қалады. Сұраншы найзасы оны да түйрейді. Бірақ жалғыз мыңға қалай шабады.

Ақыры келіп о да өлді,
Алатауға көмілді...

Жұрт тарар емес. Бірінің көзінде жас, бірі сол сұрапыл жекпе-жекті көзге елестетеді, бірі Орманханның опасыздығын жер қылып нәлет айтып отыр. Бірақ бәрі Сұраншының батыр бейнесін көзге елестетіп, тәнті болады.

Жамбыл жолбарыс мінез, сұңқар мінезді ақын екен.

Қоштасарда Дихан Әбіловке бір-ақ ауыз сөз айтты.

Сөкпей кет, қонақ балам, қонақ шырақ,
Бар болса көкірегінде жырлы бұлақ.
Бар сөзде ақ пайғамбар өлең ғана
Қор болма өтсең де оны қайыр сұрап.

Ғажап сөз емес пе? «Бар сөзде ақ пайғамбар өлең ғана».

Мұны өлең қадірін, ерекше құрметтеген Жәкең тоқсан жасында айтқан ғой...

ӨЛЕҢ СӨЗ – АНАНЫҢ АҚ СҮТІ...

Жамбыл ақын шығармашылығының 75 жылдығына дайындық жұмыстары жүріп жатқан кез. Қырғыз ағайындардан сәлем бере белгілі ақыны Қуанышбек Мәліков, Оспанқұл, Қалық деген халық ақындары мен композитор Малдыбаев келген екен.

– Ағайыншылап, Жамбыл баба тойына ертелетіп келіп қалдық, – деп топ басшысы Мәліков Қуанышбек мырза әңгіме бастады.

Ертесіне осы топты алып Дихан Әбілов Жамбыл ауылына жол тартты.

Жамбыл ақынның інісі, колхоз бастығы Тұрап Мыржиевтің үйі қонақ алды. Табақ қойылып, сары самаурындар ысылдап келгенімен қонақтар бұған риза бола қаймады.

– Жәкеңе сәлем бермей ас бата ма? – дейді олар.

Тәтем сәл сырқаттанып жатыр. Ертең тәуір болып келеді. Содан соң қабылдайды, – деп Тұрап Мыржиев әлек болып жатыр.

Расында, Жамбыл ақын сәл мазасызданып қалған. Дәрігерлер көп адамның келіп-кетуіне тыйым салған.

– Дұрыстап күтіндер, – деді Жамбыл ақын. – Елдің өнерпаздары болсын қастарында.

Саяділ мен Үмбетәлі ақындар да бұл кезде ауылға келіп қалған. Тайыр Жароков пен Дихан Әбілов те осында. Енді дастарханның өңі кірді. Өлең оқылып, жыр шашу шашылып жатты.

Ертесіне Жәкең дәрігерге көрініп қайтты. Жақсы көңіл-күймен қонақтармен амандасты.

Жәй ғана амандасқан жоқ. Өлеңдете амандасты.

– Хош келіпсің, рахмет, ақ қалпақты бауырым,

Алатауды жайлаған аман ба, аймақ-ауылың.

«Манасың» бар ел едің,

Сүйетін жыр дауылын...

Көкірегінен екі елдің өлең еміп өсіп ем,

Сырқат ем кеше, ал бүгін, несібем.

Сендер келді дегесін.

Құлан таза тәуірмін!

Бұл сөзге қонақтар гуілдесіп, «шоң рахмет» айтысып жатты.

Үмбетәлі мен Оспанқұл құрмет сөздерін өлеңдетіп жеткізді.

Бір кезде Жамбыл домбырасын ала салып:

– Ей, Оспанқұл, Оспанқұл! – деді.

Сосын толғаулатып жіберді:

Жамбыл ем, кеше кім едім,

Дуадақ едім шөлі жоқ.

Аққу едім көлі жоқ,

Сыбызғы едім үні жоқ,

Асыл едім құны жоқ.

Енді, міне, кім болдым,

Елім сүйген жыр болдым!

Оспанқұл інім, қырғызым,

Сендер де менің қызығым.

Бүкіл қырғыз бауырыма,

Тілеймін өмір қызығын.

Тілеймін өмір ұзынын! – деп төкпелетіп кетті.

Сонан соң «сөздің саласын табу қиын емес, анасын табу қиын. Өлең сөз ананың ақ сүті, жүрегіннің қаны. Ананың ақ сүтіне адал болу керек», – деп бата сөз айтты.

Бұл жүрекке жатталып қалған ұлағат сөз болды...

КӘРІ ЖІЛІКТІҢ ҚҰСЫҒЫ

Жамбыл айтқан сөздердің ешбір артықтығы жоқ. Кімге арнап сөз айтса да, екіауыз сөзбен адамның портретін жасайды және бұл сөздерді ешкім ауырсынбайды. «Жамбыл ата аға маған былай деді» деп ол теңеу сөздерді өздері халыққа жайып жібереді.

Құрдасы Тойбай да Жамбыл досының шеңгелінен құтыла алмайды. Онысы жиі келіп амандасып, әңгімелесіп тұрмағаны.

– Жамбыл, келгім келмегендіктен емес, кәкір-шүкір тірліктен қолым босамайды. Шөбере шөгереді. Немере ерттейді, – деп ақталмақ болады. Сонда Жамбыл:

– Кәрі жіліктің құсығы құсаған ененді ұрайын, келіп тұр, – деп таяғымен досын түйіп қалды.

ҚОПАЙЫП ҚАЙДАН КЕЛДІҢ?

Есдәулет ақынға:

«Суықтөбенің суыр аңдыған қоңыр ала бүркіті сияқты қопайып қайдан келдің?», – дейді Жамбыл ақын.

БҰРЫН ДА ДАУЫСТЫ АДАМ ЕМЕС ЕДІҢ

Оңтүстіктен, Шымкенттен бірде Орынбай ақын іздеп келеді. Бұл кезде Жәкең 75-ке келген шағы екен. Шәй-пәй ішіліп, дәм тартылып қонақасы беріледі. – Ал, қарап отырма, Орынбай ақын, өлеңдете отыр, – дейді Жәкең. Орынбай ақынның даусы жіңішке, жарықшақтанып шығады екен. Ол біраз өлеңдетіп мадақ сөз айтады. Біткен кезде Жәкең:

– Әй, Орынбай ақын, бұрын да дауысты емес едің, енді тап тау құдірет сияқты болыпсың ғой, – деп Орынбай ақынды арқасынан қағып-қағып қояды.

ҚҰРТҚА САЛҒАН АҒАШ КҮРЕК СИЯҚТЫ

Жәкең өмірге де, өзіне де сынай қарайтын адам-ды. Ол өзінің замандастарына ғана емес, өзіне де әжуа көзбен қылжақтап қояды. Бір күні сақал-мұртын алақанымен сипап, реттеп қойғысы келеді. Сөйтсе бір-біріне жабысып, ұйысып қалғанын көреді. Соған орай:

«Менің сақалым құртқа салған ағаш күрек секілді болыпты-ау» деп қасындағы топты дүр күлдіріпті.

Бұл байқампаздық, теңеу ғой. Өйткені әйелдер далада қазанға құрт қайнатады екен. Оны ағаш күрекшемен араластырып отырады. Соны алып сүйеп қойғанда сәлден соң сағал-сағал болып қатып қалады екен. Ақын соны да байқап жүреді екен-ау. Енді келістіре теңеуіне қоса салды.

ҚАЛТҚЫДАЙ БАТЫП ШЫҒЫП...

Жамбыл ақынның әр сөзі халық жадында қалған ғой. Ол үлкен бе, кіші ме оған қарамастан әркез езу тартар сөз айтпаса отыра алмайтын.

Әбділда Тәжібаев әдеби хатшысы кезі. Бір-екі үш күн көзден таса болып Жамбыл ауылына келмей қалса керек. Бірнеше күн көрмесе Әбділданы Жәкең сағынып қалады екен. Сондай күндердің бірінде Жәкең:

– Қалтқыдай батып шығып, батып шығып әлгі Әбділда қайда жүр, – деп мырс-мырс күліпті.

Қалтқыдай деуі Әбділданың бір аяғын бір аяғынан кемдеу болған ғой. Жүргенде бір көтеріліп, бір түсіп ақсаңдай басып жүреді. Соны қандай теңеумен айтып, өзінің сағынышын білдірген ғой...

ҮРЛЕГЕН БҮЙЕНДЕЙ

Жамбыл тәтемнің хатшылары үзбей ауысып тұратын. Тайыр Жароков та біраз уақыт Жәкеңнің хатшысы болған ғой. Ол кешіксе Жәкең тыпыршып іздей бастайды екен. Он шақты күн Тайыр Алма-тыдан шықпай ауылға келмей қалады. Біраз қолқалап, түртпектеп:

– Жәке, жырлап жібермесе, жасы келген адам өздігінен домбырасын қаға бермейді ғой. Бойын өлең тербеп Жамбыл домбырасын

ары-бері шертіп қойғаны болмаса, арықарай жырламай жатып қалады екен. Сондай күндердің бірінде Жамбыл:

– Әлгі үрлеген бүйендей Тайыр Жароков қайда жүр? – деп күтшісіне қарап, теріс қарап жатып қалады.

Бір нәрсеге көңілі толмаса, әлде бір нәрсеге ренжісе, Жамбыл тәте балаша мінез танытып, осылай теріс қарап жатып алады. Мұндайда сәлем бере келген басқа бір адамдарды да үстіне кіргізбейтін. Ертесіне ғана кабинетінде қабылдайтын.

Ертеңгісін таңертең Тайыр келеді де, Жәкеңнің өкпе мінезі шәйі орамалдай тез кеуіп, көңілденіп шайға отырады...

КӨЗІМ ЕМЕС, К...ІМ СЕЗДІ

Жәкеңе автомобиль жүргізуші берілген соң Алматыға жиі келеді екен. Бірде дәрігерлер денсаулығын тексеріп, түс ауа Жәкең ауылға қайтады. Жеңіл машина. Асфальт жол. Жәкең мұндайда көз ілдіріп алады екен.

Әрине, Алматы–Ұзынағаш асфальт тас жолы. Жұмсақ машина. Жан рахатына беріліп, өткен-кеткенді еске түсіріп ұйқылы-ояу келеді. «Москвич» Ұзынағаштан шығып ауылға беттейді. Тастақ жол. Бағанағы жорға жүріс жоқ.

– Әй, шопыр бала, ауылға да келіп қалыппыз ғой, – дейді Жәкең жүргізушіге.

Қара іңір. Жүргізуші:

– Жәке, көзім көрмейді дейсіз, ауылға келіп қалғанымызды қайдан білдіңіз, – депті. Сонда Жәкең:

– Қызталақ, соны да білмейсің бе, көзім емес, к...ім сезді, – деп қолын есік үстіндегі ұстағышқа созыпты.

Шынында, жеңіл автокөлік болғанымен тастақ жолда машина шоққатай жүрген ғой. Шопыр жігіт:

– Ойпырмай, Жәке-ай, әйтеуір сөзден ұстатпайсыз ғой, – деп машина жүрісін баяулатыпты...

ӨЛЕҢ ӨТІРІКТІ ЖАРАТПАЙДЫ

Жамбыл әр жырды домбыраға қосып шығарады. Және өзіне зор талап қоя білетін. Сондықтан да әдеби хатшылары жырау ақынға ілесе алмай қалатын. Сондықтан да қайта айтуды сұрайтын.

– Қызталақ, – дер еді мұндайда ұлы Жәкең. – Менің жүрегімнен шығып, қос ішекке ілігіп, көмейінен шыққанша қанша уақыт кетеді. Ал дайын сөзді жазып алуға үлгермейсін.

Содан соң үзілген сөзді қайта бастайтын. Бірақ онысы енді басқаша түрленіп, жаңа реңк алатын.

Сондай күндердің бірі еді. Ақынның талантты хатшысы Тайыр Жароков Жамбыл жырларын жазып алып отырған. Өлең аяқталды.

– Ал енді жазғаныңды оқы, – дейді Жамбыл. Тайыр оқи бастайды.

– Жоқ, мына жері осал, нәрсіздеу екен. Қайта айтамын.

Жәкең домбырасын арлы-берлі тартып, көзін жұмып біраз отырады. Сонан соң:

– Ал жаз, – деп төге жөнеледі. Өлең де жүйрік, Тайырдың қаламы да жүйрік.

– Кәне, оқып жібер, – дейді Жамбыл.

Тайыр мәнерлеп оқи бастайды.

– Әй, Тайыр, – дейді Жәкең. – Мен хат танымаймын. Ғалым емеспін. Көңіліңе қонбай тұрса айт. Қайта жырлаймын. Қайта жазамыз...

Сонан соң біраз отырып ойланады, толғанады. Әр тақырыпты қозғайды. Заманның қалпын байыптайды. Осындай да Жәкеңді құтқаратын қабырғадағы қара радио. Жамбыл оған үнемі құлақ түріп, тындап отырады. Өзіне қажетті деректі көңіліне тоқи отырады.

– Сен бақыттысың ғой, Тайыр, – дер еді кейде Жамбыл рахат шуағына бөленіп. – Білімдісің, көзің ашық. Өшіріп жазасың. Ал мен жүректегі жырды қалай өшіремін. Сондықтан да әр жырлаған сайын өлеңім өңделе түседі.

Жамбыл ақын кейде ағынан жарылып жүрекке, көңілге келген ойын ірікпей айтатын. Өз өлеңінің кем-кетігін түзеуден жалықпайды.

– Сен шаршама, Тайыр, – деді сондай күндердің бірінде Жамбыл ақын. – Көріп отырмын, маңдайыңнан тер бұрқырап отыр. Бірақ «Жамбыл шаршапты, жыры солғын тартып барады дегенді естігім келмейді. Мендей қартқа жалған сөз жараспайды. Кәне, қайта бастайын».

Тайыр өлеңді оқи жөнеледі. Жамбыл шәкірт секілді өз өлеңіне өзі зер сала тыңдайды.

– Әй, Тайыр, дәл осы жерін сен қалай айтар едің, – деп қуақылана сұрар-ды.

Тайыр өз пікірін айтады. Жамбыл мұндайда өкпелемейді.

– Жас ақыннан шал ақын үйренсе, несі бар. Бірақ мына сөзің ұйқас үшін ғана керек сияқты. Оны былай деп өлеңдеп жіберелік. Сонда өлеңнің бойына жан кіреді...

Орынды сөзге Тайыр қалай көнбесін?! Қаламын алып Жамбыл түзеген жерді қайта түзетіп жаза қояды.

– Есінде болсын, Тайыр, – деді Жамбыл. – Өлең өтірікті жаратпайды.

ТАУТЕКЕНІҢ САҚАЛЫНДАЙ

Өмірзақ Қарғабаев ақын, замандас бұқпа қара кісі екен. Шашы ағарып, сақалы бозарып бірде Жәкеңе сәлем бере келіпті. Сонда Жамбыл:

– Таутекенің сақалындай, немене сақалың шаушаңдап кеткен, – деп Өмірзақтың қолын алыпты.

ТҮЗ ТҮЙГЕН КЕЛСАП

Кенен Әзірбаев Жамбылдың шәкірті ғана емес, ерекше жақсы көретін інісі де еді. «Кененнің көмейінде бұлбұлдың ұясы бар» деп ән салдырып, қасынан тастамай, алыс сапарлардың бәріне ертіп барады.

Ақын інісі Қордай жақты шиырлап, көптен келмепті. Ақын інісін Жамбыл әбден сағынып, хабар жібереді. Ал Кенен кіріп келгенде Жамбыл:

– Басың немене, тұз түйген келсаптың басындай бозала болып кеткен, – деп сәлемін алыпты.

Кенен бірдеңе айтпақшы болып аузын аша бергенде:

– Білем, менің сақалым құртқа малған ағаш күрек секілді болыпты, – деп Жамбыл сағына күткен ақын, әнші інісін оң жағына отырғызды.

СУЫҚТӨБЕНІҢ СУЫРЫ МА?

«Ақтерек» жақтан Есдәулет Қандеков келгенде: «Суықтөбенің суыр аңдыған қоңыр ала бүркіті» сияқты, қарайып қайдан келдің? – деп сағыныш сөзін айтқан да Жамбыл.

ҚАРА МЫСЫҚ ҚҰСАП...

1943 жыл болса керек-ті. Жамбылға алыс-жақын ауылдардан адамдар үзбей келіп, амандасып кететін. Солардың бірі өз ағайыны Әбдіман деген кісі еді. Ол да көрші ауылда тұрғанымен, көптен келіп сәлем бермеген.

– Ассалау..., – дейді Әбдіман.

– Әликсалам..., – деді де Жамбыл, – осы сенің жасың қаншада? – деп сұрады.

– Елудің бесеуіндемін, Жәке.

– Ен...ді ұрайын, әлден не көрінді басын ұнға тыққан қара мысық құсап, – деп жасына жетпей қартайған інісін тұқыртып алды.

Жәкең 98-дегі ақ бура еді...

ШЕМІРШЕК БОЛҒАН ЖЫЛҚЫДАЙ...

Қалмақан Әбдіқадыров Жәкеннің әдеби хатшысы болып, айтқанын хатқа түсіріп жүреді. Ылғи пысылдап, блокноты қолынан түспей, жазады да жүреді. Сондай сәтте Жамбыл:

– Әй, Қалмақан, шеміршек болған жылқыдай танауың шелтиіп келдің бе? – деп қуаныпты.

ІНІРДЕ ҰШҚАН ҚАРА ҚОҢЫЗ...

Әке – балаға сыншы. Әр баласының мінезін, жүріс-тұрысын бағамдап жүреді. Өз балам деп асырмай, кемшілігін жасырмайды. Бірде маза таппай ары кіріп, бері шығып жүрген баласы Аққұлға:

– Інірде ұшқан қара қоңыз құсаған дарылдаған ененді ұрайын, – деп мардымсыз ісіне бола шекіп алыпты.

ШІЛТИП ТҰРҒАН КІМ?

Өзінің жақын ағайын-туысқандары да Жамбылдың шоқ тілінен қашып құтыла алмайды. Шөбере інісі, әрі колхоздың бастығы Тұрап Мыржы деген інісінің жүріс-тұрысын да айнымай салады.

– Суық бас торғайдың мүйізі құсап, мұртың телтиіп неғып тұрсың? – деп қылжақтайды.

СУДАҒЫ МАЙҚОҢЫЗ

Ақынның сөзі өлмейді. Ақын қашанда ақын. Ол өмірді өзгеше көреді. Көркем бейнелейді. Соның бірі өз тұқымы Әбіл деген жігіттің ылдым-жылдым, майда сөзін көп бағып жүреді. Сөзі көп, ісі жоқ інісіне:

– Әй, Әбіл, судағы майқоңыз құсап жыпылдаған ененді ұрайын, ары тұршы, – деп, жақтырмаған мінезімен жолдан ығыстырады.

МАТАЛЫП ҚАЙДАН КЕЛЕСІҢ?

Қатарластары кетіп, жастар молайып қалған күндер еді. Өзіне телес інілерін іздеп отырады. Олар да сиреп қалған. Қарттыққа мойымай өз аяғымен жүріп тұратын ауылдас ағайыны Дәмекұл Таңсықұлы апта құрғатпай келіп, өткен-кеткенді айтып, шер тарқатып алатын. Бірақ жүрісі қызық, аяғын секірте басып жүреді екен.

– Жұрттың бәрін келемеж етесің, маған не айтарың ба? – дейді бірде Дәмекұл.

– Аяғын тұсаған қара бура сияқты маталып, қайдан келдің? – депті Жамбыл.

– Туһ, бүйтпесең Жамбыл болармысың.

Дәмекұл секіре басып үйіне қайтып бара жатты.

САҒАН ТАРТСА...

Жәкеңнің жақын ағайыны Мыржы көрші тұратын. Алысқа ұзамай өз ауылының келіншектерін жағалайды деген сөз бар-ды. Оны Жамбылдың да құлағы шалған. Сол Мыржының Тұрап деген баласы әйелінен ажырасып, біраз жыл бойдақ жүреді. 1940 жылдың ақпан айында Мыржы Жәкеңді дәмге шақырады. Соғымның соңы дегендей...

Дөңгелек үстел қойылып, қалың құрақ көрпеге бәрі жайғасады. Жамбыл қайда барса да, домбырасын тастамайды. Үй іргесі жақын болғанмен сәл ертерек шығып, тоңы айырылған ақ қарды тамашалап біраз тұрды.

– Жарықтық, қардың көбесін жарып көктей бастағанын қараңдаршы, – деп тебіндей шығып келе жатқан көк шөпті көрсетті.

– Көктемейтін біз ғана, – деп күрсініп те қойды.

Үйге кірісімен бойға жылу кіріп, темір пеште жанып жатқан көңнің иісі жылқы сорпасымен араласа шығып, мұрын жарып барады.

Мыржы ыржиып күліп тұр. Өңі жылы, әдемі, сұлу күлкісі бар. Қыз алдайтындай.

Жәкең домбырасын алып, Мыржыға:

– Балаң бойдақ жүр ме әлі ала қыстай,
Кетті ме әлде шарықтап бала құстай?
Қорадағы тауыққа көзін тіккен,
Төңіректен жүр ме әлде, кара құстай?
Құс баласы қырымға, – деген сөз бар,
Сен ұқпасаң бұл сөзді өзге ұғар:
Өрісің тар өзің де жазған едің,
Саған тартса, ұзамай жүрген шығар, – деп бір қайырды.

Шындық сөзге кім ренжісін!

– Тәтем айта береді, – деп Мыржы күлген болды...

ШАЛА ТҮЛЕГЕН ШАЙДАР...

Шикісары Жолашар Рахметжан баласы Жамбылдың көзіне түскісі келіп, күнде келіп сәлем береді. Төрт-бес күн өткенде, Жамбыл ата танымай жүр ме деп:

– Жамбыл ата, мен Рахметжанның баласы Жолашармын ғой, – деп қос қолын ұсыныпты.

– Шала түлеген шайдар жылқы құсаған енеңді ұрайын, неғып кер-жағалданып отырсың, – деп қағып тастады.

ОРАЗ БЕН ЖАМБЫЛ

Жамбыл тағдырында Ораз Жандосовтың ерекше орны бар. Ол қарт Жамбылдың дарынына, жыршылық, айтыскерлік, күйшілік өнеріне тәнті болып жүретін. Кездескен күннен бастап жүрегіне жақын тартып, қолынан келгенінше көмек беруге тырысатын.

...1934 жыл. Көктем. Алматы дүр көктеп, гүл-бәйшешек, қызғалдақ-сарғалдақ шығып, жұпар иіс пен ағаштардың жапырақтары сыбыр қағып, ғажайып сұлулық қаланы көмкеріп тастаған. Сондай мамыражай шақта Жамбыл Ораз Жандосовтың үйіне келіп түсті. Бұл кезде Жамбыл есімі әлі Қазақстанға кеңінен таныла қоймаған. Ораз ол кезде Пушкин мен Ленин көшелерінің қиылысындағы көп шатырлы жатаған үйде тұратын.

Фатима Жандосова «Қазақстан» баспасында қызмет істейтін. Екеуі Жамбылға қалыңдап көрпе салып төрге отырғызды. Жәкең жұтандау киінген. Басында қолдан сырылып тігілген тақиясы бар. Шапаны да ескілеу көрінген. Әлденеге мазасы болмағандай үнсіз жамбастап жатыр. Бірақ домбырасы әдемі матадан тігілген қапшыққа салыныпты.

– Қазір, Жәке, Бейімбет Майлин мен Мәжит Сейфуллин келеді, – деп Ораз сексен сегіздегі Жамбыл ақынды сөзге тартып жатыр.

Бейімбет пен Мәжит келгеннен кейін ғана Жәкеңнің өңі өзгеріп сала берді. Бұл кезде Мариям Хакімжанова да келіп Фатима апасына көмектесіп жүрген.

Айтыс туралы Биағаң әңгіме бастағанда ғана Жамбыл жастықтан басын көтеріп алды. Домбырасына қол созды. Сосын әр айтысынан үзінділер айтып, тамақтан да алып, шөйді де мейірлене ішті. Ораз да, Фатима да Жәкеңнің тәбетін тек өлең ғана ашатынын сезініп еді...

Ораз сол күні жұбайы Фатимаға:

– Ақын бабаны киіндіру керек. Жұрт алдына шыққанда баяғы жүдеу Жамбыл емес жаңа заман түлеткен аққу сынды үні бар ақын-жырау болып көрінуі керек. Мұздай киіндіріңдер, – деп тапсырма берген-ді.

Фатима үйге екі киім шеберін шақыртып Жамбыл ақынды жуындырғызып, басынан аяғына дейін киіндірді. Мәсі табылмай біраз әлекке түсті. Бірақ іздеген адам табады. Етікші де табылды. Екі пар мәсі әкелінді. Жәкең ескі киімдерін шүберекке түйіп алмақшы болып еді, Фатима келін орынды сөз айтты:

– Ескі киім де ескі замандай құрдымға кетсін. Ескі заманда тусаныз да Сіз жаңа заманның жыршысыз. Енді Ораз балаңыз айтқандай

Сізді мемлекет өз қамқорлығына алады. Басыңыздан айналдырып, отқа жағып жіберемін, – деді.

– Е, Оразжан айтса болды да, өртесең өрте. Бірақ папиросынды тықпай-ақ тарта бер, – деп Жамбыл да келінін риза етті.

Папиросын жасырып аулаға барып тартып жүретінін ақын ата қалай біле қойған? Ақынның үшінші көзі болатыны рас екен-ау деп ойлады Фатима ханым.

Ораздың айтқаны айдай келді. 1934 жылы 24 маусым күні Қазақстан үкіметі Жамбыл ақынға ақындық өнері үшін өмірлік пенсия тағайындау туралы қаулы шығарды.

СЫЙЛАС ПЕН СЫРЛАС

Жамбыл да, Дина Нұрпейісова да қазақтың дала заңымен өскендіктен бе, қалжыңдары жарасып, сырлары айтылып, бірін-бірі көргенде өткен-кеткенді айтып, келмеске кеткен күндердің тағдырлы сәттерін айтып, мауықтарын басып қалатын.

1938 жылдың мамырында Жәкеңнің ақындық, шығармашылық қызметінің 75 жылдығына арналған той өткен. Республиканың түкпір-түкпірінен делегациялар ағылып келіп жатты. Жамбыл ауылы отау үстіне отау тіккендей ақ қанат киіз үйлер тігіліп, түтін будақтап, тайқазандарда ет бұрқылдап қайнап жатты. Күбі-күбі қымыздың иісі қандай?! Оңтүстіктен Орынбай, Сарыарқадан Шашубай, Ақтөбеден Нұрпейіс Байғанин, Қызылордадан Нартай, Семейден Нұрлыбек, Өзбекстаннан Фазыл, қырғыз елінен Оспанқұл мен Қалық келген. Күләш Байсейітованың орны бөлек.

– Қызым келді қызғалдақтай, Бұлбұл үні қойды ұйықтатпай, – деп мейірлене маңдайынан сүйді. – Әлгі кемпір шешең қайда? – деп Жәкең Күләшқа қарады.

– Кішкене тұмауратып қалды. Екі-үш күнде келеді тәте, – деп Күләш бәйек болып жатыр. Бұлбұл әнші айтқандай Дина Нұрпейісова екі-үш күнде іздеп келді. Жәкең 90-да, Дина күйші 80-де еді. Бірақ

екеуі бірін-бірі көргенде қыз-бозбала боп кетердей күй кешеді. Сыйластық пен сырластықтың алтын желісі қандай?!

Дина келіп қалды дегенде, Жамбыл ақын орнынан тез тұрды.

– Ол кемпірді өзім қарсы алмасам болмас. Өзін де, күйінде сағындым, – деп дәлізден күйші Динаны құшақ жая қарсы алды.

– Шалым-ау, орденің құтты болсын! Күй шашу әкелдім, – деді Дина.

– Жатып алдың ғой Алматыда. Алаңдап жүрмін, есен-аман ба, төрлет күй-құдіретім, – деп Жәкең де қуанышын жасыра алмай жатыр. Енді жайғасып отырған кезде Жамбыл ақын домбырасын алды.

Көп болды, Дина, сені көрмегелі,

Орден ап, өрге шауып өрлегелі.

Сен дегенде көңілдің ілгіші бар,

Келдің бе, сол ілгішті жөндегелі, – деп қазақы қалжыңмен дастархан басын көңілдендіріп жіберді.

Шәй-пәй ішілген соң:

– Құрманғазының «Серперін» тартайын, – деп Дина өз көңіл-күйін жеткізді.

– Бұл қонақ кәдеге ғой, Жәке! Сізді де көп болды тыңдамағалы, – деді Дина күйші күндігін көтере.

– Күйге қолым олақ, әнге дауысым олақ. Кәрілік бәрібір қоймай тұр. Бірақ мен де бой берер емеспін. Бір күйші қыз туралы әңгіме айтып берсем, тыңдаймысың?

– Тыңдаймыз, тыңдаймыз, – деп Динаға көпшілік үн қосып жатыр.

– Ендеше тыңдаңдар, – деп Жәкең жастығына тағы бір жастық қойғызып ыңғайлана жатты.

...Ілгері замандарда Шу бойындағы Жаныс ауылында Жантелі деген жас жігіт болыпты. Ол зергер ұста екен. Бай-манаптар да, шоншар билер де сұлу ат, көрікті қыздарына жасауға көп тапсырыс береді екен. Мұндай еркек қыз-қырқынның көз құрты емес пе? Бірақ олардың бәріне назар да салмапты. Осылай отызға да толыпты, – деді Жамбыл.

– Е, ол шебердің бір кінәраты болған-ау, шамасы, – деді Дина Жәкене.

– Жок, Динажан, оның тарихын енді ұғасың. «Бұйырған кетпейді» демей ме?

– Иә, сонымен не болды, Жәке?

– Не болушы еді, Динажан. Бір күні көрші жайлауда отырған жылқышының үйіне қонақтай барып еді. Сөйтсе, киіз үй алдында тұлымшағы желбіреп бір қыз жылап отырғанын көреді қоянның көжегіндей...

– Жетім қыз болды ғой шамасы, – деді Дина.

– Бода-бода болып неге жылап отырсың? – дейді Жантелі қызға жаны ашып.

– Аға, байдың балалары домбырамды сындырып кетті. Енді не істеймін? Шарасыздықтан жылап отырмын...

– Жылама. Әкелші бері, – деп Жантелі домбыраны алып айналдыра қарап шықты. Сосын қоржынын алып аспаптарын, желімдерін алып біраз уақыт әуреленді. Көлеңкеге қойып кептірді. Жонған жерлері де болды. Ал енді тартып көрші, – деді Жамбыл.

– Атың кім?

– Аршын...

– Қаншаға келдің?

– Тоғызға... тұл жетіммін. Бай малының соңында жүріп анам да, әкем де үсіп өлген...

– Алда, айналайын-ау... Кімді паналап жүрсің?

– Әпкем мен жездемді...

Осы кезде тезек терген әпкесі мен жездесі де келіп қалады.

– Құдайы қонақ екенсіз, дәм татып кетіңіз, – деп жылқышы Жантеліні үйге шақырды.

Неге екені белгісіз, Жантелі көне кетті. Қыр асса бай ауылы көрініп тұр. Бірақ тылсым күш оны жібермеді. Ет желініп, сорпа ішіліп қонақ кәде жасалды. Жылқышы Жантеліге нағашы болып шықты.

– Бөтен емес екенбіз, туыс болып шықтық, – деп бір қойды. Үйге кірген соң:

– Аршынжан, зергер ағаңа арнап өзіңнің «Жетім қыздың зары» атты күйінді тартып берші, – деді әпкесі.

Аршын күйі күй емес, шынында мұң мен зар екен. Бозінгеннің ботасындай. Қыз да жылап отыр, домбыра да, жылап отыр, Жантелі де жылап отыр.

– Сіздердің шиеттей көп балаларыңыз бар екен. Мен сабау бас жалғыз аттымын. Аршынды маған қиыңыздар. Өзім тәрбиелеймін. Кәмелетке толған соң алдарыңызға келіп құда түсемін, – дейді Жантелі.

– Тым жас қой, қабырғасы қатпаған, – деп сөзге әпкесі араласып еді, күйеуі:

– Өзі жиен, өзі зергер екен. Тәрбиелеп алады. Сен қалай дейсің, Аршынжан, – деп жездесі салмақты қыздың өзіне салды.

– Өңгеріп әкетпей мінгестіріп әкетсе, барам, – деді Аршын.

Жамбыл үндемей қалды. Үнсіз тыныштық.

– Үздіктірмей ар жағын айтсаңызшы, – деді Дина Жәкене.

– Ар жағы ертегідей. Екеуі өнерлерімен елге танымал болып, мал бітіп, малмен бірге жан бітіп дәулетті болады. Жеті жыл өткен соң Аршынның әпкесі мен жездесі екеуін некелестіріп қосады. «Желкілдек» деген күй де Аршындікі.

Күй тартсаң Аршындай тарт ағыл-тегіл,

Шеріміз кеудедегі болсын жеңіл.

Арқадан ауыр жүкті аударғандай,

Серпіліп естігенде қалсын көңіл, – деп ақындар жырға қосыпты күйші қызды. Талай той-томалақта жұлде алып, бозжорға мініп те қайтады. Қайран, Аршын-ай...

– Жәке, әңгімеңіздің құйрығы көрінер емес, әйтеуір жақсылық па хикаятыңыз, – деді Дина тағатсызданып.

– Динажан, көреалмаушылық – қазақтың жаман қасиеті. Жантелі мен Аршынның бақыты дұшпандарын көбейтеді. Қайдағы бір жетім қыз Жантелімен бірге төрде отырады. Күй тартады. Қошеметке

бөлөнөдү. Бұл Қараменде деген байдың шымбайына тиеді. Бір тойына шақыра келгенде:

– Бай болса қайтейін? Алдын ала шақырып қойған Жантелінің ағайынының тойына барам. Сый бермесем, сый алмаймын, – дейді.

Кек осыдан басталады. Қараменде Саяк, Жанақ деген жандайшаптарын жұмсап, Жантелі жоқта үйін тонап, Аршынды керегеге байлап кетеді, қауесет сөз таратады. Бірақ Жантелі бұған иланбайды. Бақытты өмір сүре береді.

Зергерлік бұйымдарын сатып базардан келе жатқан Жантеліні Саяк пен Жанақ аттан аударып алып, қол-аяғын байлап Шу өзеніне ағызып жібереді. Жантелінің торы аты Қараменде байдың жылқысына қосылады. Қиянатқа шыдамай Аршын «Жантелі» күйін шығарады. Қысастыққа шыдамай Шудың суына ағып кетеді. Осылай Жантелесіне, мәңгілік сапарға аттанады.

Бәрінің көңілі босап, көздері жасаурап отыр.

– Жәке, тым қайғылы оқиға екен. Жүрек те, көңіл де жылап отыр. Мен бір жүрек жылытар күй тартайыншы, – деп Дина «Әсемқоңырды» тарта жөнелді. Арасында қырғызшалап оң қолының бас бармағы шынашағымен іліп тартып, іліп тартып ойнайды. Жәкең бұған ерекше тәнті болып отыр.

– Қолың не деген шебер еді, – деп Динаға ризашылық білдірді. – Бір нәрсе сұрайын, – деді Жәкең.

– Сұраныз, Жәке....

– Менің оң қолым мен Динаның сол қолын бір күйшіге берсе, дүниедегі таптырмас күйші болар еді, – деген Құрманғазының сөзі рас па? – деді Жәкең.

– Рас, Жәке! Тұп-тура осылай деген. Бір естігенін ешқашан ұмытпайтын қасиетті адамсыз ғой.

– Иә, келіп-кетіп жүретін ғалымдардың біреуінің аузынан естігем... Иә, Құрманғазы болмаса Дина, Сүйінбай болмаса Жамбыл да болмас еді, – деп Жәкең езу тартты...

СОБОЛЕВ ЖАМБЫЛДЫ ҚАЛАЙ МОЙЫНДАДЫ?!

Леонид Сергеевич Соболев – орыстың іргелі ақындарының бірі. Ол қазақ ақындарымен, ғалымдарымен дос көңіл болатын. Мәскеуде қазақ ақын-жазушыларының шығармаларын тәржімалатып көп еңбек істеген адам.

...1939 жыл. Алматы. Алатау асқақ, самал жел соғып, арықтарда бұлақ сулары сылдырай ағып жатқан масаты жаз айы. Осы кезде Алматыда Қазақстан Жазушылар одағының екінші съезі өткен. Бүкіл Кеңестер Одағынан ағылып, аттары жер жарған ақын-жазушылар жиналған.

Кеңестер одағы Жазушылар одағынан Л.С. Соболев келген-ді. Ол қазақ әдебиеті мен орыс әдебиетінің өзара байланысы туралы ұзақ толғаған. Солардың ішінде Жамбылдың ақындық жолы, поэтикасы туралы тебірене айтты.

«Жамбыл поэзиясы көркем сөздің шырқау шыңына айналды», – деді ол.

...Сол съездің құрметті төрінде Жамбыл ақын да отырды. Л.С.Соболевтің сөзін Әбділдә Тәжібаев Жәкеннің құлағына сыбырлап аударып отырды. Сөзін бітіріп, қасына келіп отырғанда Жамбыл орнынан тұрып, Леонид Соболевті қапсыра құшақтап, маңдайынан иіскеді, қолын қысты. Халық орнынан көтеріліп кетті. Зал іші шапалаққа ұласты. «...Бір ғажабы біздің ұлан-байтақ елімізде Жамбылға еліктеуші ақындар қисапсыз көбейді...Байыптап қарасаңыз, мұның өзі ақынның ұлылығын мойындатқызып, бас игізген заңды жәйт. Өлеңдердің бірде-біреуі Жамбыл өлеңдерінің дәрежесіне жетпегені былай тұрсын, солардың көлеңкесі болуға да арзымайды. Неге десеңіз, ұлылық егіз тумайды, ұлы құбылыс қайталанбайды».

Л.Соболев Жамбылдың қолын жоғары көтерді. Халыққа басын иді. Бұл Жамбылды да мойындау еді...

ЖҰМБАҚ ЖЕДЕЛХАТ

1940 жылдың жазы. Бейбіт өмір. Ел көтеріліп, етек-бастарын жиып, жаңа өмір әбден орныға бастаған шақ. Айтыс өтіп, ұлттық өнер де ең қазақ даласына қанатын кең жая түскен. Сондай мамыражай күндердің бірінде Кеңестер Одағы Жазушылар Одағының хатшысы Леонид Соболевтен шұғыл телеграмма келді. Әбділдә Тәжібаев телеграмманы оқып түсіне алмай отыр. «Самолетпен ұшамын, күтіп алуыңызды сұраймын. Мұхтарға сәлем. Соболев». Әбділдә аң-таң. Мәскеуден келгеніне бір апта да өткен жоқ. Леонид Сергеевич Соболевтің үйінде болған. Кеңестер Одағы Жазушылар Одағының басшысы Александр Александрович Федеевпен жолыққан. Онда «Қазақстанға Одақ басшыларынан бірі барады» деген сөз айтылған емес. Жұмбақ жеделхаттың жауабын таба алмай Әбділдә Тәжібаев сенделіп жүрді де қойды.

– Мұха, – деді Әбділдә Әуезовке телефон шалып. – Соболев келе жатыр, Сіз екеумізді күтіп алсын депті!

– Күтсек күтелік, – деді Мұхаң жайбарақат. – Демалып кеткісі келген шығар...

Ертесіне Мұхтар Омарханұлы мен Әбділдә Тәжібаев Леонид Соболевті әуежайдан күтіп алды.

Леонид Сергеевич екеуімен құшақтасып амандасты. Көлікке отырысымен Мұхаң жайбарақат:

– Ал, досым, Леонид Сергеевич бұл шұғыл келуінің сырын білуге бола ма? – деді.

– Қазақстанды, Алатауды, сендерді сағындым емес пе? Бой жазып, Мәскеудің ығы-жығы өмірінен қашып, тыныштық іздеуге келдім емес пе?

– Е, онда жақсы демалыс ұйымдастырайық, – деді Мұхаң Әбділдәға қарап.

Қонақүйге орналасқан соң Леонид Сергеевич: – ал сендерге көп рахмет. Мен Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетіне кіріп

амандасып шығайын. Командировочныйға қол қойдырайын. Сендермен осы жерде бірер сағатта кездеселік, – деді.

– Онда біз алысқа кетпейміз. Одақ жаққа барып, болмаса мына бақ ішінде әңгіме-дүкен құрып отырамыз, – деп Мұхтар Леонид Сергеевичті машинаға дейін шығарып салды.

Леонид Сергеевичтің Орталық комитетке баруы қандай тез болса, қайтуы да сондай жылдам болды.

– Шаруам бітті, – деді Леонид Сергеевич Мұхтарға қарап. – Енді демалыс. Мен Жамбыл Жабаеттың қасында бір апта болғым келеді.

Жәкең ауылына ертесіне таңертең шығу жоспарланды, кешкі асты үшеуі бірге ішіп қоштасты.

Әбділдә Жәкең ауылына телефон шалып қойды. Таңғы салқынмен олар Ұзынағашқа тез-ақ жетті.

Жамбыл таңғы шәйін ішіп, қымызын ұрттап бір мызғып алу үшін киіз үйдің ішінде жатып қалған екен. Қонақтар үлкен үйге кіріп, бір бөлмеде ақын ұйқысын қорығандай баяу сөйлесіп отырды.

Бір кезде:

– Ау, қайсысың барсың? – деген Жәкеңнің даусы естілді. Әбділдә Жәкеңе барып:

– Мен, шоң балаңыз және Мәскеуден келген Соболев деген қонағыңыз бар, – деп сәлем беріп, құшақтай амандасты.

– Қайдан жүрсің? Көктен түстің бе, жер астынан шықтың ба?

– Алматыдан келдік қой, Жәке. Сағынып қалдық. Сәлем берейік деп келдік.

– Солай де. Тағы өлең сұрап келгеннен саумысың.

– Жоқ, Жамбыл тәте. Мәскеулік қонақты алып келдік.

Жәкең «заказ» өлендерден мезі бола бастаған. Көп нәрсені сұқаны көтермейді.

– Жә, онда, шайға отырындар. Жәкеңнің шоң баласы Мұхтар Әуезов бір бума ақшаны алып:

– Мынау Сіздің кітаптың қаламақысы, – деп Жәкеңнің алдына қойды.

– Ал мынау Мәскеулік балаңыздың сый-сияпаты, түлкі тымақ тікті-ресіз бе, мынау камзол-шапанға қажетті жақсы мата, – деп Әбділде оралған түйіншекті Жәкең жаққа жылжытып қойды.

– Қош, ал сен әкелдің?

– Мен бе, Аманкүл анамның сәлемін алып келдім...

– Е, ол не деді?

– Барып кел, Жамбыл шалымды көріп кел, базарлықтарынан тең бөліп алып кел, – деді.

– Сонда не болады? – деді.

– Онда Жамбыл ақынға тиемін, – деді.

– Ал, ал, Аманкүлге апарып бер, – деп Жәкең маталарды Әбділдеға қарай ысырды.

Бұл әңгімені Мұхаң жайлап Леонид Соболевке аударып отыр. Леонид аударманы қойын кітапшасына түртіп алып жатыр.

Жәкең ағасы Тәйтiнiң баласы Сатышты шақыртты.

– Қонақтар келді, кiдiрмендер. Үш-төрт күн болады. Таудан қымыз алдырындар, сойыс қойлары дайын болар, – деп қысқа қайырды.

Дастархан үсті жадырай түсті. Қып-қызыл, сүт қатқан шай iшiлдi. Жаңа піскен баданадай-баданадай бауырсақтар бұрқырап тұр. Жарықтықтың иісі қандай?! Осы арада қуырдақ та келіп қалды. Марқаның жұм-жұмсақ еті ауызға өзі езілгендей.

Шәйдi қана ішіп болған соң дастарханға шоң Мұхтар бата берді. Ендi бәрi көсiле отырды.

– Домбырамды әкелiндер, – дедi Жамбыл тәте Сатышқа қарап.

Жамбыл әкi айтыскер келген адамдарға сынап қарайтын әдетi бар. Қалжыңдап тiстеп алатыны да жоқ емес.

Домбырасы қолына тиісімен Жәкеңнiң жүзi өзгеріп сала берді. Ол мәскеулік қонаққа қарап:

– Аман-есен келдiң бе, қызыл нарым,

Аяғы да мойындай ұзын нарым.

Қыз-келiншек қуанып қалған шығар,

Кіріп барсаң тобына бұзып-жарып, – дедi де мырс еттi.

Мұхтар да, Әбділдә да түсініп отыр. Жамбыл айтыскер ақын ретінде «Кіріп барсаң қойнына бұзып-жарып» дегісі келген. Бірақ бейтаныс қонақ алдында бәдік шал көрінгісі келмеді білем.

Жәкең сосын өлеңін қайта жалғастырды:

Меймандостық қазақтың бір белгісі,
Сый көрсету – ескінің жоралғысы.
Жорға мінгің келе ме, жүйрік мінгің
Тілегінді айта бер мейман кісі, – деп бір қайырды.

Мұхаң аударып, Л.Соболев жазып отыр. Бір кезде орнынан тұрып, Жамбылды құшақтап, сақалынан сүйді.

– Мына сөздеріңіз мен үшін жорғадан да, жүйріктен де қымбат, – деп жүзі нарттай жанды.

– Суырыпсалма ақындық өткеннің романтикасы сияқты көрінуші еді. Өмірмен ұштасқанда көркемденіп кетеді екен-ау – деп қол шапақтады нар жігіт Л.Соболев.

Мұхаң енді Жамбылдың ұстазы Сүйінбай жөнінде әңгімелеп, оның Тезек төреге айтқандарын айтып берді.

«Қатып қалған кірпігі кәрі ат екен» дегенді Мұхаң керемет аударды. Л.Соболев бұған балаша қуанды.

– Кәрі аттың кірпігі қатып қалатынын Толстойдың өзі де аңғармаған болуы керек! – деді ол рахаттанып.

Болысқа жолдас болу песір деген,
Жігітке қарамайды кесір деген.
Екейді қаңғып келіп Шыбыл жейді

Құдайдың уақыты шығар жесін деген, – дейді Әбділдә Жамбыл мен Досмағамбет молданың айтысынан үзінді келтіріп. Мұхаң мырс етіп күлді. Л.Соболевтің құлағы елең ете түсті. Мұхаң аударып берді. «Құдайдың уақыты шығар жесін деген» сөзі заманын айыптап отыр ғой, – деді Мұхаң орысшалап.

– Мұхтар Омарханович, Жамбыл Жабаев революция жылдарында өзін құлай ұстады екен? Білесіз бе – деді Л.Соболев.

– Пәлі, Леонид Сергеевич, Жамбыл тұнып тұрған сатирик ақын ғой. Тыңдаңыз:

Кедей көтеріліп қырда жүр,

Байлар бұғып ойда жүр.

Жамбыл сайрап мұнда жүр. – Мұны Ұзынағаш базарында айтқан. Ол жыр былай бітуші еді:

Тобыңа келсем сыйым жоқ,

Тентегіңе тыйым жоқ.

Киелік десе киім жоқ,

Базарға барса бұйым жоқ.

Сөзді тыңдар сендер жоқ,

Айтпай тынар мен де жоқ...

– О, Жамбыл өткір тілді ақын екен ғой. Шындықты дөп басып айтқан, – деп Леонид Сергеевич тағы да оны блокнотына түртіп алды.

– Сонда импровизатор ақын, миында қанша жыр сақтай алады, – деді Л.Соболев.

– Жамбыл Жабаев «Көрұғлыны» он бес күн айтады. «Манасты» да күн-түн жырлайды. Бүкіл қазақ эпостарын жатқа біледі десем қателеспеспін. Бір басында миллион жол өлең сақтаулы. Бұл бас емес, халықтың архив сөзі, – деді Мұхаң сөзін тәмамдап.

– Ғажап, ғажап, – деді Леонид Соболев. Сонан соң «Жамбыл Жабаев миллион жол өлеңді жатқа біледі» деп айшықтап, бадырайтып жазып қойды.

Ертесіне қайта шәй басына жиналды. Сонан соң Жамбыл айна алдына барып сақалын тарамдады. Қасына Л.Соболев келді.

– Здравствуй, Жамбыл ата, – деді Л.Соболев Жамбылға қарап. Мұхтар Омарханұлы аударып тұр.

– Мына шал ұнай ма, мәскеулік балам? – деді Жамбыл.

– Ұнайды, – дейді Л.Соболев.

– Жаны жылап тұр шалдың...

– Бақытты адам жылай ма?

– Кәрілік бақыт па? Сен мына сөзіме зер сал:

...Кәрілік немді қойды қорламаған,

Құлпырған қызыл шырай түсімді алды.

Аузымды опырайтып тісімді алды,
Босатып буынымның шегелерін
Сыпырып тұла бойдан күшімді алды.

Мұхаң тез-тез аударды. Леонид Сергеевичтің буыны босап кетті.
Ол Жамбылды құшақтай алды.

– Мен мұнда келгеніме, құшақтап тұрғаныма, аңыз адамды көргеніме өзімді бақытты сезінем.

Олар сыртқы беттеді. Леонид Сергеевич Жамбылды сүйемелдеп орнынан тұрғызды. Жамбыл ақын кебісін аяғына сұға алмай біраз әуреленді.

– Вот, Жәке, вот, – деді Леонид Сергеевич ақынның кебісін көрсетіп.

– От болса, от, – деп кебісін кмген Жамбыл бір ауыз өлең айтты.

Жігіт едім жасымда қысылмаған,
Көрсеткен жоқ тірі жан қысым маған.
Тар саңлаудан дәл соққыш мерген Жамбыл,
Кең кебісін кие алмай пысылдаған...

Мұхаң қарқылдап көзінен жас аққанша ұзақ күлді. Күле отырып жаңағы шумақты Леонид Соболевке аударып берді. Мұны естіген соң Соболев:

– Мен қазақ болсам тек Жамбылмен ғана болар ем, айтқан сөзін жазып ала берер ем, ала берер ем...

Қоштасар сәтте Л.Соболев:

– Мен үш күнде Жамбыл университетінен өттім. Сізге сансыз алғыс айтамын, – деп ұзақ құшақтап тұрды...

Екі күннен кейін Л.Соболев Москваға қайтты. Шындықтың беті ашылды. Екі ақын Сталинге хат жазыпты. Олар «Жамбыл деген дүниде ақын жоқ. Ол өтірікшілердің жандарынан шығарып жүргендері. Бұдан былай Жамбылға сенбеңіз...» деп жазыпты.

Сталин арызды тексеруге Александр Фадеевке тапсырыпты. Ол Л.Соболевті жіберіпті. Осылай арыз бен парыздың ара жігі ашылды.

Мен бұл екі ақынның кімдер екенін білемін. Оны қазақ әдебиетінің классигі Әбдіжәміл Нұрпейісов айтып берді. Бірақ өздері өмірде жоқ адамның аттарын атап, түстерін түстегім келмейді. Өйткені мұның бәрі бір Аллаға аян...

ЖАМБЫЛ НЕГЕ ЖЫЛАДЫ?

1940 жылдың 5 мамырында Кеңестер Одағы Жоғары Кеңесі Президиумының секретары А. Горькин Мәскеуде Жәкеңе орден тапсырды. Кремль ауруханасында емделген Жамбыл ақынды Мәскеудің ығайы мен сығайы 10 мамыр күні арнайы вагонға мінгізіп шығарып салды. Бір дәрігер мен бір медбике қоса жүрді. Сол поезд 15 мамыр күні Алматыға келіп жетті. Жәкең ерте киініп, терезеден Алатауға қарады да отырды. Көзі талғанша қарады. Бір кезде көзінен жас парлап ақты.

– Жәке, неге жылайсыз? Қандай құрмет, қандай сый көріп келесіз. Астыңызда арнаулы вагон. Дәрігер тағы отыр, – деп Ғали Орманов жік-жапар болып отыр.

– Әй, Ғали, тоқсан жаста туған топырағыма жеткеніме қуанып, жылап отырмын ғой. Соны да түсінбейсің бе, ақын шырақ? – деп сақалын сипап-сипап қойды...

ЖЕТІППІН ЖҮРЕ-ЖҮРЕ ҚЫР БАСЫНА

Жоғарғы Кеңестің сессиясына Жамбыл барғанмен, ұзақтап, тар орындықта отыра алмай алқынып қалады. Әйтеуір қасында жеке дәрігері бар. Р.Барлыбаев пен Р.Досымбеков деген дәрігерлер кезек-кезек қарайды. Дәрі-дәрмегін береді. Өзінің тәні сау, жаны сау екенін Жамбыл білмейді емес, біледі. Бірақ кәрілікке ем бар ма?

Сессия жұмысы бітпей Жамбыл ауылға қайтты. Р.Барлыбаев екі-үш күн жүрек, қан қысымын тексеріп, ақынның қасында болды.

– Әй, Барлыбай, – деді Жәкең жастықтан басын көтеріп. – Екі доктір екеуің де менімен бірге аңыз боп ел есінде қаласыңдар.

– Қалайша, Жәке? Сіз нағыз аңыз адамсыз. Біз қызметтеміз. Сол үшін ақша аламыз.

– Әй, Ғалижан, ана жазып алғандарыңды оқышы. Рахымбай мен Рүстемге.

Рахымбай Барлыбайға:

Қазақта көптен жүрген мен бір тауық,
Шырағым, емдеймісің емін тауып.
Қаттырақ жауырымнан қаси түссе,
Жүрекке болмас па екен, үлкен қауіп.
Емдетпей, ерлік етіп жүре берсем,
Кетпей ме тұла бойға түгел шауып, – дегенсіз.

– Содан кейін қаңқу-саңқудан құтылып, атқа қарғып мінген жоқсыз ба?

– Онан кейін тағы да дімкәстендім. Ғали тағы да екеуіне хабар салып алып келген.

– Ол да Жәке, өлең болып хатқа түсті.

– Ендеше оқып жібер! Мына енеңді ұрайыңдар жаттап алсын.

Докторым, отыр бермен белің шешіп,
Бұл өмір әр пендеге берген несіп.
Аймалап қиғаш қасты құшам ба деп,
Алаңдап бара жатыр күнім өтіп.
Әкелсең маған арнап қатын тауып,
Сүйгеніме келер ем атпен шауып,
Ұрғашыны көргенде бас айналып,
Естен танып кетемін ауық-ауық.

– Ғали оқып болды. Не айтасыңдар? – деп Жәкең Рахымбай Барлыбаев пен Рүстем Досымбекке қарады.

Екеуі үнсіз.

– Оның емі жоқ, тәте...

Бәрі ду күлді. Жамбыл домбырасын алды. Тамырлары білеуленіп Жамбыл отыр, жұлымданып домбыра ішегі тұр.

Жамбыл:

Жетіппін жүре-жүре қыр басына,
Жол екен таусылмайтын бір ғасырға.
Елбіреп екі аяғым дірілдейді,
Көз жетпей тұрары ма, тұрмасы ма?

Тамырдың іші қандай, дәрігерім,
Жамбылға турасын айт, сыр жасырма.
Жетелеп біраз күнге жүріндерші,
Кез болдық, қайдан демей бұл масылға.

Болыппын жыртық үйдей саңылауым көп,
Тұрғандай жан-жағымнан жел гулеп.
Өзіме өз дәрменім жетер емес,
Болысып жібермесең біреуің кеп, – деп қара сөзден, өлең
сөз жеңіл екенін көрсетіп еді.

...1941 жылдың 10 маусымы. Керемет сары қымыз бен сүр қазы.
Таңсық ас. Жәкең әңгіме-дүкен құрып отыр. Ғали Орманов екеуінің
кесесі кезек-кезек ауыстырылады. Содан Жәкең күпті болып, ертеңі-
не жайсызданып қалды. Ғали тағы да қымыз алдырады. Бірақ Жәкең
кесені Ғалиға қайтарып, қымызды мен емес сен көтересің, іше бер, –
деп екі шумақ өлең айтады.

Мен де бір жас баламын қыңқылым көп,
Сіркем бір су көтермей ыңқылым көп.
Жарқ етіп, жанымнан бір өтсейші деп,
Тұрады жас күні мен ынтығым көп.

Қураған жапырағы мен бір терек,
Томар боп, сүйектерім қалса керек.
Жазда да жасаң тартпай отырғаным,
Тұр екен қай жерімде, шіркін жүрек!

Жүрек соғып тұр...Өзірше ештеңені сезбейді. Енді 31 күннен кейін
кәрі жүрек «Соғыс» деген қаралы сөзді еститінін білмеп еді...

КӘРІЛІКТІҢ ИІСІ КЕТПЕЙДІ...

1941 жылдың көктемі жайлы шығып еді. Қар ерте кетті, көктемгі жаңбырмен жер көгеріп қырға қызғалдақ шықты. Ауыл көктемгі егісіне шықты. Қой қоздап, түйе боталап, бие құлындап наурыз көже беріліп, тып-тыныш, шуақты күн болып тұр еді.

Жамбыл үй іргесіндегі көктерек түбіне киіз-көрпе төсетіп, самалдап алатын. Мұндайда Тайыр Жароков пен Павел Кузнецов Жамбылдың мазасын алмайтын. Жәкеңнің аяқ шеніне жата кететін. Домбыраға қолы созылса болды, өлең туды дей бер.

Машина дүр етіп тоқтады. Бұл ақын Ғали Орманов екен.

Е-е, Ғалиым келдің бе,
Айтшы, маған кебің не?
Не хабар бар еліңде?
Сен бітіріп келер деп,
Мен отырмын сенімде.

Жамбыл бір жыл бұрын Ғалиға шығарған өлеңін тақпақтап Тайыр мен Ғалидың алдынан шықты.

Ғали жай келмейді. Тағы бір жиынға шақыра келген болар.

– Тәте, жата-жата сарыжамбас боп кетерсіз. Жоғарғы Советтің сессиясы болғалы жатыр. Депутат екендігіңіз есіңізден шықпаған болар. Алып кетуге келдім.

– Әй, Ғали, сен тыңда, мен айтайын:

Сақалым темір күрек борға малған,
Селеңдей шашым селдір зорға қалған.
Аузыма ақ жабағы жапсырғандай,
Кәрілік немді қойды қорламаған?

Құлпырған қызыл шырай түсімді алды,
Аузымды опырайтып тісімді алды.
Қосайын буынымның шегелерін,
Сыпырып тұла бойдан күшімді алды.

Кәрілік екі көзді қызартады,
Сүйектің етін сылып, ұзартады.
Еңкейсең етпетіннен түсіргендей,
Батпандап «тізе тұсқа» тұз артылды.

- Сол жиынға мен несіне барам, түрімде адам көрер жер жоқ...
- Тәте, ол міндет қой, депутаттық.
- Қызталақ, солай демейсің бе?

Жамбыл киінем дегенше шай-пай да келіп қалды. Машинаға мінер кезде Ғали қалтасынан әтір алып, ақынның жағасына жақты. Сонда Жамбыл жұлып алғандай:

- Бәрібір кәріліктің иісі кетпейді, – деп таяғымен Ғалиды нұсқады.

ДҮНИЕ ҒАПЫЛ

1941 жылдың 22 маусымында ауыл дүрлігіп оянды. Жау жағадан алды. Неміс фашистері бейбіт елдің аспанын оқ пен отқа орады. Қарт жырау ауылда тыныш жата алмады. Ер азамат соғысқа, майданға аттанып жатты. Өзімен дәмдес-тұздас болған қаламгерлер де арыз жазып, қаламды қаруға айырбастап майдан шебіне кетіп барады.

Осы кезде атақты палуан Қажымұқан да Алматыға келіп, Қалмақан Әбдіқадыровтың үйінде жатқан болатын. Қаламгерлерді шығарып салу рәсімі Қазақстан Жазушылар одағының ғимаратында өтетін.

Бата беруге Жамбыл мен Қажымұқанның келуі майданға аттанғалы тұрған қаламгер-жауынгерлерге ерекше рух бергендей еді.

Жамбыл әдеттегідей қара сөзбен емес, өлеңдете арнау сөз айтты:

Уа, ұлы өрен, жас ұлан,
Асыраған сені елің.
Ақ сүтімен жасыңнан.
Еш асырған жоқ едің.
Жаудың кегін басыңнан.
Сол ер жүрек өренін
Ерлікке Отан шақырған!

– Адал ұлдар, балалар,
Олай болса құлақ сал
Ұлдарым, бір сөзім бар
Аянбаған жауды алар.!
...Қорқақ адам қор болар...
Шегінбе! – деп Отан тұр,
Шегінбе! – деп халық тұр.
Халық үшін бас тігу –
Абырой деген жарлық бұл!..

Жауынгерлер ду қол шапалақтап, Жәкеңе зор құрмет көрсетті.

– Тартымды туған Тайырым,
Бал таңдайлы шайырым, қайдасың? – деді Жәкең терші-
ген маңдайын сүртіп.

– Мен мұндамын, Жәке.

– Сенің даусың сұңқар дауыс. Екі өлеңімді оқып бер мына жас-
тарға...

– Құп болады, – деп Тайыр гүр ете түсті.

– Сіз поэзия маршалысыз. Сондықтан да екі өлеңіңізді оқимын.

...Асқар таудай еліме,
Байтақ жатқан жеріме.
Шапты фашист дегенде,
Ашуменен аралас
Жыр да келді көмейге.
...Олар фашист, сұр жылан
Уын шашқан адамға
Жаныштап басын жыланның
Салайық, халқым табанға!
Ондай мерез ордасы
Қалмасын тіпті ғаламда!
Жас өмірдің жайқалған
Жұлғызбай жалғыз жапырағын,
Жайпайық деп жауларды
Жар салды жырау жаранға!

Тайыр «Екі дүние айқасты» өлеңін дауысын кенеп, шабыттана оқыды. Одан соң «Ата жаумен айқастық» жырын төгілте жөнелді.

Зал іші жаңғырып тұр. Жамбыл қолын көтерді. «Тынышталыңдар» дегенін жауынгерлер тез ұқты. Тып-тыныш бола қалды.

– Енді әлемде жауырыны жерге тимеген Қажымұқан сөйлейді:

– О, Жәке, қайсар, айбатты ұлдарыңды қан майданға аттандырып жатыр деген соң сізді әдейі іздеп келіп едім, – деп Қажымұқан Жәкеңнің қасындағы орындыққа келіп жайғасты.

– Ер жігіт үйінен шықса үйіріне қосылады. Өмір мен өлім арпалысына кетіп барасыңдар. Туған топыраққа аман оралыңдар. «Ер қартайса қазаншыл болар, бүркіт қартайса тышқаншыл болар» деген атабабаларымыз. Өттең, қарттық. Әйтпесе, сендердің саптарыңда кетер едім.

«Болат қайнауада шынығады, батыр майданда шынығады». Сын сағаты туды. Елің үшін, жерің үшін жан садаға. Батырды оқ алмайды! Әруақ қолдасын! – деп Қажымұқан да қаламгерлерді қайрап, ақ тілегін айтты. Кезек соғысқа бара жатқан ақындарға тиді. Қасым Аманжолов, Жұмағали Саин, Сағынғали Сейітов, Әли Есмамбетов, Ықылас Адамбеков, Владимир Чугунов, Дмитрий Снегин өлеңдерін оқыды. Ең соңында өлең оқуға Абдолла Жұмағалиев шықты.

– Көзіне қара, көзіне, – деді Жамбыл Қажымұқанға. – От болып жанып тұр. Қанды кекті көріп тұрмын. Қанын ішіне тартып алыпты. Батыр ұл болса керек.

– Иә, Жәке, тым албырт, тым өршіл екен. Жазатайым оққа ұшып кетпесе екен. Абдолла шын басындағы бүркіттей айбаттана өлең оқыды.

...Болғандықтан белгілі атым адам,
Міндетім көп мойныма арқалаған.
Ойнап-күліп ұлы бір дүниеге,
Сапар алыс, жол жүріп кетіп барам!

Абдолла Жәкеңді қапсыра құшақтап, аппақ сақалын сүйді. «Тен-тегім, жас дүлдүлім, Өлеңнің сағындырдың бұлбұл үнін», – деп Жәкең Абдолланы үш қайтара сүйді.

Павел Кузнецовпен қоштасу Жәкеңе тіпті қиын тиді. Туған бала-сындай көретін. Екеуі де бір-біріне еркелейтін.

– Тәте, – деді Павел, біз жеңіспен келеміз. Біз келмей өліп қалма! Уәде бер, – деп ол Жәкеннен айырылар емес.

– Уәде, уәде, – деді Жамбыл. – Сен де өлмей тірі келем деп уәде бер, сары бала...

– Уәде, уәде...

Бұл қоштасу сапарынан Абдолла ғана қайтқан жоқ. Батыр екен, батыр атағын алып поэзияда да қазақ тарихында да жұлдыздай жарқырап аты қалды...

ШАПТЫ ФАШИСТ ДЕГЕНДЕ...

...1941 жылдың көктемі жайлы еді. Жаңбыр да көп, күн де көк. Көкорай шалғын жап-жасыл. Жамбыл да күншуаққа көп отыратынды шығарды. Осылай дәрігерлерін әбігерге салып, әзіл-қалжыңмен түйреп қоятынын қайтерсің.

Даланың түрленуі кәрі Жамбылдың жүрегіне шуақ құяды. Кәрі жүрек жастықты сағынады, бірақ Алла бұйрығына бағынады. Көңілі Суықтөбе, Бұғымүйіз-Бесмойнақ, Үшқоңырға қонақтап, Алатаудан асады. Онан соң Қаратау бөктері көз алдына келеді. Кавказдың қарлы шыңдары да жүрегіне жақын. Майдың марал қымызы қандай? Пейіш осындай-ақ болар...

Көрдім тағы көктемді,
Жылы жүзді жетті жаз.
Жаңа үйімнің төріне,
Шұғыла шашып, жеріме
Көктің нұрын төкті жаз.
...Гүл көтеріп бастарын,
...Қыран сүйіп асқарын
...Келді күзде қоңыр қаз...

Жамбылдың он екі тамырына қан жүгірді. Өзі де жаз гүліндей дүр көтерілді. Көңілге сұлу саз келді, тілге әсем сөз келді. Бірақ осы сұлулықты сұмдық сөз тып-типыл етті. Соғыс! Үрей! Неміс-фашистері Кеңес деген елге бомба жарып, жерін таптап басып кіріпті.

Өң мен түстей. Аз күннің ішінде ауылдың өңі кетті. Көк-жасыл әлем де – сұрғылт. Гүлдей жайнаған қыз-жігіттің өңі солғын тартты. Бұл жай жау емес. Неміс-фашистері бүкіл Ленин елінің қас жауы. Қас жауы ғана емес, ата жауы. Ақын жүрегіне өлең кептелді.

Асқар таудай еліме,
Байтақ жатқан жеріме,
Шапты фашист дегенде,
Ашуменен аралас,
Жыр да келді көмейге.
...Сен шақырсаң Отаным,
Әмірің ортақ маған да.
Төгіп жырдың нөсерін,
Домбырамды алам да,
Айналам жас – нөкерім,
Мен де барам, қалам ба?
...Олар фашист – сұр жылан,
Уын шашқан адамға,
Денеге уын дарытпай,
Жаныштап басын жыланның,
Салайық, халқым, табанға!...

Бұл өлең-плакат еді. Тоқсан алты жастағы Жамбыл майданға аттанбақ. Бұдан артық қандай Үндеу керек. Жасы он сегізге толмаған бозбалалар әскери военкоматтың алдын күзетті. Бұл тек қазақ жеріне емес, бүкіл Кеңес елінің үлкен-жасының жүрегіне жеткен жалын сөз еді.

Жамбыл сөзі ұрысқа жетті. Кеңестер Одағының түкпір-түкпірінен Жамбыл ақынға қап-қап хат келіп жатты. Жамбыл ол хаттардың бәрін оқытқызып, аудартып жүрегіне тоқып жатты. Ол хаттарға ақын өлеңмен жауап жазды.

Жау сазайын береміз,
Жалтартпастан жеңеміз!
Фашистің тобын жойғызып,
Оққа көзін ойғызып,
Қырдан кебін кигізіп,
Шегінбе! – деп Отан тұр,
Шегінбе! – деп халық тұр!
Халық үшін бас тігу,
Халық айтқан жарлық бұл!

Жамбылдың белі бекем! Енді ол үйде қарап жата алмайды. Бәрі майдан үшін, бәрі жеңіс үшін Жамбылдың жүз жасаған жүрек сөзі де майдан үшін, жеңіс үшін.

Жеңудің кілті ежелден
Ашынған кекте, еңбекте
Жаралған бақ боп неше елге,
Ырысты жерде, әлбетте!

* * *

Тұрсадағы мұнда ажал –
Ердің тауын жоқ шаққан.
Жаудан алып ел кегін
Жайпап қырып ерлерім
Күн сарылып, түн қатқан.
Аман болса мұндай ер,
Жеңілер ме туған ел!
Сендерге де бұл бір сын,
Елдегі қыз, келіндер!

* * *

Кәріліктің көнбей ырқына,
Жырлаймын жазғы жырды әлі.
Болысам жауды құртуға,
Қаһарман жұрттың ұлдары!

Жамбыл майдан үшін тыңнан қосылған дивизия сияқты еді. Ақынның рухы қатайды, дауысы ауылдан асып, асқақтап майдан шебіне жетті. Жамбыл жыры жауға оқ боп атылды...

ӨЗІМІЗШЕ БІР ШӘЙ ІШЕЛІКШІ...

1942 жылдың шілде айында Жамбыл ауылы дүрлікті де қалды. Мәскеуден бір топ академиктер мен өнер шеберлері келмек көрінеді. Осы әңгіме шыққалы Жамбыл ақын да ерте тұрып, кеш жататынды шығарды. Таңертең ерте шайын ішіп, атқа мініп алып егістікті, қырманды, мектепті бір шолып шығып, әркімнің үйі жанындағы қоқсықтарды көргенде:

– Немене, ұл-қыздарымыз майданда қан төгіп жатқанда есіктерінің алдын тазаламайсыңдар. Ертең келіп тексерем, үлкен қонақтар келе жатыр. Ауылымыздың түрін көріп көңілдері су сепкендей болып кетсе қайтесіңдер. Ертең келіп тексерем. Айнадай тап-таза болсын!

Әдетте Жамбыл тәте айтса болды, бәрі орындалады. Колхоз бастығы, партком сияқты ұйымдар бар ғой. Соларға айтса да болар еді. Бірақ Жамбыл олардың жұмысын жақсы біледі. Ылғи қатын-қалаш, бала-шаға. Одан да өз сөзі өтімдірек.

Ертесіне таң ата белін бекем буып ауылды аралағанда Жәкең өз көзіне өзі сенбей қалды. Көше сыпырылған, қоқсық тазаланған. Аула су сеуіп сыпырылған. Шашы өсіп кеткен бала сияқты еді, енді қырып алынған басқа ұқсайды.

Ертесіне алыстан ат арылтып қонақтар да жетті. Жамбылдың алты қанат ақ ордасына адам сыймағандай еді. Керегені көтеріп тастатқызды. Келген адамдарды көрсін ауыл адамдары, әсіресе, балалар.

Қонақтар бірінен бірі өтеді. Кеңестер Одағы Ғылым академиясының вице-Президенті И.П. Бардин, академияның Президиум мүшелері Е.Д. Брицке, И.И. Мещанинов бір жағында, екінші жағында жазушы Ольга Форш, Михаил Зощенко және атақты Дина Нұрпейісова отыр.

Одан төменіректе Сталиндік сыйлықтың лауреаты, атақты биші Галина Уланова мен көрнекті артист Завадский отыр. Киноның атақты режиссерлері С. Эйзенштейн, Г. Рошаль мен Ф. Эрмлер де осында.

Жамбыл қысқа сөйледі. Және бүкіл халық болып неміс фашистерін жеңетініне шек келтірмейтінін айтты. Өзінің де өлеңімен солдаттардың рухын көтеріп, жыр арнап жүргенін, ол өлеңдердің листовка болып таратылып, плакат болып жапсырылып жүргенін білетінін ескертті. «Бәрі де майдан үшін, бәрі де жеңіс үшін» жасалып жатқан халық ерлігі туралы айтты.

Қонақтарға қымыз құйдыртып, өзі де ұрттап отырды.

Жүзге жетіп қалуға жақын тұрған Жамбыл Жабаевтың бүркіттей болып отырысы қонақтарды таңқалдырды. Дина бірнеше күй тартты. Тамақ желінген соң Жамбыл колхоз шаруашылығымен таныстырып, өзі ертіп жүрді.

– Жамбыл Жабаевич, – деді қоштасарда академик И.Бардин, – Сіздей батыр қарты бар Кеңестер Одағының халқы жауды өз ұясына барып талқандайды. Отан үшін халқымыз жанын да аямайды. Қонақтар кешкі сегізде Алматыға қарай кері қайтты. Жамбыл үйге келісімен:

– Әй, қызталақтар, енді бір өзімізше шәй ішелікші, – деп жантая кетті.

ӨЛІМ МЕН ӨМІР БЕЛДЕСТІ

Жау жағадан алып, Ленин қаласы қыспаққа алынды. Ладога ғана өмір жолына айналды. Дәл осындай жүрекке оқ боп қадалған Ленинград тұрғындарының тағдыры туралы естігенде, Жамбыл дегбір таба алмады.

Ғали Ормановқа келді. Ол неміс-фашистерінің жойқын тегеурінін әңгімелеп, совет әскерлерінің, совет халқының жауға беріспей, ерлік көрсетіп жатқанын мәлімдеді. Қарақұлақ радионы ашып суыт хабарды тыңдатқызды. Жамбылдың бүкіл денесі түршігіп кетті.

– Өлім мен өмір белдесті десеңші, ененді ұрайын фашистің құбыжық екен де. Қағазыңды алшы.

Жамбыл домбырасын алды. Білеуленіп қан тамырлары терісінен шығып кетердей бүлк-бүлк етеді. Жөткірініп алды. Бір әуен іздеді. Екпіні бойға қуат құяр рухы бар толғау қажет. Қарт жүрек осыны сезеді.

...Сөзіңнен түгел түсіндім,
Жалмауыз жаудың пішінін.
Құбыжық түсі адамның
Ел-елге салған тұмсығын.
Еттерін жеген кісінің...
Еліме ашқан аранын.
Бұл неткен қорқақ қасқыр деп,
Бойымды билеп ашу, кек,
Түнеді бұлтша қабағым.
...Жырымды жұртым енді есті,
Өлім мен өмір белдесті!
Не керек жанды аяудың,
Бұл жолдан қалған жаның жан!

Ғали бір сұмдық тасқынның келе жатқанын біліп отыр. Ленинград қоршауда қалып, қанды қырғын туралы қайта-қайта сұраған. Ұмыттырып барып қайта тықақтап сұрайтынын қайтерсің.

– Менің балаларымның бәрі соғыста жүр. Алғадай мен Ізтілеу, Тайыр Жароков пен Черницов (Павел Кузнецов) та қан жұтып жүр. Мен отырмын, өлеңге сүйеніп.

Жамбыл теріс қарап жатты. Одан кейін су да сұраған жоқ, далаға да шықпады. Көз жұмулы, көңіл ояу. Жайсыз ұйықтады. Бірақ тың оянды. Шәйін әдеттегіден көп ішті. Үскірік ұрып, жел сарнайды.

– Үй суып кетті, от жақсын, – деп Ғали орнынан көтерілген.

– Ленинградтың суығының қасында бұл жаз ғой. Кәрі денем тершініп отыр, ана Ғали қасынып отыр – деп Жамбыл өзі тұрды орнынан. Далада ұзақ жүрді. Күн түнге, түн күнге ұласып кетті. Жамбыл жыр толғатып жүр.

ЛЕНИНГРАДТЫҚ ӨРЕНІМ

1942 жылдың қысы қатты суық болды. Жол жүру де оңай емес. Бірақ Жамбылға сәлем бергісі келетін адамдар суыққа да, аязға да қарамайды. Соғыс өрті өршіп тұрса да ақын бабаға сәлем беріп, батасын алушылар легі азайған емес. Сондай күндердің бірінде ақын Марк Тарловскийдің өтінішімен Тайыр Жароков оны Жамбыл ауылына алып келді. Олар түс ауа шығып, Жәкеңе қас қарая жетті. Қаранғылық ерте түседі. Бірақ Жамбыл баба үйінің шамы жарық. Ақын ерте жататын. Бірақ бүгін әлденеге елегізігендей ұйықтамай радиодан майдан хабарларына құлақ түріп отырған. Әрі Сталинград түбіндегі шайқаста жүрген Алғадайдан көптен хабар келмей құлазып жүрген шағы еді.

Тайырды көрген соң:

– Мынау шикіл сарың кім? – деп сұрады.

– Жәке, бұл кісі Тарловский деген ақын. Бұйымтайы бар екен.

– Бұйымтайы болса түнде айтпас. Тамақтанып, шай ішіп алыңдар.

Мына соғысың оңай соқпай тұр ғой. Радио солай деп жатыр.

Шай үстінде әңгіме тағы да соғыс тақырыбына ауысты. Тарловский әңгімелеп отыр. Тайыр аударып отыр. Әсіресе Ленинград қоршауда қалғанын естігенде Жамбылдың өңі өзгеріп кетті. Лениннің қаласы құласа не болмақ? Жаман ырым. Осылай әңгіме ауырлау бітіп, бәрі ұйқыға жатты.

Жәкең дөңбекшіп көпке дейін ұйықтай алмады. Тайырдың да мазасыз түні өтті. Бірақ Жамбыл ақын ерте тұратын. Жылы киініп сықырлаған сары аязға қарамастан үй маңын бір шолып шығатын.

Тайыр да ерте тұрды. Далаға шығып еді арайланып атып келе жатқан күнге қолын көлегейлеп ұстап қарап тұрған ақын бабаны көрді.

– Ассалауамағалейкум...

– Ана шикіл сарың сөйтіп теңкейіп жата бере ме?

– Бұлтақтатпай турасын айт. Бұйымтайы не?

Тайыр қоршауда қалып, жейтін бір түйір нанға зәру болып, ағаштың тінін кемірген адамдар туралы айтты. Көмүсіз, аш-жалаңаш

қалған адамдарды өйтіп-бүйгіп, шанамен, сал жасап Неваға апарып лақтырып жатқанын, оның ішінде жас балалар да көп екенін айтты.

Жамбыл ақынды бұл қатты түршіктірді.

– Неміс фашистеріне лағнет, – деді Жамбыл ақын. – Сталинградта да жойқын соғыс жүріп жатыр. Менің құлағым радио ғой. Содан естіп жатырмын. Алғадайым аман болса екен...

– Ленинградтағы балалар да Сіздің Алғадай секілді балаларыңыз. Жаңа заманның зеңбірегін атқан, «Аврора» кемесі де сонда тұр. Сол қоршауда қалған ұл-қыздарыңызға демеу керек, сүйеніш керек. Біздің жазғандарымыз жүрекке жетпей тұр...

Бұл кезде Марк Тарловский де сыртқы шығып, сәлем берді. Суық қарып, дене мұздады. Жамбыл ақын көрпеге оранды да ұйықтап кетті.

Бір сағаттың шамасында Жамбыл орнынан тұрып дастархан басына келді. Шай ішілді. Тайыр домбырасын алып тыңқылдатып Ленинград, Нева, Ленин, қырылып жатқан халық, жас өскіндер туралы толғанды.

– Әй, Тайыр, – деді Жамбыл кенет. – Әлгі Павел Кузнецов қайда? Ол қайда жүр? Берші домбырамды...

Жәкең домбырасын, Тайыр торкөз дәптері мен қарындашын алды.

Абыз ақын біраз жөткірінді. Сосын түйдек-түйдек сөз ағытты. Олар сәскеде бастап кешке дейін жұмыс істеді. Он рет оқытып, он рет қайта жырлады.

Ленинградтық өренім,

Мақтанышым сен едің...

Қайта-қайта әрленіп, өңделіп өлең қалыпқа түсті.

Жәкең де, Тайыр да шаршады. Бірақ екеуі де өлеңнің сәтті шыққанына риза еді. Түнімен Тарловский оны орысша аударып шықты. Олар да олжалы, Жәкең де олжалы көңілмен қош айтысты. Ертесіне «Ленинградтық өренім» Москваға жөнелтілді. Плакат болып жауынгерлерге таратылды. Бұл сағы сына бастаған қоршаудағы Ленинград халқына күш-қуат берді. Жамбыл өлеңі неміс фашистеріне снарядтай тиді.

...Жақсылық ешқашан ұмытылмайды. Бүгінде Егемен елдің Жамбыл ақыны Петербург төрінде тұр. Жетісудың жеті өзеніндей су ағып жатыр. Ал оған «Ленинградцы дети мои, Ленинградцы гордость моя» деп басталатын өлең жолдары мыстан құйылып жазылған.

Жамбыл баба атындағы көшемен ары-бері өткен жас пен кәрі ғасыр Гомері атанған Жамбыл бабаға тағзым етеді. Нағыз ақын мәңгі жасайды! Жамбыл – нағыз ақын!

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ ҚАЛАЙ БАТА АЛДЫ...

Сұрапыл соғыста жүріп, елге келгендердің Жамбылға сәлем бермегені некен-саяқ. Ұлы ақынға келіп сәлем беру, бата алу бабадан қалған тәмсіл еді. Сондықтан да ауылға ат басын бұрған әр қазаққа өте разы болып, үлкен жасын кішірейтіп біреуіне шай, біреуіне қой сойғызып, жік-жапар болады.

Сондай күндердің бірі еді. Гүр етіп машина тоқтады. Көзін көлегейлеп қарады да, Балуан Шолаққа ұқсатты. Қасында бір сорайған әскери адам бар.

– Ассалаумағалейкум, Жәке, – деп Сәбит Мұқанов үлкен денесіне қарамай жіті жүріп Жәкеңді құшақтай алды.

– Ой, Балуаным барсың ба? Көрінбей кеттің, кәрі тәтеңді керек қылмадың ба?

– Аман-сау, тәте. Мария келінінің сіз ұнататын шай-пай салған. Сәлем айтып жатыр. Мына, Бауыржан Момышұлы деген інінің, балаңыз десе де болар. Ғәзірет Әлі секілді соғыста жауды жайпап жүр. Енді қайтады майданға. Бата алғысы келеді...

Жамбыл тығыршықтай, тастүйін жігітке тесіле қарады.

Бауыржан да ақын бабаның сынап отырғанын бірден сезді. Ол да қабағын түйіңкіреп, жүзін суытыңқырап, ежірейсе қалды.

– Мына қызыңды... – түсі тым суық екен, батыр болса болар! – деді Жамбыл.

Бауыржанды әрі-бері сынап алған Жәкең «мына жігіт осал емес. Ойы да жүйрік пе бәтшағардың. Қолы да қатты. Қорғасын құйған сақадай».

– Әй, Балуан, мынауыңның түрінде ғана емес, тілінде де бірде-не бар екен, қонындар, – деп бірақ қайырды. Батырды Жәкең жазбай таныды.

Жәкеңнің ең сыйлы қонаққа деген ақ қошқары сойылып, ақ бата да берілді.

Жамбыл алақанын жайды да:

Батырдың жолы болсын!

Самсаған қолы болсын!

Түсі де суық екен,

Ісі де долы болсын, аллақпар! – деп батасын берді.

Ел жайын, соғыс жайын айтып қалың топ біраз отырды. Бауыржан майдандағы қазақ солдаттарының батырлығын айтты. Ет те келді. Жұрт тамақты шенгелдеп асай бастады. Ал Баукең етке қол созбай, одырайып әлі отыр. Соны байқап қалған Жәкең Сәбитке:

– Делбе болған жылқыдай, мына қызталағың неғып отыр ет жемей, – деді сакалын сипап. Батырдың да күткені осы еді. Бәукең:

– Мен мұнда сыбаға жеу үшін келгенім жоқ. Сыбағамды немістерді жеңгеннен кейін жеймін. Ал мұнда ұлы Жамбылдың, соғыстағы бар солдаттың ұлы әкесінің сарқытын ішуге келдім. Ол үшін Жәкең анау тұздыққа сакалын батырып ұрттасын да, қалғанын табақтың үстіне қойсын. Мен етті сонда ғана жеймін. Және барлық солдаттарға Жәкеңнің сарқытын ішкенімді айтып барамын, – деді.

Бауыржанның аты – Бауыржан. Асатқанды жақсы көретін Сәбең де оны қолдап, қолпаштап жатты. Сонда Жәкең:

– Бұл қызталақтың мұнысы да жөн екен. Бірақ сақалымды батыратын мен суға еңкейген теке емеспін, мұртымды тигізейін» деп орынды сөзге орынды уәж айтты.

Жамбылдың тапқырлығына бәрі разы болды.

ПЕРЗЕНТІМНІҢ АЛДЫ ЕДІҢ...

Соғыстың алғашқы екі жылы тіптен ауыр тиді. Қыз-бозбала жылап қоштасып, ауыл пошымы бұзылған. Шал-шауқан мен жас-кәрілі әйелдер. Ұсақ балалар да ерте есейіп кеткен. Баяғыдай былдыр-сылдыр күлкі жоқ.

Жамбыл халықтың зарын бөлісті. Атағын сатып Алғадайы мен Ізтілеуін майданнан алып қалмаған абыз қарияға жұрт келіп, көңілге медеу табатын.

...Беу-беу дүние! 1942 жылы Алғадай Жамбылов майданға аттанды. Айы-күні жетіп Жәмештей жұбайы қалды. Көппен бірге көтеретін қайғы. Әкеге бар бала ыстық. Бірақ солардың ішінде өзіне іштей жақындау тұратыны болады. «Өзге балаларым бір төбе – Алғадайым бір төбе» деп Жамбыл Алғадайын еркелетіп өсірді. Сол Алғадай тепсе темір үзетін шағында майданға аттанып барады. Енді Жамбыл Алғадайын көре ме, көрмей ме? Масаты жаздың жауқазыны көзжауын алады. Алғадай да сондай. Бірақ баланы да, өзін де, ауылдың адамдарын да мойытуға бола ма? Әке енді бата беруі керек. Жамбыл домбырасын, Ғали Орманов дәптерін қолына алды.

Өңі қатқыл, бірақ жүрегі жылап тұр.

Атаңнан бата ал, балам,
Арғымақ атқа мін, балам.
Ақ сақалым желбіреп,
Артыңнан қарап мен қалам.
Құлағыңда құлыным,
Дауысым жүрсін жырлаған.
Алғадайым, арлы едің,
Ата сөзін сыйлаған.
Перзентімнің алды едің,
Көңілімді қимаған.
Ер ерлігі, ел бірлігі
Сынға түскен бұл заман!

...Хош, хош, балам! Хош айттым!

Қолымды, міне, шошайттым!

Әке мен бала қоштасты. Соңғы рет Жамбыл мен Алғадай бір-бірін көріп тұр еді. Сол кеткеннен Алғадай Сталинград майданына кірді.

Жамбыл өлеңмен хат жазып жатты.

...Сталинград қалаңды –

Қорғас деп жүрек, жаныңдай!

Алғадай, дедім, аянба!

Әкеден тудың Жамбылдай.

Жырымды жеткіз ерлерге,

Майданға қаққан дабылдай.

Толқыны жойқын Еділге,

Қосылсын үнім дауылдай!

Әке жүрегі тым нәзік. Кәрілік келіп бір жақтан буынды алады. Сағыныш сезім жүрегін өртейді. Өз баласына арнаған өлеңхат бар жауынгерге ыстық. Өлең майданның от оранған шайқастарында жанкешті жауынгердің жүрегіне жетіп жатты. Ал Алғадайдан келген хат Жамбылға қайта қуат берді. Өңі кірді, сөзі тірілді. Хатты қайта-қайта оқытты.

«Әкеміз Жамбылға! Біздің бастықтарымыз сізге қаратып – «Ардақты атамыз» деп хат жазды. Хатыңызды ала отырып, сол хатқа жауды жанышатындай сөз жазып, кешіктірмей жауап қайтарыңыз. Сіздің өлеңіңіздің бізге көп жәрдемі тиеді екен». Алғадай хатына қоса, командирдің де хаты қоса тіркеліпті.

Хат Жамбылдың жабыққан көңілін жадыратып жіберді. Кәрі дос домбырасы өзі сөйлеп кеткендей. Оған Жамбыл жыр ғана қосып отыр:

Хатыңды, балам, оқыдым,

Халіңді білдім сапардан.

Қуанып соған отырмын,

Гвардеец атанған.

Сұраншы, Саурық секілді –

Болыпсың, балам, қаһарман.

...Түсіндім түгел хатыңнан,
Тайынбай жауға барыпсың.
Өзінді қиып өлімге,
Арыңды сақтап қалыпсың.
Қамалын жаудың опырып,
Қоршаған шебін жарыпсың.
Өлігін жолға толтырып,
Табанға таптап салыпсың.
Ризамын, балам, ризамын.
Ризамын елдің бәріне!

Қандай үрей, қандай дүлей болсын майдан хаттары жоғалмайды. Жамбыл өлеңіне Сталинград майданынан хат келді. Хат болғанда қандай! Өлеңге өлеңмен жауап:

Атамыз, Жамбыл ақынға (Н. құрамасының жауынгерлерінің хаты)

Қазақ поэзиясының алыбы, халық ғасыры қарт Жамбыл, Сізге, Н. қазақ құрамасының жауынгерлері майданнан жалынды сәлем жолдап, қолыңызды қатты қысады. Біз жауынгерлер бұл хатты әрқайсымыз өз үйімізге жазып отырғандай сезіммен, адал жүрегімізбен алтын күннің әлемге нұр шашқан жазына көз тіге, сүйікті қазақ даласын көзге елестете отырып, Сізге жолдаймыз. Сізді өзіміздің туған әкеміздей ыстық махаббатпен сағынып еске аламыз!

Қажырлы әкеміз, Жамбыл! Сіздің «Балама хат» деген өлеңіңіз таң алдындағы шығыстың майда желіндей желіп бізге жетті. Біздің жігерімізді тасытты. Біз бәріміз де, осы хатты жазып отырғандар, батыр достарымыз туралы Сіздің тәтті жырларыңызды тағы да оқимыз деген үміттеміз.

Тыңдаңыз қарт, ұлдарыңыздың үнін:

Әкеміз Жамбыл алыстан,
Ғасырды көрген данышпан.
Тыңдап құлақ салсаңыз,
Ұлдарының майданнан

Жауынгерлік сәлемін,
Қабыл көріп алыңыз.
Ұлына батыр сансыз мың,
Желіндей желпіп жеңістің,
Жетті сіздің хатыңыз.
Жолдаған сәлем жүректен,
Жалынды ұшқыр тілекпен,
Күш берді, қарт атыңыз.
Уа, қадірлі ата жан,
Ұлы жолға аттанған,
Ұлдарыңа сеніңіз.
Жауды аяусыз қырамыз,
Тұрғызбастай ұрамыз,
Тазарғанша еліміз!
Көкорай шалғын көліміз,
Асу асқар беліміз,
Босанғанша жеріміз,
Тоқтамаймыз бір минут
Таусылмаса деміміз!

Фашист деген зұлым жау
Ойнамайды, күлмейді,
Адамның тілін білмейді.
Кісі өлтіру, қан ішу, –
Өзгені көзге ілмейді.
Сөйлесу керек олармен:
Қызыл оттың тілімен,
Көк зеңбірек үнімен,
Ұшқыр оқтың сөзімен,
Егеулі найза өзімен,
Болат қанжар жүзімен,
Ұғады соны немістер,
Түсінеді шынымен.

Осындай сұмның талайын,
Келтіріп тілге үйреттік.
Ат артына сүйреттік,
Аз келгенін аздырып,
Бір-бірлеп тобын сиреттік.

Қызыл отты қақ жарып,
Жауған оққа қасарып.
Дұшпанның жатқан жеріне,
Іркілмей кірді ол барып.
Жүректі батыр Бұрышев,
Гранатын қолға алып.
Қас батырша толғанып,
Бірін оңға құлатып,
Бірін солға сұлатып,
Қырғидай тиді неміске
Жаңбырша оғын боратып.
Батыр ұлың Баймұрзин
(Әбдірахман өз аты)
Ойып түсер дұшпанын,
Жігіттің өткір болаты.
Ежелгі жауын көргенде,
Асығып сабыр тағаты,
Қырып салар қынадай,
Жеткенде мезгіл сағаты.
Жау құтылып кетер деп,
Үзбей сірә күдерді,
Жылдамдығы нажағай,
Қимылы жай оғындай,
Жасымайтын жігерлі.
Бір ұрыстың үстінде,
Немістің бес танкісін,
Бір-бірлеп өртеп жіберді.

Көк зеңбірек сүйреткен,
Егескен жауын күйреткен,
Ерназаров Мырзабай,
Ұлыңыз ол да асқан ер.
Ұшқан құсты ілетін,
Желдей жүйрік жүгірер.
Ауыздықпен алысып,
Түпке жеккен Қарагер,
Зеңбіректі тартатын,
Кедергі болмай ылди, өр.
Жаяу әскер соңынан,
Көмек берді әрқашан,
Қанатсыз ұшқыш жігіттер.
Атқаны аумаи тиетін,
Өлік етіп немісті,
Топ-тобымен үйетін.
Талайын жойып дұшпанның,
Үш танкісін қиратты.
Жауды тынбай өлтіру,
Ісі еді оның сүйетін.

Қырағы қырдың қыраны,
Даланың ор қояны,
Тайдың жүйрік бұланы,
Немістерді екі жүз,
Отыз тоғыз өлтірген
Сүлейменов Ыбырайым,
Қазақтың батыр ұланы.
Ашкейұлы Райымжан,
Талай батыр баулыған,
Ақылды басшы капитан,
Ұрыста салқын сабырлы,

Қырандарын өрбітіп,
Жеңіске бастап жүрді сан.

Толып жатыр осындай,
Қаһарман батыр жігіттер.
Өзіңнің шешен тіліңмен,
Бұлбұлдай тәтті үніңмен,
Ұлдарыңды, кемеңгер,
Әлемге айқын жырлап бер!

Сұм фашисті, атажан,
Қарыс сүйем ілгері,
Бастырмаймыз, жеңеміз!
Сіз арқылы халыққа,
Осылай серт береміз!
Хош болыңыз, қарт ата,
Ұсындық, міне, қолымыз!
Талай жылдап тағы да
Сау-саламат болыңыз.
Ұлдарыңның жеңісін,
Көзіңізбен көріңіз.
Асыл сөзбен ерлерді,
Елге жырлап беріңіз!

Н. құрамасының жауынгерлері, командирлері мен саяси қызметкерлерінің тапсыруы бойынша: орденді жас ақын, сержант Нұршаихов Әзілхан, қос орденді мерген Сүлейменов Ыбырайым, орденді лейтенант Құсайынов Мәті, капитан Барманқұлов Олжабай, медальді мерген Матаев Заманбек, капитан Шарипов Қасым, медальді сержант Мамырбаев Әлімжан, лейтенант Назаров Ислам, орденді аға лейтенант Исин Мәулен, қос орденді аға лейтенант Біләлов Әділ, әскери дәрігер Сырлыбаева Мәриям, майор Досанов Әбдірахман, орденді қызыләскер Әбдікәримов Біргебай, орденді қызыләскер Омарбаев Мұқан, аға лейтенант Мақамбаев Нұрділдә, капитан Қасымов Қани,

аға лейтенант Әтеев Шазада, капитан Дүйсембеков Ғайса, капитан Исатаев Ыдырыс, медальді лейтенант Қабдуллинов Қалижар, аға лейтенант Рахымжанов Балабек, аға лейтенант Қасқаруов Жылқыбай, медальді аға сержант Баталов Жүсіп, подполковник Бәйішев Сақтаған.

МАЙДАНДАҒЫ АРМИЯ

Бәрекелді! Ылғи сайдың тасындай жігіттер. Осындай оқ пен от ішінде өлеңмен жауап жазған өрендеріне Жамбыл қалай үнсіз қалсын! Майданға жүз жасаған жүректен жырсәлем кетті:

...Қарақтарым, оқыдым!
Хаттарыңды арнаған.
Батырлықты тоқыдым,
Бұрын құлақ шалмаған.
...Баймурзин мен Бұрышев
Жауған оқтан таймаған.
...Ыбырайым, Мырзабай
Жау қыруға тоймаған.
...Жүз жасаған жүректен,
Жырларымды төгейін.
...Қаһарманым, күнім деп,
Беттеріңнен өбейін!

1943 жылы Жеңіске әлі әлі көп күндер мен түндер бар. Бірақ жүз жасаған жүрек сәлемі сол Жеңіс күнін жақындата түсті.

ҚАЗАҚЫ ҚАЛЖЫН...

1940 жылдың 5 шілдесі. Мәскеуден кинооператорлар мен фототілшілер келді.

– Бірдеме болып кете ме деп суретке түсіріп жүрген жоқ па осылар, – деп Жәкең қалжындаса жүріп, киноға, фотоға түсті. Көтеріңкі көңілде отырғанда Дина Нұрпейісова кіріп келді.

Екеуі құшақтасып амандасты. Дина жалғыз емес, қасында баласы бар екен. Қой сойылып, қазан көтерілді.

Жамбыл қалжыңсыз отыра алмайды. Әрі Динаны ерекше құрметтейтін. Күйін тыңдайтын. Әбден риза болған Жәкен:

– Динажан, сені ешқайда жібермеймін, – деді. – Келген өзін, үйдің де иесі бол. Мына сынғырап тұрған үйдің ұрғашысы жоқ болғандықтан ерекке иістеніп кетті.

– Қауқарың бар ма? – деді Дина қалжың сөзді жалғастырып.

– Тасбақаның да өзіне лайық қауқары бар емес пе? Азды-көпті бірдеңе табылып қалар...Жаныма жата кет.

– Жатсам жатайын. Бірақ ұялып қалып жұртқа күлкі болып жүрмегін.

– Жыланды үш кессе де, кесірткедей әлі болмаушы ма еді. Күн көрсетпегенімді, түн көрсетеді...

Жұрт екі өнерпаздың қазақы қалжыңына ерекше тәнті болып еді.

КӨҢІЛ ҚАРТАЙМАЙДЫ...

Ақын сұлулыққа ғашық. Оның көңіл көзі өзгеше. Ол дүниенің ғажайыбын ерекше сезінеді. Әрі өзі қартайғанымен көңілі қалғымайды. Сондықтан да Жамбыл қандай жасқа келмесін әйелдің сұлулығын айттып қана қоймай, әзілқой, қалжыңқой адам ретінде кестелеп отырады. Мұндай қасиет ақынға ғана, оның үстіне айтыс ақынына ғана жарасады. Және оны ешкім сөкет көрмейді. Өйткені бұл жаны қартаймайтын адамның әркез таным-сана жүйесінің мықты екенінің көрінісі.

...1940 жылдың ақпаны. Жамбыл ақынға жаңа үй салынып берілген. Келімді-кетімді кісілер көп. Мұндайда ауылдың пысық келіншектері адам күтуге шақырылады. Бір топ меймандарды күтуге өңі жылы, көзі шырақтай жанған, реңді әйел қызмет етіп жүреді. Жұрт назары сол келіншекке ауа берсе керек.

– Тәте, сұлу келіншекке сұқ көздер қадалып барады. Неге үндемей отырсыз, – деп желікпе інілерінің бірі Жәкеңді қажайды.

Жәкеңе де осы сөз жетпей отырса керек. Домбырасын алды да:

Өлмейтін пенде болмас жаратқанда,
Күн шығар шыр айналып таң атқанда.
Қанбай ма көз құмарың құралайдай,
Бұрылтып қиғаш қасты қаратқанда, – деп бір қайырды.

– Бәсе, Жәкең айтпаса бұл сөзді кім айтады. Ауылдан емес ауданнан келген келіншек екен. Айта беріңіз, – деп тағы бір қонақ сөзге араласты.

– Қатын деген еркектің бауыр еті,
Қыз құшақтау көңілдің ғанибеті.
Жөні келсе Жамбылды ескере жүр,
Келіншектен қалған жоқ әлі ниеті, – деп Жәкең әлгі жігітке тап берді.

– Өзіме де сол керек. «Жатқан жыланның құйрығын басып» дегендей, салмақты маған аударса салды, – деп жатыр сасқан үйректей әлгі жігіт.

Жамбыл жөткірініп алып өлеңін әрі жалғастырды. Тамақ жайына қалып, бәрі Жәкеңнің аузына қарайды. Мұндайда ақын делебесі қозған жүйріктей отыра алмайды.

– Өлеңім ор қояндай жортасың ба?
Өр көңіл өлең айтпай қорқасың ба?
Талайдың екі көзін жаудыраттым,
Жиырма мен отыз жастың арасында...
Жүрген жақсы жақсымен араласып,
Жеңге жүрер ортада жанталасып.
Жеңгеден де ойнауға келін тыныш,
Жаулығымен жататын бетін басып...

Жұрт қыран-топан. Шай құйып жүрген келіншек бұдан кейін үйге кірген жоқ. Қатпа қара қатын келіп шай құя бастады.

Әзіл-қалжың да сап тыйылды...

НЕ ДЕП АТАУШЫ ЕДІҢДЕР...

Жәкең сыңар қалжың сөзін адамның бет-жүзіне қарамай айтады. Өз баласы Тезекбайды да сынап-мінеп жібереді.

1940 жылдың 8-наурызы. Әйелдер мерекесі деп ауыл біткен «той-лап» кетсе керек. Солардың ішінде Жәкеңнің өз баласы Тезекбай да бар. Ол атын байламай қораға кіргізіп, тойшыл қауымға қосылыпты. Қораның екінші жағында жирен тай тұрады. Ат сол тайды теуіп, аяғын сындырады. Осы оқиғадан хабардар болған Жамбыл:

– Жігіттер, не дейсіңдер Тезекбайды?

Тепкізген күрең атқа жирен тайды.

Не үй, не түз шаруасын ойламайды,

Не деп атаушы едіңдер осындайды? – деп баласын тықсыртып алады.

– Өз баласын аямаған бізді аяй ма? – деп Жәкеңнің Мыржы інісі баласы Тұрапқа қарапты...

МЕН БІР ШАА...

1940 жылдың шілдесінде ауыл малшылары жайлауға көшті. Көш деген қазақ үшін үлкен бір той іспетті. Қыз-бозбала әндетіп жүріп үй тігеді, сары қарын бәйбішелер жас тоқтыларды сойдыртып, бірі ет, бірі қуырдақ пісіріп жағады. Алтыбақан құрылып, кешке ақ сүйек ойнайды.

Жәкең мұндай дүрмектен қалып көріп пе? Жайлауға шықты. Жазық жерге үй тігілді. Көзіне жас кезінен таныс төбе оттай ыстық көрінді. Ат қаңтарылған. Жәкең сол төбеге ақырындап шыққысы келді. Баяғы екі аттап бір шығатын күн емес. Төбе биіктеп кеткен тәрізді. Ақырынақырын қиялай жүріп келеді. Амал жоқ, қойтасқа отырып демін алды. Артынан қалмай, бірақ оза алмай Ғали келеді.

Тоқсан оңай емес екен. – Әй, Ғали, тоқсанда шынға шыққан шал көріп пе ең? Көрмесең көр. Мына дөң маған шындай болып көрініп тұр, – деді Жамбыл. Сосын:

Мен бір шал тоқсан жасты құрдас еткен,
Тайғанап жүре алмаймын қия беттен.
Ел кезбей, атқа мінбей араламай,
Жатамын үйде тыныш сол себептен.
Бұл кезде белім бүкір, көзім бұлдыр,
Белге алып шыға алмайды тізе құрғыр.
Құлағым қаңылтырмен қапталғандай,
Көп сөзді естімейді қаңғыр-күңгір, – деп жіберді.

– Әп, бисмиллә, – деп орнынан тұрды да, сол екпінмен дөң басына шықты. Көзін алақанымен қалқалап тау байрайына қарады. Жазира жер, шүйгін шөп, сылдырай аққан кішкене өзеншелер. Бәрі-бәрі көз алдына келіп тұра қалды.

Қазір тоқсан емес, қырықтағы жігіттей туған ауылына сүйсіне қарады.

– Алланың жарық дүниесінен артық не бар екен?!

Жәкең ақиық қырандай ұзақ тұрды...

ЖАМБЫЛ ӨЛЕҢ АЙТПАЙДЫ...

1941 жылдың қаңтары Жәкеңе қатқылдау келді. Денесі бір ысып, бір суып, тәбеті азайып, әр нәрсеге тиісіп, ешкімді жақтырыңқырамай отырды. Бірақ әдеби хатшысы Ғали Ормнаов: – Жәке, сізді бүгін не мазалайды, өлең айтасыз ба, жазып алайың, – деп ызыңдай береді. Мазасы кеткен Жамбыл:

Жамбыл өлең айтпайды жантайған соң,
Жалқауырақ тартыппын қартайған соң.
Көңілсіздеу секілді көрінемін,
Дос алыстап, қасымнан жар тайған соң
Тарыншақтау мінезім – ұрысқақтау,
Еріншектеу болыппын – тырысқақтау.
Айқайласа жүйріктей бүйірі қызған,
Ақын-ақ ем бір күнде ұрыншақтау.

Жас баладай ілезде кетем қалғып,
Қартайған соң, бір ұйқы алған аңдып.
Жазуыңды Ғали-ау қоя тұршы,
Шаршаңқырап отырмын басып мәңгіп...

Өлең айтпаймын деген Жәкеннің мына өлеңі сыр сандықтың, жыр сандықтың өзі ғой. Торкөз дәптерге өлең-сөзді Ғали жазып алды. Көңілдің кейбір сәттерінде осындай жүрек сөзі айтылады ғой...

САҚАЛЫМ ТЕМІР КҮРЕК...

...1941 жылдың ақпаны. Үш күн, үш түн соққан боран енді моп-момақан болып тына қалған. Жамбыл Қазақ ССР Жоғары Кеңесінің сессиясына баруы керек. Жуынды, киінді, содан соң айнаға қарады. Басын шайқады. Таяғымен айнадағы бейнені шұқып көрсетті. Содан соң:

Сақалым темір күрек борға малған,
Селеудей шашым селдір зорға қалған.
Аузыма ақ жабағы жапсырғандай,
Кәрілік немді қойды қорламаған?
Құлпырған қызыл шырай түсімді алды,
Аузымды опырайтып тісімді алды,
Босатып буынымның шегелерін,
Сыпырып тұла бойдан күшімді алды.
Кәрілік екі көзді қызартады,
Сүйектің етін сылып, ұзартады.
Еңкейсең етпетіңнен түсіргендей,
Батпандап шонданайға тұз артады, – деп есіктен шығып кетті. Өзі суреттеген шал емес, ешкімге қолтығынан ұстатпай-ақ өзі барып машинаға отырды. Шындығы – жырда, рухы – қимылында...

МЕН БІР ЖАС БАЛАМЫН...

...1941 жылдың 16-шілдесі. Жамбыл жол ауырлығына қарамай «Құлансаз» жайлауына барды. Тұп-тұнық жасыл дүние. Дүрия гүлдер, асу да, асу белдер. Сиқырлы дүние. Шілденің өзінде қос көрпе жамылмасаң тондым дей бер. Өмір бар да, көңіл бар. Жәкең сапырып-сапырып әбден бал татыған қымызды салқын-суығына қарамай сіміре жұтты.

Бойы балқып, денесі жіпсіп жүре берді. Дел-сал күйге де түскендей. Өз жағдайы өзіне ұнамайды. Соны өлеңге қосты:

Мен де бір жас баламын қыңқылым көп,

Сіркем бір су көтермей ыңқылым көп.

Жарқ етіп жанымнан бір өтсейші деп,

Тұрады жас күніме ынтығым кеп.

Қураған жапырағым мен бір терек,

Томар боп сүйектерім қалса керек:

Жазда да жасаң тартпай отырғаным,

Тұр екен қай жерімде шіркін жүрек?! – деп өткен күнін сағынып еске түсірді...

МЕМЛЕКЕТТІК СЫЙЛЫҚ АЛҒАН КҮН

...Алла ашқан есікті адам кері жаба алмайды. Жәкеңе кештеу болса да келген бақ оның есімін аспандатты. Осылай 1941 жылдың наурыз айында Кеңестер Одағы Халық Комиссарлары Кеңесінің қаулысы бойынша Жәкеңе, Жамбыл Жабаевқа Мемлекеттік сыйлық берілді.

Кеңестер Одағының түкпір-түкпірінен құттықтаған жедел хаттар ағылып келіп жатты. Бұл қазақ әдебиеті мен мәдениетінің мойындаулы еді. Әрине, Жәкеңнің де.

Жамбыл тағы да жас жігіттей дүр сілкінді. Қыңқыл-сыңқылын да ұмытты. Ақ байтал сойып той жасады. Қонақтары да осал емес. Қазақстан музыка өнеріне еңбегі сіңген күйші ана Дина Нұрпейісова,

СССР Халық әртісі Күләш Байсейітова, Қазақстан Ғылым академиясының Президенті Қаныш Сәтбаев, атағы жер жарған қаламгерлер – Мұхтар Әуезов, Сәбит Мұқанов, Ғабит Мүсірепов той сәнін келтіріп-ақ тұр. Тойды Қазақстан Жазушылар Одағының Төрағасы Әбділдә Тәжібаев жүргізді.

Жамбыл ауылы үстіне нұр қонғандай еді. Әуелеп ән айтылып, күмбірлеп күй тартылды. Жамбыл ақынның бақытты шағы десе де болғандай. Кішкентай ауылдың аты дүркірей шықты.

– Е, балаларым, тоқсаннан асқан жасым бар. Өлеңмен өскен басым бар. Жамбыл менің жәй атым, халық менің шын атым! Халқыма ризамын, еліме ризамын! Сендердің арқаларыңда Жамбыл болып жүрмін. Еліміз аман, жұртымыз тыныш болсын! Ұл-қыздарым басынан аумайтын заман болсын, – деп Жәкең ағынан жарылып, бата сөз айтып еді.

Үш айдан кейін неміс фашистері екінші дүниежүзілік соғысты бастап кеп жіберетінінен ешкім бейхабар еді.

Нұрлы күн шығып, қып-қызыл болып батып еді...

ТЕҢІЗ ЖАҒАСЫНДА ӨССЕН, ЖЫРЫҢ ДА КАСПИЙДІҢ ТЕҢІЗІНДЕЙ МОЛ ЕКЕН...

Жәкең жаңалыққа құмар-ды. Қазақстанның түкпір-түкпіріндегі ақындарды білетін. Және олардың көбі ақын бабаға арнайы келіп сөлем беріп кететін. Алматыға атақты Мұрын жырау келіпті деген сөз Жәкеңнің құлағына тигені сол еді, мазасыз күйге көшті. Сонау Маңғыстау түбегінен келген Мұрын жырауды тыңдамай қалу Жамбыл үшін мүмкін бе?

«Қырымның қырық батырын» жырлап, арнайы адамдар оны жазып алып жатты. Бұл 1942 жыл еді.

Мұндайда Жамбыл ауылда қалай жатсын? Алматыға тартты. Мұрын жыраумен танысты. Үш-төрт күн тек Мұрын айтатын батырлар жырын тыңдады.

Мұрын жыраудың даусы зор, домбыраға қосылып айтатын нағыз батыр келбетті нар тұлға екен. Сонау Ноғайлы дәуірінің күмбір-күмбір үні кісінеген аттың дүбірі, найзаласқан батырлардың айқайы көзге елестеп жатқандай.

Бір кезде Жамбыл ақын:

– Ұлы жырау екенсің. Теңіз жағасында өссең, жырың да Каспийдің теңізіндей таусылмайтын мол екен, – деп ризалық білдіріп, құшақта-сып қоштасып еді...

ЖӘКЕҢ МӘЛІК БАТЫРДЫ ҚАЛАЙ КҮТТІ?

1943 жылдың жазы. Алматыға Кеңестер Одағының батыры Мәлік Ғабдуллин келіпті деген сөз от дауылдай сан тарапқа тарап жатты. Әдетте майданнан келген қазақ оғландары Жамбыл бабаға келіп сәлем бермей, батасын алмай кетпейтін.

– Жәке, – деп телефон шалынады Алматыдан. Сізге батыр балаңыз Мәлік Ғабдуллин ертең барып сәлем бермекші...

Жәкең бұл хабарға ерекше қуанды.

– Бәсе, Мәлік батыр қалайша соқпай кетеді, – деп өзім де ойлап едім.

Бұл хабар Жамбыл ақынға қуат бергендей еді. Соңғы үш жылда далаға көп шыға бермейтін. Келімді-кетімді кісілердің бәрін үйде қабылдайтын. Ал Мәліктің келетінін естігенде Жәкең өзгеріп сала береді. Көбіне сәске кезінде ғана амандаса келген жұртты қабылдайтын. Көп кіріп-шығатын адамдарды ұната бермейтін. Тек күтушілері ғана кіріп, жағдайын біліп, шәй-пәйін беретін. Әрі Жәкең ертелеу жағатын.

Бірақ бұл күн Жәкеңді жадыратып жіберді. Түс ауа далаға кілем, қалындап көрпе төсетіп, домбырасын алып қаққан қазықтай отырды да қойды. Мәлік Жәкеңнің ауылына кеш қарая жетті.

– Тәте, үйде-ақ күте бермейсіз бе, – деген ұлы Тезекбайға:

– Батыр келе жатыр. Шын батыр. Оны үйден қарсы алуға болмайды. Бұл кісілік емес. Шөгіп қалып отырғаным ғой, әйтпесе ауылдың кіре берісінен тосып алар едім.

Арасында Жәкең біраз қалғып-қалғып алады да, тесіле жолға қарайды. Ақыры Мәлік те келіп жетті.

Жәкең қонақасыны да, шәйді де самал соққан далада, көкорай шөптің хош иісі арасында берді. Майдандағы қазақ әскерлерінің ерлігін тыңдады. Төлеген Токтаров туралы естігенде:

– Төлеген балам өлген жоқ. Ол – шәйіт. Отан үшін жан қиғандардың барлығының жаны жәннатта болады, – деп Мәлікке көп әңгіме айтқызды.

Мәлік батыр жалғыз келген жоқ еді. Қасында Жәкең Балуан Шолақ деп еркелететін Сәбит Мұқанов бар. Жамбыл Сәбитті ерекше жақсы көретін. Өйткені Сәбит Жәкеңе де әңгіме айтқызатын, өзі де әңгіменің майын тамызатын.

Сол түні Жамбыл ерекше көңілді болды. Мәлік батырды мадақтап біраз толғады. Мәліктің қолын ұстап ұзақ отырды. Жататын уақыт келгенде «ал демалыңдар» деп өз бөлмесіне кіріп кетеді.

Аспаннан жұлдыз құлаған түн. Соққан самал. Сылдыраған ағаш жапырақтары. Мәлік батыр мұндай тыныштықты аңсағаны қашан?

– Сәбе, төсекті далаға салып жатайықшы. Соғыстың тарсыл-гүрсілінен кейін мына бір сұлу түнді қимай тұрмын, – деді Мәлік.

Сәбең қолдай кетті. Осылай екеуі қалың төсекке бас қойып, жан рахатына бөленіп ұйықтай бастағанда Сәбеңді біреу иығынан ақырын ғана қақты.

Не болып қалды дегендей Мәлік те басын жастықтан көтеріп алды. Колхоз бастығы, Жәкеңнің жақын інісі Тұрап Мыржиев екен.

– Жәкең шақырып жатыр...

Сәбең пижамасымен асыға үйге кірді. Ақ сақалы желбіреп, ақ дамбал-көйлегімен аяғына галош іле салған Жамбыл тосып тұр екен. – Балуан Шолақ, не ойлағаның бар? Бұл жердің жыланы бар. Батырды шағып алса қайтесің? Әрі түн суық. Ашылып қалып суық тисе не болады? Шыбын-шіркей де бар. Таң алакеуімде ана неміс фашистер сияқты құжынайды да тұрады. Батырды үйге жатқызу керек.

Жәкеңе екеуі де еш уәж айта алмады. Көмекшілер төсектерін қағып-сілкіп үйге әкеліп салды.

Жәкеңе де, Мәлік батыр да, Сәбең де сол жатқаннан күн әудем-жер көтерілгенде ұйқыларынан тұрды. Жәкең: – Келші, батыр балам, маңдайыңнан сүйейін, – деп еңкейген Мәліктің қолтығынан ұстап тік тұрып, құшағына алып біраз жібермей тұрады.

Бұл күн Жамбылды да, Мәлікті де бақытқа кенелткен кездесу болып еді.

СӨНБЕЙТІН БАҚЫТ КҮНІН ЖЫРЛАҢДАР

1943 жылдың желтоқсаны. Алматыға 60-қа тарта ақындар жиналды. Өйткені Абай атындағы Опера және балет театрында республикалық ақындар айтысы басталмақ. Соғыстың қаһарлы күндеріне қарамастан мұндай шара өткізу ұлттық патриотизмді шыңдайтын бірден-бір шара еді.

Жамбыл ақын мұндайда үйде қарап жата ала ма? Ақындар тобына өзі де кие жара еніп кетті. Ақындар айтысын Жамбыл ақын өзі бастады. Дауысы Қазақстанның түкпір-түкпіріне радио арқылы тарап жатты.

Алатаудан, Арқадан,
Ақындарым келіпсің,
Тілдерінен бал тамған,
Жақындарым келіпсің.
Ертіс, Есіл, Іле, Сыр,
Бас қосқалы келіпсің.
Жүрген жері думан жыр –
Сендер елге көріксің!
Шаршы топта төгілген,
Сөздеріңді сағындым,
Өздеріңді сағындым, – деген сөздер жүректі жы-

латты, көңілді жұбатты.

Уа, Орынбай, Шашубай,
Сендер өзен басындай
Ағытыңдар өлеңді
Жазғытұрғы тасқындай.
Нартай, Кенен, Нұрлыбек,
Маясар, Қуат, Жақсыбай!
Өлең – жырды дүрсілдет

Жарқылдатып жасындай... – деп әр ақынды ауызға алып, жау жағадан алғанда халық ерлігін, майдангерлер ерлігін жырлауды тапсырды.

Бес күнге созылған айтыстан соң Жамбыл ақын бір топ жеңімпаз ақынды ауылына шақырып қонақ жасады. Қоштасарда «Сөнбейтін бақыт күнін жырлаңдар» деп бата берді.

ЖЕР КЕРЕК ЕМЕС, «КӨР» КЕРЕК

Жәкең кейде бала мінезді еді. Жамбыл колхозының бір жиынында кезінде колхозға жер аз бөлінгендігі туралы әңгіме болады. Жайылымы аз, егіндік жері де шамалы. «Таудан шөп шабу да қиын» деген сөздер айтылып жатты.

Жамбылдың аты дүркіреп, айтқаны орындалатын кез. Осыны пайдаланып, колхоздың жерін көбейту жайы сөз болғанда, ауыл адамдары мәселені шешуді Жамбылға өтініш түрінде жеткізген. Әркімнің өз көздегені бар. «Әділетсіз бөлінді кезінде» деген сөздер Жәкеңе әрине, әсер етпей қаймады. «Әділетсіз бөлінсе» әділін шешу керек те?

Құндыз бөркі мен құндыз жағалы пальтосын киіп бір күні таңертең Жамбыл Қазақстан Жазушылар Одағына кіріп келді. Алдынан Дихан Әбілев шықты.

– Ассалаумағалейкум, Жәке... Суыт...

– Әй, Дихан мені ана ең үлкен басшыға апар!

Ең үлкен басшы дегені Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Николай Александрович Скворцов екені айқын еді.

Енді Дихан Әбілев саса бастады. Бірінші хатшыға жедел шығу керек. Жәкеңнің көңілі қалса бәрі бүлінді дей бер. Өлеңмен түйреп, кейін қасына жақындатпай қояды. Қырсық мінезі айтыскер ақындықтан.

Дихан Әбілевтің телефонын хатшысы көтерді де, «Жамбыл Жабаев келіп отыр» деген соң бірінші хатшымен қосты да жіберді.

Николай Александрович «келіндер» деп келісім берген. Ол төртпақ, зор денелі кісі еді. Жәкең кіріп келгенде орнына тұрып, балпбалп басып Жәкеңнің алдынан шығып, қолын алды. Қолтықтап алып кабинетіне өтетін есікті ашып, Жамбыл ақынды бюро залына енгізіп, жайлы креслоға отырғызды. Алдын ала айтылып қойылған болуы керек, бюро залына Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы Жұмабай Шаяхметов келіп кірді.

– Ассалаумағалейкум, Жәке, – деп Жұмабай Шаяхметов Жамбылмен қос қолдап амандасты.

Ауыл, ағайын-туыстар жайлы сұрады да:

– Шаруаңызды айтыңыз, Скворцов жолдасқа жеткізейін, – деді Жұмабай Шаяхметов.

– Оны өзің білесің ғой. Екі рет айтқанмын. Колхоздың жері туралы. Әлде мұны Сталин жолдасқа айтуым керек пе?

Сталин деген сөзді естігенде Скворцов шоршыған балықтай орнына ұшып тұрды.

– Николай Александрович, – Жамбыл колхозының біраз жері кезінде бөлу кезінде басқа колхоздарға мемлекеттік актімен бөлініп кетіпті. Соны қайтаруды сұрайды Жамбыл Жабаев.

Мемлекеттік актімен бөлінген жерді қайтару заңға қайшы. Скворцов жолдас мұны бұрынырақ айтқан да еді. Бұл жолы да сонысын айтқысы келген.

– Ата қонысымды қайтарып әпермесендер Мәскеуге айтам, – деді Жамбыл таяғымен телефонды нұсқап.

– Сталин жолдаспен қосыңдар...

– Шешеміз, сабыр сақтаңыз, – деп Скворцов жер шаруашылығы наркомы Әшімбек Бектасовты шақыртты.

Подноспен тамақ әкелінді. Боржоми құйылды. Екінші хатшы Сәлкен Дәуленов бәйек болып, тамақ ұсынып жатыр.

– Жүрегім...жүрегім шаншып кетті...

Әшімбек орындығын кейін ысырып, Тайыр Жароков пен Дихан Әбілевке қарады. Есікті көрсетті.

Скворцов та, Шаяхметов те шошып кетті.

– Дәрігер шақырт, – деді Скворцов көмекшісі Мәсімхан Бейсебаевқа.

Жамбыл басын шайқады. Далаға шығысымен шоферына:

– Ауылға тарт, – деп келте қайырды.

Скворцов бөлім меңгерушісі Ақай Нүсіпбековке, Совнарком төрағасының мәдениет жөніндегі орынбасары Исағали Шариповке Дихан Әбілев пен Тайыр Жароковке ертесіне баруды тапсырды. Бір күннен кейін өздері де келіп кететіндерін ескертті.

Ертеңіне Жәкең сергек оянды.

– Жәке, ертең Скворцов пен Шаяхметов жолдастар келеді, – деді Исағали Шарипов Жәкеңнің құлағына сыбырлап.

– Е, ол пәтшағарларды кім шақырыпты? – деді Жамбыл. – Мен шақырған жоқпын.

– Сәлем бере келеді, Жәке, – деді Исағали.

– Ендеше, қазан көтеруге дайындалсын...

Ертесіне үй іші адамға толып кетті. Сатыш інісі, Тезекбай ұлы мен Жартыбай ақын айналсоқтап көздері ауыл ортасындағы қара жолда.

Жамбыл ақын келгелі көп ойланса, көп толғанса керек. Мемлекеттің бірінші басшысы мен хатшысы тегін келеді дейсің бе? Өзі айтқан жер мәселесі шығар.

– Әй, ағайындар, – деді Жамбыл даусын көтеріп. – Маған енді жер керек емес, «көр» керек...

Бәрі Жәкеңе шошына қарады. Бірақ ақын қолын сілтеді. Бәрі далаға шығып кетті.

– Кеп қалды, әне, кеп қалды, – деп бір кезде ұлы Тезекбай үйге ендігі кірді.

Екі зил машинасы келіп тоқтады. Скворцов әйелімен, шикіл сары, дөңгелек бет, күрең көзі тез-тез қозғалатын Шаяхметов кішкентай ұлымен машинадан түсті.

Жәкең екі сыйлы қонақты төрт бөлмелі үйінің кіре берісінен қарсы алды.

Олар асығыс екен. Үлкен тамаққа қарамады.

– Асығыс жүріс бұлардікі...

Скворцов жер жайын анықтап, біліп, өзі көргісі келетінін айтты.

Жұмабай мұны тәптіштеп түсіндірді.

– Жамбылға енді жер керек емес, кеше атқа мініп ауыл маңын түгел аралап шықтым. Жер жетеді екен. Игерілмей жатыр. Бар жерді ұқсатып алсын деген ойға келдім...

Қазақтың дария көңіл ақыны шын сөзін айтты. Мемлекеттің қос басшысы Жамбылға риза болып аттанып еді...

САРҒАЙЫП АТҚАН ТАҢ БА ЕКЕН...

Ақын жүрегіне қара қанжар қадалды. Майданнан қаралы қағаз келді. Суыт хабарды Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі Президиумының төрағасы Әбсәмет Қазақбаев жеткізді. Үкімет пен жазушылардың өкілдері бар. Бірін біліп, бірін білмей жатыр.

Жамбыл шорт сынды. 1944 жылдың осы бір қаралы сәті қан тамырларын әлсіретіп жіберді. Өмір де тоқтап қалғандай. Анығырақ айтса, өмір сүргісі де жоқ. Жансебіл шақ. Жүрекке жоқтау, шер жыр келді:

Сарғайып атқан таң ба екен,
Сары-аяқ болған бар ма екен.
Сарғайып қана шақырсам,
Алғадайым келердей күн бар ма екен?
...Мінген атым кер ме екен,
Кекілден аққан тер ме екен.
Қиырға бір шығып шақырсам,
«Тәтемнің дауысы» дер ме екен?
Қазығұрт пен Қаратау,
Тамам тауға пана тау.

...Жасым жүзге кеп еді,
Мен өлгенім еп еді.
Ақтаяққа сүйеніп, Алғадай-ау!
Сен жыласаң жөн еді...

– Жәке, батыр бол деп жібердіңіз. – Алғадай батыр болды, бір адым кері шегінбе дедіңіз, – шегінбеді, намысты қолдан берме дедіңіз – бермеді, енді ол шейіт. Сабыр етіңіз, – деді Кенен солығын баса алмай отырған ақынның көз жасын сүртіп.

...Жүзге жасым келгенде,
Салып тұрсың уайым.
Рахмет, Кененім,
Көңіл айтып келгенің.
Белімді бекем буайын,
Енді орнымнан тұрайын.
– Әй, Кенен, – деді Жамбыл:
Алатауды айналсам,
Алғадайды табам ба?
Сарыарқаны сандалсам,
Саңлағымды табам ба?

Жұрт күңіреніп кетті. Жамбылға қосылып бүкіл қазақ елі жылады.
Ғали Орманов келгенде:

Түнеукүні кеткеннен,
Ғали жаңа келдің бе?
Алғадайдың мүрдесін,
Жол-жөнекей көрдің бе?
Топырағың торқа боп,
Тыныш ұйықта дедің бе?
Елжірейді өзегім,
Халім қиын менің де.

Халық Жамбылды, Жамбыл халықты жұбатты.

...ӨЗІМНІҢ СОҢҒЫ ЖЫРЫМДЫ АЙТЫП ҮЛГЕРМЕЙ КЕТЕМІН БЕ ДЕП ҚОРҚАМЫН...

Жамбылға адамдар легі толассыз келіп жататын. Кенестер Одағының түкпір-түкпірінен Алматыға Жазушылар күн құрғатпайды десе де болғандай. Қиыр Шығыста, Халхин-Голде соғыс қимылдары жүріп жатқан кез. Соларға арнап Жамбыл жыры қажет болды.

Тайыр Жароков, Қалмақан Әбдіқадыров пен Дмитрий Снегин үшеуі Ұзынағашқа тартты. Әдетте, Павел Николаевич Кузнецов осы топтан қалмайтын. Ол Жамбыл жырларын тездетіп орысшаға аударатын.

Бұлар Жәкеңе келгенде ақын алты қанат ақ үйдің ішінде отыр екен. Дөңгелек үстел тағамға толы, сары самаурын екі иінінен демалып, бұрқылдап қайнап тұр. Жәкең қалың құрақ көрпенің үстінде үлкен жастықты шынтақтай жатып, шай ішіп отыр. Кешкі ас.

Жәкең әлденеге мазасызданғандай көрінді. Бірақ ол Павелді іздеп отыр екен.

– Мынау кім? – деді Тайырға бойы екі метр Дмитрий Снегинді көрсетіп.

– Бұл орыс ақыны, жазушысы Дмитрий Снегин, – деп сөзге араласты Қалмақан Әбдіқадыров.

Жамбыл жастықтан шынтағын алып, үстелге жақындап отырды.

– Әй, ұзын бала, шанышқы жоқ, қолыңмен же, руками кушай, – деп орысшалап та қойды. – Вкусно будет.

Жәкеңнің бұл сөзінен кейін үстелдің де, киіз үйдің де ішіне өң кіргендей болды.

Бәрі үлкен табаққа қолдарын салды.

Электр жарығы Жамбылға ұнап отырған жоқ. Көзін тітіркендіріп отырғандай. Лампочканы қызыл орамалмен байлаған соң қоңырқай тыныштық арнады.

Тамақ ішіліп, қол жуылып, шай да сорапталып тыныштық орнады. Жамбыл қолына домбырасын алды. Бірақ, «әу» деп ештеңе бастамай үнсіз отыр.

– Жәке! – деді сілтідей тыныштықты Тайыр Жароков бұзып. – Дәл қазір не ойлап отырсыз? Білуге бола ма?

– Сенің жасыңда... Саған мұны түсіну қиын... – деді Жамбыл.

– Түсінбесем, түсіндіріңіз Жамбыл тәте.

– Түйсігің бар, өзің де түсінерсің...

– Өткен күзден бері әлдебір белгісіз нәрседен көңіліме күдік кіріп, мазам кетіп жүр...

– Жәке, қайдағы бір күдік-сезікті айтып, зәремізді алмаңызшы, – деді Қалмақан сөзге араласып.

– Мен өзімнің соңғы жырымды айтып үлгермей кетемін бе деп қорқамын.

– Оны ешкім де білмейді, – деді Қалмақан даусы дірілдеп.

– Мен білемін, ешкім білмесе... Мен бұл дүниеден қашан өтерімді білмеймін, бірақ ең соңғы жырымды айтып үлгермейтінімді анық білемін...

Бәрі антарылып қалды. Үнсіздікті Жамбыл ақынның өзі бұзды.

– Иә, айта отырындар, не шаруамен келдіңдер.

– Халкин Голде қырғын соғыс жүріп жатыр. Моңғолдық жауынгерлерге, достарға Жамбыл ақын жыры демеу болар деп келдік, – деді Тайыр Жароков.

– Естіп жатырмын ана шойын құлақ радиодан, – деді Жамбыл. Жапон сұмырайларына қарсы күрескен ерлер өмірі қасіретке толы. Жүрегіме жыр кептеліп тұр. Айтамын, жазып алыңдар...

Жамбыл өлеңді 4-5 қайтара оқытып, оны түзетіп отырды. Жеңіс жыры осылай туып еді.

...Қанды ауызды қасқырдай,
Қаны тасып асқындай.
Қисық тісті, қисық көз
Сұмырай жапон болып кез,
Өткен жылы құтырып

Шапқан Хасан көліне;
Шекараға оқ атқан,
Көлді оқпен оятқан, –
От шашып қызыл еріме...

«КІНӘЛІ, БӘЛКІМ, КӘРІЛІГІМ...»

Жамбыл Тәжібай деген емшімен көптен араласатын. Жылына бірекі рет іздеп барып тамыр ұстататын. 1940 жылдың 13 наурызында Жамбыл Алматы түбіндегі әулие ағаш маңында тұратын Тәжібайға келді. Бір жағы тамыр ұстатқызып, бір жағы ескі досын сағынған қалып бар.

Тәжібай Жәкеңнің тамырын ұстап ұзақ отырды. Сосын:

– Жамбыл ақын, сүйіншімді бер, әлі бес-алты жыл ауруға «пішту» деп те қарамайсыз. Жүрек қағысы қалыпты, ішкі сарайыңыз да сау, – деді.

– Кәрі досыңды қуантып тастадың. Сүйіншіне өлеңімді берейін, – деді. Домбырасын алды. Әдеби көмекшісі Ғали Орманов қарындаш дәптерін шығарды. Жамбыл өлеңдете жөнелді.

...Жасымнан атым аян Жамбыл едім,
Сүрінбес қара сөзге даңғыл едім.
Самғасам сары түнге шалдықпайтын,
Қақырап қайран даусым қалды менің.
Шалқыған аспан-көкке қайран әнім,
Кіргіздің талай жерде тойдың сәнін,
«А» десем, ауызымнан бытырайды,
Шіркінге не болғанын біле алмадым.
Тәжібай, саған қалай менің мұным?
Бұл сенен бір сұраған нағыз сырым:
Әнді алған, әр нені алған сұрамастан,
Кінәлі, бәлкім бұған кәрілігім...

Тәжібай тәуіп қателеспеген екен. Жамбыл Жабаев бұдан кейін бес жыл 4 ай өмір сүрді...

СӨНДІҢ БЕ, ЖАРҚЫРАҒАН ШАМ-ШЫРАҒЫМ...

1944 жылдың 27-желтоқсанында Жамбыл ақын науқастанып, жетел қысып, Алматыға барып, дәрігерге көрінуге қамданды. Машина тұр. Балалары Жәкенді қаумалай ұстап, қолтығынан демеп ұстамақшы болады. Сонда Жамбыл:

– Қол-аяғым бар ғой...Өзім тұрып көрейін, қаз-қаздап басып жүрейін, – дейді. Бірнеше рет тұруға әрекеттенеді. Бірақ әлі келмейді. Сонда Жамбыл:

Сөндің бе, жарқыраған шам-шырағым,
Қалдың ба тас бітеліп қос құлағым.
Жатсам да төсек тартып дәрменім жоқ,
Сеп болып сөйлетесің жалғыз жағым.
Қалыппын ие болмай өзіме-өзім,
Әлім жоқ, күш, қайратты өтті кезім,
Балалар өлгенімше болысындар,
Сендерге сол-ақ айтар соңғы сөзім, – деп кәрілігіне жеңілгенін мойындайды.

Беу, дүние! Ғажайып өлең ғұмыр!..

«ЕНДІ ӨЛСЕМ ДЕ АРМАНЫМ ЖОҚ...»

Ұлы Отан соғысының ең ушығып тұрған сәті еді. Бұл 1943 жылдың желтоқсан айы болатын. Түкірік мұзға айналып түсетін саршұнақ аяз. Соған қарамастан халықтың жеңіске деген сенімін орнықтыра, жігерлендіре түсу үшін Алматыда ақындар айтысын ұйымдастыру көзделді. Бұл республикалық көлемдегі іс-шара болатын.

Айтыс десе ішкен асын жерге қоятын қазақ жұмыстан шаршап, түн ұйқылары төрт бөлініп, аш-кұрсақ жүрсе де айтысты қызықтаудан қала ма? Әрі Жамбыл баба айтысқа қатысады деген сөз жұрттың қызығушылығын арттырып жіберді.

Айтысқа қарт Жамбыл құттықтау жыр айтты:

...Жырға лайық елің бар,
Елге лайық ерің бар.
Қыруар завод, қалаң бар,
Гүл жайнаған далаң бар.
Сол даланы жайнатқан,
Жұртқа үлгі адам бар.
Жауды қырған жөңкілтіп,
Жас арыстан пішінді,
Жауға ойран салған бар
Батыр сынды мүсінді.
Қаһарман көп жасаған,
Халқымызда заман бар...

Айтыскер ақындар да, тындаушы көрермен де ерекше толғанып кетті. Жеңіс күні жақын екендігіне бәрі сенді. Ал 1945 жылдың 9 мамырында Рейхстагқа ту тігілді. Жамбыл баба ерекше толқиды. «Енді өлсем де арманым жоқ» деп балаша қуанды.

ҚУАНЫШ-ЖҰБАНЫШ

Өмір өз жөнімен жүреді. Халық лек-лек болып, бірінен соң бірі келіп көңіл айтып жатты. Көңіл айтудың аяғы көңілді бұза бастады. Үкімет ақыры жұрт аяғын саябырсытты.

Алғадайдың кішкентай қуанышы өсіп келеді. «Жетім қозы тасбауыр, отығар да жетілер».

Жүз жасаған Жамбыл бесіктегі баланы әлдилеп тербетіп отыр:

Ал, Қуаныш, Қуаныш,
Сені етейін жұбаныш.
Алғадайым өлгелі
Боп кетіп ем, жылағыш.
Әлди-ай!
Ата, ата деп келген соң,
Айналайын, алайын.

Ақ бетіңнен өпкен соң,
Жүрегімді жамайын...

Ақын жүрегі бірақ жамалмады. Жеңіс келді. Жамбыл оны көрді. Сосын дүниеден өтті. Бірақ мәңгілік Жамбыл жұлдызы қазақ жүрегінде жанып тұр. Ол қазақпен бірге жасайтын Жамбыл жүрек!

ЖАМБЫЛДЫ ҚЫЗЫЛ ЖОЛБАРЫС ТАСТАҒАН КҮН...

...Жамбылдың құл сүлдері қалған. Жаны жылайды. Алғадай өлгелі ұзақ жылайтын болды. Қолорамалы көл болды. Жанары от сол сөнді. Белі шегесінен ажырағандай ажал лебі жақындап келеді. Сонда да ақын жүрегі жырлап жатыр.

Сөндің бе, жарқыраған шам-шырағым,
Қалдың ба тас бекітіліп, қос құлағым.
Жатсам да төсек тартып дәрменім жоқ,
Сеп болып сөйлесетін жалғыз жағым.
Қалыппын ие болмай өзіме-өзім,
Әлім жоқ, күш-қайратты өтті кезім.
Балалар, өлгенімше болысыңдар,
Сендерге, сол-ақ айтар соңғы сөзім!
Кекесін, өзін-өзі қайрайды.

1944 жылдың август айының 12-сі. Сапарғали Бегалин, Үмбетәлі Кәрібаев бастаған бір топ азамат Жәкеңнің шаңырағына келіп тоқтады. Олар ел аралап ұлы ақынның өлең мұраларын жинастырып жүрген-ді.

Жамбыл қалжырап отырса да, кәрі досы өлең түртіп, әп-сәтте жинақыланып алды да, сол құлағын тосты.

– Мен Үмбетәлімін ғой, Жәке, – деп еді, ақын оны таяғымен түртіп қалды.

– Үмбетәлі екеніңді білемін. Домбыраның үні неге естілмейді, неге өлең айтпай отырсың? – деп Жамбыл жастықтан басын көтерді.

Қасиетті қара домбырасына қолын созды. Қолына тиісімен, сиқырлы әлем қайта есігін айқара ашты.

Құлақ керен, көз соқыр, көкірек ашық,
 Бойдан қайрат, ойдан сөз отыр қашып.
 Дүрілдетіп өленді айтсаңшы, Үмбет,
 Қадамыңды арыстан ұзақ басып.
 Жүйрікте де жүйрік бар сүрінбеген,
 Ақын үні жиында дүрілдеген.
 Қан майданда белдесіп талай ерлер,
 Балуанда да балуан бар бүгілмеген, – деп бір қойды.

Бұрын болмаған әдет. Өлім туралы әңгіме айтты. Өлім болғанда да Сүйінбай, Сүйекеңнің дүниеден өтер сәтін әңгімелейді.

Қисыбай мен Тәйтелі Сүйекең дүниеден көшерден бір күн бұрын барып, кешу алысыпты. Атаға тартып ұл тумайды. Қисыбай ақын да, болыс та болып көрді. Бірақ әкесі Сарыбайға тарта алмады. Тәйтелі де атқамінерлерден аспады. Ауылдың күйкі көлеңкесінде қалып қалды. Сүйекең Сарыбай мен қоса Қисыбайды да сын тезіне алған ғой. Өзі де өлең арнаған. Онда тым жас еді. Бұрымды алып қашқандағы мұны тағы бар.

...Қайсысын маған соның еп көресіз?

Әкетсем өзім таңдап өкпелерсіз.

Сүйекемнің сүйгенін ойласаңыз,

«Өлең болсын серігің» деп берерсіз! – деп арнау айтып еді. Ал Сүйекең тіпті қатты кетіп еді.

Апыр-ау, мына жатқан Сарыбай ма?

Жолдасы Сүйінбайды танымай ма?

Қырғызды қазақпенен айдап жеген,

Басында шуылдаған малың қайда? – деп бейіт басына келіп амандасқан. Ал өзі ше? Өзі Қисыбайға:

Үш тоқал болыс болды атпай-шаппай,

Қисыбай, не істедің ебін таппай?

Күртібай Үштоқалға еріп кетті,

Адасқан ай жарықта ақбоз аттай, – деген. Беу дүние!

...Қисыбай ана бір жылы болыстыққа таласты. Верныйдағы ояздармен жақсы қарым-қатынас орнатты, тете құрдастығы тағы бар.

Қарақыстақта үлкен бір жиын болып, соның тамашасына көнелеу киімді Жамбыл келген. Ал Қисыбайдың үстінде жаңа бешпент шапан, қарақұрым етік. Ол:

– Жамбыл ақын, құтты болсын, айтсаңшы, мына киімдерім жараспа ма? – деп еді ол.

Сонда не деп еді? Иә, жаңа киімді маған да алып берсең, не басқалардың сөзін сөйлеп кетермін дегем-ді:

Бұл Жамбыл бір сөйлесе қызып кетер,

Пәтуа – бірлігіңді бұзып кетер.

Ебін тауып ұстамай өшіктірсең,

Байлап-матап қойсаң да үзіп кетер, – деп базына айтқан.

Обалы не? Сөзден қорықты ма, ағайындық өкпеден сескенді ме, Қисыбай етік тіктіріп берген.

Үмбетәлі мен Сапарғали қарап отырып, өткен күнді еске түсірді. Сол Қисыбай Үмбетәлі мен Сапарғали құсап көңілін сұрап, кешу алысуға барған. Соны есіне түсірді.

– Әй, Үмбет, – деді Жамбыл:

Өлеңді бай жасап отырып,

Екі көзді ашып отырып,

Екі аяқты басып отырып,

Айтпаса өлең қалғып кетеді.

Баяғыда Сүйекең нашарлап жатқанда көңіл сұрай Қисыбай мен Тәйтәлі келіп еді. Соларды көргенде Сүйекең неге екенін қайдам, тастүйін болып, басын көтереді.

– Кеше Алла бетімді ноқталап, жағымды қарыстырып, тілімді күрмеп еді. Бүгін қайта босатты, сендермен қоштассын дегені шығар, – деп екеуімен кешу алысты. Ертесіне дүниеден өтті. Ақырет суын өзім құйдым...

– Жәке, нені айтып кеттіңіз? – деді Сапарғали. – Фашисті жеңдік. Жеңісті тойлап жатырмыз. Жүзіңізді Кеңес одағы болып тойлайды әлі...

– Фашисті жеңетінімізді өзім де білгем, ал мына ажалды жеңе алмаспыз... Өлсем де өлеңімді айтып кетейін. Енді арманым жоқ, – деді.

...Жамбыл түс көрді. Түсінде ақ боз ат мініп алысқа көз салып тұр. Мұнартаудың ішінде Бұрым ба, Айкүміс пе бұрандайды. Қызыл жолбарыс үзеңгісіне тақауласып бірге жүгіріп келеді.

Қайт қызыл қасиетім – жолбарысым,
Алатаудан ақырған,
Жауын жеңіп жапырған,
Қарасайдай ұл туар!
Сен соған ілес!

Енді бір қараса жолбарысы жоқ екен...

Шөже-Кемпірбайдың көңілін сұрай барғанда «көкала үйрек қош деп ұшты» деп өлеңімен қоштасқан. Мен қызыл жолбарысыммен қоштастым білем.

Сапарғали Бегалин тіксініп қалды.

Жамбыл Жабаев 1945 жылдың 15 июні күні Үкімет ауруханасына түсті. Бірақ сөзінен жаңылған жоқ. Әңгіме айтты...

– Менің пірім Сүйінбай, қасиетті еді ғой жарықтық. Андас Ақымбек баласы дүние салған. Оны өздерің білесіңдер, өзі датқа, өзі ақын әрі Саурық батырдың інісі болатын. Сол дүние салғанда Сүйекең жарықтық айтқан екен:

Алпыстың алтауында Андас өлді,
Сарыбайды екей шулап жерге көмді.
Өзімнің тұстасымның бәрі кетті,
Байқасам, енді Нәубет маған келді.

Енді дайындала беріңдер.

1945 жылдың 22 июнь күні ұлы жүрек соғуын тоқтатты. Сол күні Қазақстан Компартиясы Орталық комитеті қазанама жариялады.

«Совет халық поэзиясының алыбы, қазақ халқы ғасырлық даналығының қазынасы, совет заманының жыршысы, XX ғасырдың Гомері – Жамбыл Жабаев қайтыс болды».

Ұлы ақынның мәңгілік өмірі басталды.

ЖАМБЫЛ ГЕНЕОЛОГИЯСЫ

...Енді тікелей Жамбылдың өз тағдырына қатысты деректерге көшелік.

Жамбылдың бірінші әйелі Орымбетқызы Момын деген қыз болады. Ол жас кезінде атастырылып, қалыңмалы беріліп қойған қыз еді. Момын десе момын. Жамбыл қайда кетті, қайда жүр деп сұрамайды.

«Ақын мал табады, Момын ұл табады» дейді екен. Шынында бұл сөздің жаны бар. Момын Жамбылға мүйізі қарағайдай Қожаш, Қожамберді, Қожақ деген үш ұл, Күнтай деген қыз туып береді.

Тәйтгі – Жамбылдың үлкен ағасы. Ол қажылық жасап Меккеге кетіп, сол жақта қайтыс болады. Қазақта әменгерлік заңына сәйкес Тәйтгінің тоқалы қырғыз қызы Арданды Жамбылға қосады. Ол бала көтермей, дүние салады. Онан соң інісі Қоман өліп, жас жесірді ағайыны Жамбылға күштеп қосады. Әйел ерден кетсе де елден кетпейді. Жас балаларға Жамбыл қарамағанда кім қарайды?! Талғайрат та аталы сөзден шыға алмай, Жамбылға қосылуға келісім береді. Жамбыл одан бір ұл, бір қыз сүйеді.

Сапарғали Бегалин өз кітабында Жамбылдың кіндігінен тараған 11 баласы бар деп жазған. Бірақ оның мынадай анықтайтын жері бар. Қоманның өз кіндігінен тараған Тоққұлы деген ұлы болады. Одан Сәтбала мен Әлімқұл туады. Ал Жамбылға қосылған соң Талғайрат Ақбала мен Аққұлыны өмірге әкеледі.

Жамбыл ашаршылықтың беті бері қараған соң елге оралады. Келісімен ағайындарын іздей бастайды. Осылай інісі Қоманның немерелері Сәтбала мен Әлімқұл деген балаларының Қарақыстақтағы жетім балалар үйінде екенін естіп, іздеп барады. Балаларды бөліп-бөліп басқа балалар үйіне жібермекші болып жатқан сәтке дәл келеді.

Ағасы тұрғанда қандас бала қалай жетімдер үйіне берілмек? Сүйекке таңба емес пе бұл?! Жамбыл Әлімқұлды балам деп алып келіп, өзінің атын береді. Қазақша айтқанда, Жамбыл Әлімқұлды асырап алады.

Әлімқұл Жамбылов бұл күнде Қазақстанның халық ақыны, ардагер, абыз ақсақал.

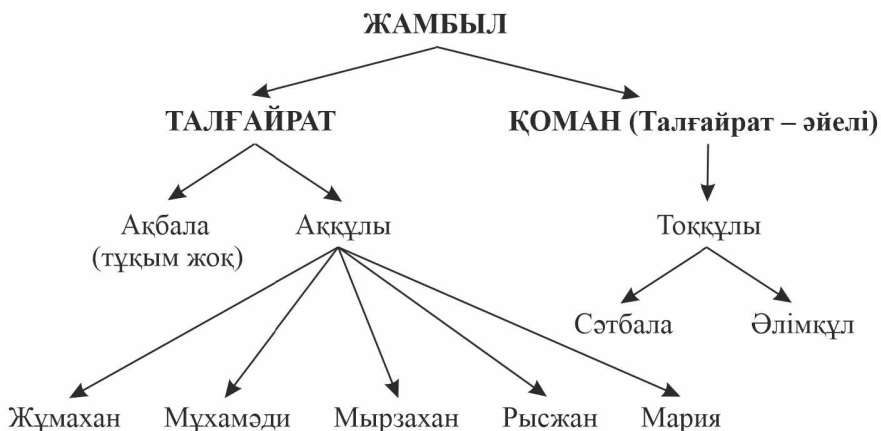
Төртінші әйелі Қанымжан Итқарақызын айттырып, қалыңын төлеп алады. Қанымжан жесір қалған Жамбылға ұзатылады. Ол өсіп өнген орнықты тіршілігі бар Дулаттың Ботбай руының Тілеуқабыл атасынан тарайтын Итқараның қызы болатын. Ол сұлу, сүйікті, күлкісімен жұрт көңілінен шығатын ақжарқын жан болады. Қанымжанның да бауыры құтты болды. Ол төрт ұл тапты: Алғадай, Шыныбай, Ізтілеу, Тезекбай. Алғадай мен Ізтілеу Ұлы отан соғысында батырлықпен қаза тапты. Шыныбай жастай өледі.

Жамбыл баба тұқымының генеологиясын төмендегідей сызба түрінде көрсетеміз.

* * *

Інісі Қоман өлген соң келіні Талғайратты алады. Одан бір ұл, бір қыз сүйеді.

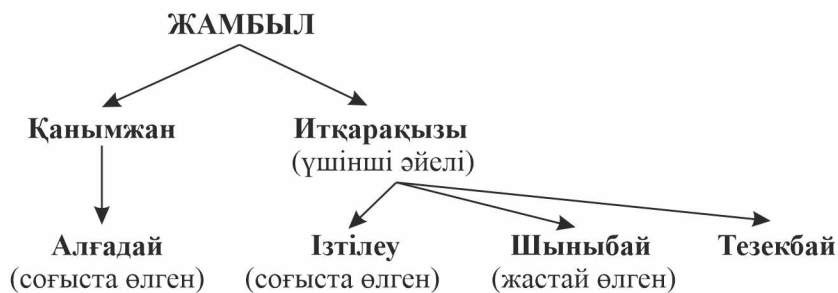
ЖАМБЫЛ

↓
Ардан
(ұрпақ жоқ)

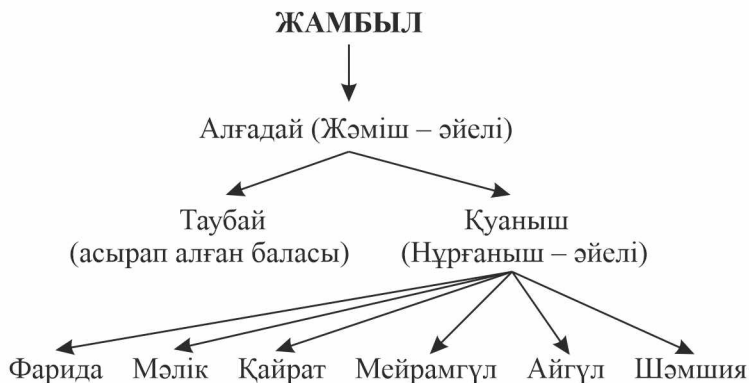
* * *

Қанымжанды Жамбыл айттырып алады. Одан төрт ұл сүйеді.

* * *

* * *

Бұл әңгімені Мәулен Қожашұлы жазбауымды өтініп еді. Бірақ, адамнан жасырғанды Құдайдан жасыруға бола ма? Мәуленнің өзі айтпаса да бұл әңгімені ел білетін. Бірақ ешкім батып сұрай алмайтын. 1932 жылы ашаршылықта өлген Қожаштың, 1946 жылы баласы қалай тууы мүмкін. Осы бір ақиқатты жазғаным үшін Жамбыл музейінің директоры Мәулен Қожашұлы түсіністікпен қарар деп үміттенемін.

Ділдехан «мама» деген сөзді Мәуленнің аузынан естімесе де, оның екі ұлы Алмас пен Мұхиттың аузынан естіді. Олар Мәуленді «папа» дегенімен, өз аналарын Балқия деп атайды. Кеше ғана дүние салған Ділдеханды анамыз деп олар арулап қойды.

Қазақтың осындай қасіреті көп үйде бар ғой...

* * *

ЖАМБЫЛ

Қожақ
(ұрпақ жоқ)

* * *

ЖАМБЫЛ

Қожамберді

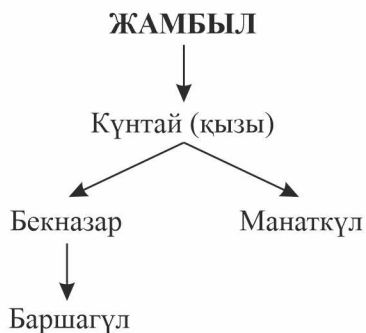

Атагелді

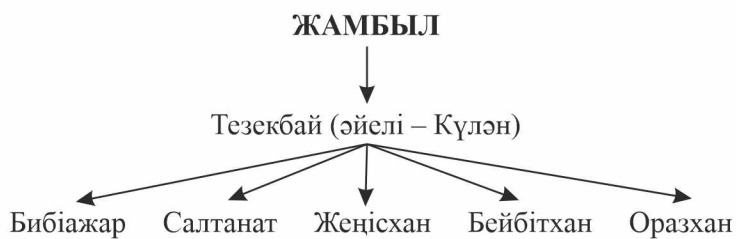

***

***

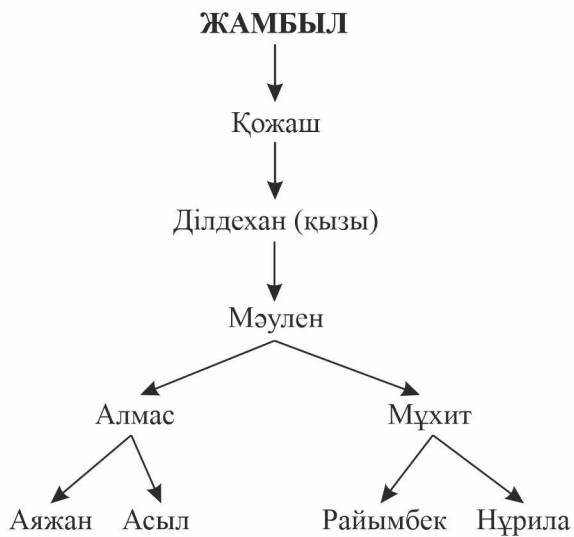

***

***

«ОЙ ЖЫРЫМ, ҚЫЗЫЛ ТІЛІМ, СЕНІҢ АРҚАҢ!»

XX ғасырдың Гомері атанған, суырып салма ақындық өнердің ғажайып жұлдызына айналған Жамбыл Жабаев қазағымен бірге жасайтын ұлы тұлға. Ол баяғыда-ақ өзінің ақындық орбитасына шығып кетті. Кейде өзінің биігінен жаңа ұрпағының кейбір мазасыз тіршілігіне, беймаза сөздеріне миығынан күле қарап:

Көп қарға тең келмейді бір сұңқарға,

Көп жылқы тең келмейді бір тұлпарға.

Жақсының әрқашанда жөні бөлек,

Жаман адам жарамас бір қымтарға, – деп мысқылдап қоятын да шығар.

Жамбыл Жабаев бақытқа поэзия арқылы жетті. Жәкеме өлең жөргегімен келіп, оның егізіне, серігіне айналды.

Өлең тердім жасымнан,

Майкөт ақын, Құлмамбет,

Орын берді қасынан, – деп ақын Жамбыл тәтемнің өзі айтқандай, өлең ақынның бағын ашты, қоғамдық ойдың тайқазанына салды, халықтық сыннан өткізді. Сондықтан да Жамбыл жыры нәрлі, Жамбыл жыры айқын, Жамбыл жыры қуатты. Атақты ақын ағамыз Ілияс Жансүгіров «Жамбыл жырлары Бұғымүйіз, Бесмойнақ жайлауларының гүліндей алуан түрлі. Қош иісі күншілік жерден аңқып тұрады. Ақын жырын тыңдаған сайын көк жайлауға шыққандай әсер аласың» деп тамсана жазған ғой.

Рас, Жамбыл Европалық білім алған жоқ, Академияны, университетті бітірген жоқ. Бір қаламгер жазғандай «бұл Жамбылдың трагедиясы емес», бұл Жамбылдың өзінің академияға, университетке айналып кеткенін көрсететін ғажайып ғұмыр, Алла өлең қондырған тамаша тағдыр.

Ұлы Ғабен, Ғабит Мүсірепов: Жамбыл өмірге жымия қарап, сынай өскен ақын еді. Оның ойлы көздерінің түбінде қашан да бір сықақ ұшқыны тұратын! – деуі осындан шығар.

Жамбыл – қазақ ауыз әдебиетінің энциклопедиясы. «Жамбыл менің жай атым, халық менің шын атым» деуі ұлы ақынның осы қасиеттерін даралап тұр емес пе? 1940 жылдың ақпанында жазған ақынның хатшысы Ғали Ормановтың күнделігіндегі: «...оқымаған кісімін. Әйтсе де байқаймын, халық көп біледі. Менің білімім – сол халықтың білгендері. Мен халықтың сөзін айттым», – деген сөздер қандай терең, қандай айқын!

Жамбыл қаласынан өтіп бар жатқанда,
Атыңнан айналайын, Әулиеата,

Атымды ап қойдың деп болма қапа, – деп келетін кісілік сөзі не тұрады? Қазір халық үшін қызмет етпеген бабаларына көше беріп, мектеп атап жатқанда, шенеуніктердің Жамбыл атаның осындай қасиеттерінен үлгі алмайтыны қандай өкінішті!

Әсте, қазақтың табиғатында сал-серілерді, ақын-жырауларды қастерлейді де, жеке өз отбасына келгенде, одан қашуға тырысатын әдет бар. Жабай бабамыз да Жамбылдың өлең қуғанын қаламағаны белгілі. Мал табу, немесе молда болу сияқты кәсіпті несібе етсе, қатарынан қалмас деп пайымдайды. Сондықтан да молда алдына апарып, тізе бүктіреді. Бірақ асау жүрек әке шешіміне көндікпейді. Он бестегі боз бала:

Оқығанша мен одан,
Домбыраны қолға алам.
Өлең кірген түсіне,
Жөрегінде мен болам, – деп қасиетті өлеңге жығылады.

Менің пірім – Сүйінбай,
Сөз сөйлемен сыйынбай.
Сырлы, сұлу сөздері,

Маған тартқан сыйындай, – деп, бұл сөздерді өз жүрегіне бойтұмар етіп, көзі жұмылғанша өлеңге, домбыраға, киелі өлеңге адал болды. Өзінің өмірге деген құштарлығы, адам тани білетін абыздық қасиетінің арқасында замана көшіне ілескенмен, өзін басшылар-

мен де, қосшылармен де тең ұстады. Қазақы қалжың мен мысқыл, әжуасы, сынды өмірлік қағидағтарды шебер пайдаланатыны сондай, ақынның астарлы сөзінен жақындары да, жоғарыдағылар да сескеніп жүретін-ді. Тіл – құдірет, тіл – садақ, тіл – мазақ, тіл – мадақ. Мұны Жамбыл бабамыз жетік білді:

Елімнің азаматын таныс қылған,

Ой жырым, қызыл тілім сенің арқан, – деп Жамбыл тәтем бекер айтты дейсің бе?

Жамбылдың осындай дара қасиеттерін, қазақтың ұлы жазушысы Мұхтар Әуезов тайға таңба басқандай етіп жазып кетті.

«Жамбыл – ақыл ойдың алғыры, өзгеге ұқсамайтын дара, оқшау бет-бейнесімен аса зор құбылыс. Оның бірі әрі эпик ақын, әрі айтыс ақыны, әрі азаматтық әуеннің де ақыны»

Ұлыны ұлы ғана таниды. Әуезов мойындаған, Сейфуллин бас иген, Сәбит Мұқанов ардақтаған, Ромен Роллан сәлем салған, Ғабит Мүсірепов сынды сарбаз жазушы еркелеген Жамбыл бабаның ән-жыры, күйлері мен айтыстары, дастандары қазағымен бірге жасайтын ұлттық құндылыққа айналып кетті. Енді тарих доңғалағы кері кетпейді, егемен, тәуелсіз Қазақстанның ұлттық бренді ретінде Жамбыл баба есімі жасай береді, жасай береді.

Жамбыл поэзиясы – шыншыл поэзия. Өмірді өлеңмен өрнектеген ақын жырларынан қазақ тұрмысының, қазақ қоғамының әділетсіз болмысын шенеген өлеңдері, оның атын ерте шығарған. Әрі Жамбыл үшін поэзия Алланың берген сыйындай қастерлі, қасиетті. Сондықтан да Жамбыл Жабаевтың өлең патшалығына кеңес үкіметінің тұсында ғана емес, Ресей патшасының боданында жүрген кезде-ақ кіргенін түсіну үшін көретін көз, тыңдайтын құлақ, мархаббаты жүрек керек.

Сары түнге сарылып, кірпік ілмей,

Салқын күзде бір жылы үйді білмей.

Сахарада салақтап күндіз-түні,

Бұралқы ит пен малшының күні бірдей.

Осы төрт жол жанды сурет, көңілге түскен көркем бейне емес деп дөп кім айта алады?! Ұлы Абаймен үндестік көзге ұрып тұрған жоқ па?! Сондықтан да дарабоз ақын Сүйінбайдан жалғасқан азаматтық поэзияның сарқылмағанын бастауын көреміз, ақын сөзіне сенеміз. Ақын:

Сен тойғанмен біреулер аш қалып жүр,

Деп ойлама түбіндетерінді алмас, – деп аспаннан жай түскендей түйрейді, шен-шекпенділерді.

Өмірдің диалектикасы, даланың диалектикасы осы, шарифаттың жолы осы. Әрнәрсенің зауалы бар, әрнәрсенің сұрауы бар.

Жамбыл жай ғана ақын емес. Жамбыл күрескер ақын. 1916 жылғы көтеріліс кезінде Жамбыл баба б1-дегі, сол кездегі тіркеспен айтсақ, шау тартып қалған кезі еді. Бірақ ақын жүрек, ақын тілек Жамбылды үнсіз қалдыра алмады. Ақынның дауысы зор естілді, оның даусы Қас-тек, Қаскелең асып, Жетісу – бойында қаулаған өрттей ду ете түсті.

Ақын аңсаған Азаттық келгенде Жамбылдың өлеңі де өзгерді, жыр шумақтары да түрленді. Ақын Кеңес Үкіметі әкелген жақсылықтарды кәрі жүрегімен, ақындық сезімімен қабылдады. Ақын бақытқа кенелді, ақынның жыры шуақтанды. Ал неміс-фашистері ойран салғанда ерттеулі атқа қайта мінді, ақын жүректен шыққан сөздер жауға снаряд секілді атылды. Әрине, бұл теңеу сөз. Бірақ шындық. Жамбылдың атақты «Ленинградтық өрендерім» жыр-плакаты, жыр жолдауы 1941 жылы неміс фашистері Ленинградты блокадаға алып, тас құрсауға айналдырған кезінде жазылды.

Бүгінде Санкт-Петербургте Жамбыл атындағы көше, ақын ескерткіші тұр. Жетісудің жеті өзеніндей ескерткіш алдында су ағып жатыр. «Ленинградтық өрендерім» өлеңінің шумақтары жазылған әріптер сол сумен бірге шоршыған хан балықтай күнге шағылысып, көз тартады. Қашан барсаң да Санкт-Петербургтегі Жамбыл баба ескерткішіне гүл әкеліп жүрген адамдарды көресің. Жүрегі қартаюды білмеген Жамбыл халықтың нағыз ақыны екенін осындай сәтте ерекше сезіне түсесің.

Өлең Жамбылдың атын шығарды, Жамбыл өлеңнің киесін көтерді.
Бұл – талассыз шындық.

Қор болмаймын өлгенше,

Өлеңіме-ақ сыйындым, – деп жырлап еді ақын баба
осыдан түп-тура жүз бір жыл бұрын.

Иә, Жамбыл баба сыйынған өлең Жамбылдың есімін асқақтатты.
Мұны ақын-жүрек сезді. Сезіп қана қоймай өлеңмен өрнектеді.

Өлеңмен ойып оюды,

Сөзді мініп желдедім, – дейді ақын. Жүйрікті, сәй-
гүлікті, жорғаны, тұлпарды мінгенді білетін едік. Ал сөзді мінген
Жамбыл ғана. Жарықтық, қалай, қалай көсіледі. Міне өлеңнен ою ой-
ған Жамбыл осы!

Қазақтың ұлы тұлғалары көп. Олар қазақтың тарихында алтын
әріппен жазылып, ұлттық мақтанышымыз болып қала бермек. Ал ұлт
өркениетінің тарихында қазақ жазба әдебиетінің негізін қалған ұлы
Абай мен халықтық, авторлық ауыз әдебиетінің энциклопедиясына
айналған Жамбыл Жабаев, қазақ Егемендігінің алтын тұғырын ұс-
таған Нұрсұлтан Назарбаев мәңгілік Қазақстанның символы болып,
ұлттық өлшем болып қала береді.

Жамбыл бабам:

Уа, әлеумет, құлақ сал!

Қария Жамбыл жырласын!

Мен сөйлемей кім сөйлер,

Заманам менің сырласым, – деп еді. Заман өзгерер,
уақыт зымырар, бірақ өзгермейтін бірақ нәрсе, ол құрыштай құйыл-
ған Жамбыл бабаның өлеңдері.

Уәлихан Қалижанұлы Қалижанов – филология ғылымдарының докторы, Қазақстанның Еңбек сіңірген қайраткері, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы сыйлықтың иегері, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі, Қырғызстан Республикасы Ш.Айтматов атындағы академиясының академигі.

1948 жылы 18 наурызда Алматы облысы Жамбыл ауданының Бесмойнақ ауылында дүниеге келген. 1966-1971 жылдары бұрынғы С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің филология факультетін тәмамдаған.

1980-1994 жылдары республикалық «Ұлан», «Жас Алаш», «Егемен Қазақстан» газеттерінің бас редакторы, 1994 жылы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің депутаты, 1995 жылы Қазақстан Республикасы Баспасөз және бұқаралық ақпарат құралдарының вице-министрі, Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің Ішкі саясат бөлімі меңгерушісінің орынбасары, 2012-2018 жылдар аралығында ҚР Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры қызметтерін атқарды.

1999-2011 жылдар аралығында Қазақстан Республикасы Парламент Мәжілісінің II, III, IV шақырылымдарының депутаты болды.

1978 жылы «Ақмолла ақынның өмірі мен творчествосы» тақырыбында кандидаттық диссертациясын, 1999 жылы «Қазақ әдебиетіндегі діни-ағартушылық ағым (XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басы)» атты докторлық диссертациясын қорғаған.

Әр жылдары «Мәшһүр Жүсіп», «Президент: көзбен көргендер мен көңілге түйгендер», «Жәдитшіл жырлар: тарихи зерттеулер», «Сыр сандықты ашып қара», «Көңіл көкжиегі», «Қазақ әдебиетіндегі діни-ағартушылық ағым», «Замана сыны», «Ел мен Ер», «Ойкөз», «Ұлт рухы», «Замана сөзі» кітаптары мен «Жамбыл» атты ғылыми-танымдық монографиясы жарық көрген. 2008 жылы Гулия Георгийдің «Омар Хайям туралы аңыз» атты романы (2-том) У.Қалижановтың аудармасымен жарық көрді. Қазақстанның және әлемнің жиырмадан астам елдерінің түрлі республикалық, халықаралық басылымдарында 600-ге жуық публицистикалық және ғылыми мақалалар жариялады.

«Құрмет белгісі» орденімен және көптеген медальдармен марапатталған.

Алматы облысының Құрметті азаматы.

МАЗМҰНЫ

<i>Елеукенов Ш. Жырау туралы шындық</i>	3
Жапа – алтын сақа	7
Түйе қомында туған ұл	9
Сүйінбайдан Жамбыл қалай бата алды?	12
Жұлдыздар қалай жанады	19
Жанай берме көшімді	22
Бұрандаған Бұрым-ай	24
Айкүміс асықпауға шамам бар ма?	27
Балдай тәтті Балұ-ай	29
Үкілі Кәмшат	30
Аппақ сүттей, адамның аққуындай	31
Өз құнын өзі алып кеткен	37
Жамбыл қалай Жетісудың бірінші ақыны атанды?	42
Мадақтан шыққан шағақ сөз	48
Жамбыл қалай сөзге тоқтады	52
Майкөт қалай ығысты?	53
Үзенгі жолдас	57
Жеңілген Сарыбас жері осы	62
Бір аяқ көже	68
Сен өленінді, мен ағашымды саттым	69
«Үй менікі – жол ұлы жүздікі»	70
Балуан Шолақ	75
Өстеп өсиеті	78
Зілді бұйрық	81
Жамбыл Қожашқа өз домбырасын неге бермеді?	83
Құлағымда тұрады осы даусың	85
Ұзынағаш базарындағы бірауыз сөз	92
Ат тағаланып, кедейдің орағы соғылған күн	93
Бірауыз сөзбен берілген тапсырма	94
Сәкен жүрегінде қалған Жамбыл жыры	95
Қырғыз асқан екі жыл	97
Көк есек туралы хикая	99
Туған жер толғауы	100
Жырлай бастаса... жасара береді	102

Мұрты едірейген кім?	103
Нарком Темірбек Жүргенов Жамбылды неге іздеді?	107
Ақын Жамбыл – депутат Жамбыл	110
Жамбылдың кәрі жаны – домбырасы	113
Бас қондырғысы келіскен екен	115
Жақсы өлең бірден тумайды	115
Данышпан қартым, бұлбұлым!	117
Руставелиге арналған ақындар тойының дәл мұндай сәні болмас еді	118
Мұрын көрдім	120
Мына шалыңа ит ұқсасын	120
Кремльде намаз оқуға бола ма?	121
Қаракүшік Жамбыл қолына қалай су құйды?	122
Қызым келді қызғалдақтай	122
Сары сайтан кім?	123
«Қайта оралған жиырма бес»	124
Ақын алған сабақ	126
Шөже ақын мен Жамбыл	127
Қайтарылған сайтан	127
Жамбыл Мақыш ақынды неге жақсы көрді?	127
Жамбыл мен Естай	129
Әйугай	131
Ленин ордені тапсырылатын сапар	133
Мұса Жәлел келген күн	135
Жетім ботаның көзіндей	136
Сөздің несі қиын	137
Палуан ақын кім?!	137
Абай ақын емес	138
Жартыкеш ақын да керек	140
Ақын – шындық шырағы	141
Қырғызда бір бауырың, Тоқтағұлың мен едім	142
Жамбыл Кененге қалай бата берді?	144
Үмбетәлі, Жамбыл, Ноғайбай	145
Бар сөзде ақ пайғамбар өлең ғана	148
Өлең сөз – ананың ақ сүті	149
Кәрі жіліктің құсығы	150

Қопайып қайдан келдің?	151
Бұрын да дауысты адам емес едің	151
Құртқа салған ағаш күрек сияқты	151
Қалтқыдай батып шығып	152
Үрлеген бүйендей	152
Көзім емес, к... сезді	153
Өлең өтірікті жаратпайды	154
Таутекенің сақалындай	155
Тұз түйген келсап	155
Суықтөбенің суыры ма?	156
Қара мысық құсап	156
Шеміршек болған жылқыдай	157
Іңірде ұшқан қара қоңыз	157
Шілтиіп тұрған кім?	157
Судағы майқоңыз	157
Маталып қайдан келесің?	158
Саған тартса	158
Шала түлеген шайдар	159
Ораз бен Жамбыл	159
Сыйлас пен сырлас	161
Соболев Жамбылды қалай мойындады	166
Жұмбақ жеделхат	167
Жамбыл неге жылады	173
Жетіппін жүре-жүре қыр басына	173
Кәріліктің иісі кетпейді	176
Дүние ғапыл	177
Шапты фашист дегенде	180
Өзімізше бір шәй ішелікші	183
Өлім мен өмір белдесті	184
Ленинградтық өренім	186
Бауыржан Момышұлы қалай бата алды	188
Перзентімнің алды едің	190
Майдандағы Армия	197
Қазақы қалжың	197
Көңіл қартаймайды	198
Не деп атаушы едіңдер	200

Мен бір шал	200
Жамбыл өлең айтпайды	201
Сақалым темір күрек	202
Мен бір жас баламын	203
Мемлекеттік сыйлық алған күн	203
Теңіз жағасында өссең, жырың да Каспийдің теңізіндей мол екен	204
Жәкең Мәлік батырды қалай күтті?	205
Сәнбейтін бақыт күнін жырландар	207
Жер керек емес, «көр» керек	208
Сарғайып атқан таң ба екен	211
...Өзімнің соңғы жырымды айтып үлгермей кетемін бе деп қорқамын... ..	213
«Кінәлі, бәлкім, кәрілігім»	215
Сендің бе, жарқыраған шам-шырағым	216
«Енді өлсем де арманым жоқ»	216
Қуаныш-жұбаныш	217
Жамбылды қызыл жолбарыс тастаған күн	218
Жамбыл генеологиясы	222
«Ой жырым, қызыл тілім, сенің арқаң!»	229

Уәлихан ҚАЛИЖАНОВ

ЖАМБЫЛ

Роман-этиюд

Тех. редакторы Саят Ақылов
Беттеуші Санат Төребайұлы
Дизайнері Рүстем Арсланов

«SUNSHINE plus» ЖШС
Алматы қаласы, 7 ы/а, 6-үй.
E-mail: aselaisu@yandex.ru

Пішімі 60x90 1/16. Шартты баспа табағы 15,0.
Офсеттік басылым. Қаріп түрі «Times New Roman».
Таралымы 3000 дана. Тапсырыс №

Уәлихан ҚАЛИЖАНОВ

Мамбыл

Уәлихан ҚАЛИЖАНОВ

Мамбыл